BILIBOK PÉTERNÉ – SEBESTYÉN ISTVÁNNÉ
ZIBOLEN ENDRE

ELSŐ ÓVODÁINK ÉLETÉBŐL

Első óvodáink életéből

Bilibok Péterné–Sebestyén Istvánné
Zibolen Endre

Első óvodáink életéből

1829–1833

Tankönyvkiadó, Budapest, 1984

Szerkesztette:
ZIBOLEN ENDRE

Bírálta:
MÉSZÁROS ISTVÁN

© Bilibok Péterné, Sebestyén Istvánné, Zibolen Endre, 1984

ISBN 963 17 7536 4

Előszó

A neveléstörténeti írásoknak – ritka kivétellel – jellemző vonása, hogy mintegy megállnak az iskola, a különböző oktatási-nevelési intézmények kapujánál. Bemutatják a kort jellemző társadalmi-gazdasági körülményeket, az oktató-nevelő munkát meghatározó eszmetörténeti mozzanatokat, vázolják a követelményeket, amelyeket különböző társadalmi erők az intézmények elé állítanak, de a falakon belül folyó élet bemutatására ritkán és akkor is inkább epizodikusan térnek ki.

Nagyjában-egészében hasonló a helyzet óvodatörténeti irodalmunkban is, jóllehet a legelső hazai kezdemények sem nyúlnak másfél évszázadnál sokkal távolabbi múltba. Budán a Krisztinavárosban, édesanyja Mikó utcai házában 1828. június 1-én nyitotta meg csendben Brunszvik Mária Terézia grófnő első kisgyermekeknek szánt nevelőintézményét, ahogy a neveléstörténet számon tartja, az első magyarországi óvodát. 1829. március 9-én kezdte meg működését a következő hasonló rendeltetésű intézmény a budai Felsővárosban, immár előkelő közönség részvételével. Tíz nappal később került sor a lipótvárosi, majd június 13-án a vízivárosi intézet megnyitására. A vidéki városok közül Besztercebánya és Pozsony után 1832. november 1-én Nagyszombat követte a példát.

A neveléstörténet helyesen ítél. Valóban új, jelentőségében máig növekvő nevelőintézmény, az óvoda születésének időszaka volt ez. Akkor is, ha az „óvoda" szót maguk az alapítók és közreműködők ebben az időben még nem is ismerték.[1] Nem voltak azonban óvodák ezek az intézetek a fogalom későbbi tartalmának értelmében sem: a foglalkozások anyagában és az alkalmazott eljárások tekintetében

[1] L. Mészáros István: Az *óvoda* szó megjelenése. Magyar Nyelv, 1979. 1. sz. 82–84. l.

egyaránt inkább a korabeli iskolákat mintázták. Erre indította az alapítókat az angliai kisgyermekiskolák irodalom közvetítette példáján kívül főként az a körülmény, hogy nem tudhatták, a növendékek közül hányan járnak majd 6–7 éves korukat követően is még tanító keze alá. Az itt működő tanítókat pedig erre késztethette mindenekelőtt az a tény, hogy más példát, mint a hagyományos iskoláét, maguk sem ismertek. Ezzel együtt kezdettől fogva fontos szempont volt létrehozásukban, hogy a munkával elfoglalt szülők magukra maradó aprócska gyermekeit az őket fenyegető bajoktól, veszedelmektől megóvják.

Történetileg szabatosabb tehát, ha ezeknek az első éveknek az „óvodáit" kisgyermekiskoláknak, vagy az egykorú magyarországi szóhasználathoz szorosabban igazodva *kisgyermeki óvó- és képzőintézeteknek*, *óvóiskoláknak* nevezzük, illetve – amennyiben a szövegkörnyezet a félreértést kizárja – egyszerűen *iskolának*, *intézetnek* mondjuk. A történeti hűség azt is megköveteli azonban, hogy rámutassunk: már ebben az időben is voltak a mozgalomnak olyan képviselői, akik felismerték a formálódó intézmény fokozatosan kibontakozó sajátos, életkor megszabta nevelési feladatát, iskolára előkészítő funkcióját.

A hazai óvodatörténet kezdeteinek viszonylag gazdag irodalma van. Ismeretesek a mozgalom kezdeti időszakának társadalmi viszonyai és legfontosabb szereplői. A kisgyermekiskolák létrehozása érdekében folytatott széles körű agitáció sok tájékoztatást nyújt az alapítók szándékairól. Tudjuk, hogy Brunszvik Teréz és munkatársai milyen célokat tűztek az új intézmény elé. Számunkra is hozzáférhető a minta, amelyet követni szándékoztak. A Czeke Marianne gondozásában megjelent,[2] illetve a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött naplójegyzeteiből és feljegyzéseiből, valamint a fennmaradt levelezéséből sok mindent tudunk a nagy óvodaalapító pedagógiai nézeteiről. Tartalmaz utalásokat ez a nagyrészt mindmáig kiadatlan, hatalmas iratanyag szervező munkájára, ezen a téren elért sikereire és későbbi háttérbe szorulására, az óvodaügy iránt tanúsított, nem lankadó

[2] Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései. Szerk. és a bev. tanulmányt írta Czeke Marianne. I. köt. Bp. 1938.; Czeke Marianne–H. Révész Margit: Gróf Brunswik Teréz élet- és jellemrajza. Emlékiratai. Ford. Petrich Béla. Bp. 1926.

érdeklődésére vonatkozóan is. A kézirati hagyatékában fennmaradt dokumentumok közül több változatban is napvilágot láttak az első kisgyermekiskolák számára készült heti időbeosztások, foglalkozási tervek.[3] Hazai és külföldi kiadványok, sajtóközlemények alapján arról is képet alkothatunk, milyennek látták a látogatók az első ilyen hazai intézmények életét. Mindennapi életükről mégis kevés hitelesnek tekinthető tájékoztatásunk van.

E kötet szerzői az első három budai és az első pesti, valamint a nagyszombati kisgyermekiskola keletkezésének időszakából fennmaradt legfontosabb dokumentumok bemutatásával kívánnak ennek a hézagnak a kitöltéséhez hozzájárulni. Eljárásuk, a dokumentumok kezelésének módja némileg eltérő. A legelső négy hazai kisgyermekiskola hétköznapjainak, nevelőinek, növendékeinek, berendezésének, de mindenekelőtt életének-munkájának lehető részletes ismertetésére vállalkozik az egyik tanulmány – egykorú híradások és kéziratban fennmaradt adatok alapján. Ehhez csatlakozik a Brunszvik Teréz hagyatékában található iratokból készült válogatás. A másik tanulmány középpontjában egyetlen terjedelmes és fontos dokumentum, Rehlingen Antalnak, a nagyszombati kisdedóvó intézet első tanítójának naplója áll. A naplószöveget azonban nem folyamatosan, hanem – a napról napra rendszeresen vezetett feljegyzések minden lényeges részét magában foglaló – tematikus összeállításban közli, a leghitelesebb forrás alapján nyújtva képet az intézmény csonka első esztendejének eseményeiről, valamint az író, éveken át Brunszvik Teréz közeli munkatársa, pedagógiai nézeteiről.

[3] Benes Piroska: Gräfin Therese Brunszvik und die Kleinkindererziehung ihrer Zeit. Szeged, 1932. 62. és köv. l.; Zibolen Endre: A gyermekekből lesz a nép. Brunszvik Teréz halálának 100. évfordulójára. Köznevelés, 1961. 425. l.; Vág Ottó: Brunszvik Teréz szerepe az első magyarországi óvodák létrehozásában. (Dokumentumok.) Magyar Pedagógia, 1961. 428–429. l.; ua. a Brunszvik Teréz pedagógiai munkássága (Bp. 1962.) c. kiadványban is.

Zibolen Endre

Brunszvik Teréz kisgyermekiskolái

A kisgyermekiskolák élete, munkája

Források

A Brunszvik-féle kisgyermekiskolák mindennapos oktató-nevelő munkájának, tanítóik és növendékeik életének megismerése szempontjából kedvező fordulatot hozott, hogy az 1950-es évek végén az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában a kutatás számára hozzáférhetővé vált egy viszonylag gazdag, kétségen kívül Brunszvik Teréz gyűjtéséből származó kéziratos és nyomtatott dokumentum-együttes, amelynek nem jelentéktelen hányada éppen ezeknek az intézményeknek a hétköznapjaiba nyújt bepillantást.[1]

A kilenc kötegbe csoportosított gyűjteményből[2] az óvodai nevelés belső történetét illetően a legfontosabbak a 2. és a 3. kötegben összefoglalt dokumentumok. A tartalmuk a kérdés viszonylag legkevésbé ismert oldalára, az intézmények berendezésére, a növendékek összetételére, a tanítók pedagógiai szemléletére, a foglalkozások tartalmára és módszereire vet tanulságos fényt. Számot vetve a rendelkezésre álló terjedelem korlátaival, a kötetbe lényegileg az ebben a két kötegben összefoglalt anyag legfontosabb darabjainak magyar fordítását vettük fel.

Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy a teljes kézirat- és nyomtatványgyűjtemény még számos más vonatkozásban is tartalmaz érdekes, részben újszerű adalékokat. Ezek jó része Brunszvik Teréz szervező munkájával kapcsolatos. Köztük olyan is akad, amelyik részben új megvilágításba helyezheti Széchenyi Istvánnak az óvodai mozgalmat illető állásfoglalását.[3] Mások – a lóversennyel

[1] Zibolen Endre: Óvodai hétköznapok a régi Pest-Budán. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár évkönyve, 1962–1964. Bp. 1965. 104–141. l.)

[2] Jelzete: Quart. Germ. 1390/1–9.

[3] Rapos József korai Brunszvik-biográfiája, „Brunswick Teréz grófhölgynek, a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve; vagyis a köz-alapnevelés-ügy múltja és jelene hazánkban" (Pest, 1868) óta mindmáig kézről kézre jár a tétel: Széchenyi István nem volt barátja az óvodai mozgalomnak. Kacskovics Lajosnak Brunszvik Teréz felett

kapcsolatban a kisgyermekiskolák javára rendezett tárgysorsjáték nyomtatványai – még az ipartörténet kutatóját is érdekelhetik. Néhány (önmagában egyébként nem különösebben kiemelkedő) kézira-

tartott és a kötetben olvasható emlékbeszédéhez fűzött megjegyzésében ennek igazolására Rapos egyrészt „A kelet népe" állásfoglalására hivatkozik, valamint arra, hogy Széchenyi István nem volt megnyerhető a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországban Terjesztő Egyesület tagjául (73–74. l.).

Kossuthtal vitatkozó híres könyvének megfelelő helye így hangzik: „Kisdedóvó-intézet, felséges eszme! És bár volnánk már azon a ponton – ki éldelné azt inkább mint én, kire olly nagy szám kisdedet bízott az ég – hogy ezen 'vonás' nemzeti sakkjátékunkba már illenék is, és minden viruló élet gyümölcsöznék hazánkban." (A kelet népe. Pest, 1841. 193. l.) – Ellenkezése tehát nem az eszmét illeti, hanem a mozgalom időszerűségét vonja kétségbe.

A Brunszvik Teréz kézirati hagyatékában fennmaradt „jelenléti ív" pedig arra enged következtetni, hogy – legalábbis kezdetben, amikor még a hazai óvodaügy szorosan Brunszvik Teréz személyéhez kapcsolódott – Széchenyi sem idegenkedett tőle. A gazdasági-ügyviteli iratokat tartalmazó 1. kötegben a 64. lapon (felírásának magyar fordítása: „A következő tagokat [!] kérjük szerdán, 1830. június 23-án délután a Gabler féle házba") a sorban a „Gr. Steph. Szechenyi" név is megtalálható. Az ülésen azután, mint a legtöbb nevet, Széchenyiét is „kipipálta" valaki. A névsor aljára maga Brunszvik Teréz jegyezte oda – alighanem valamelyik szomszédja számára: – „Valószínűleg mind itt vannak".

Feltehető ezek után, hogy Széchenyi ott volt a megelőző, június 20-i ülésen is, amelynek jegyzőkönyvi fogalmazványa a következő elvi kijelentéssel kezdődik: „Egyszer s mindenkorra első szilárd alapelvül fogadjuk el, hogy a kisgyermekiskolák vonatkozásában Pest és Buda egy várost alkot, minthogy a vállalkozókat erkölcsi törekvés irányítja, és ezért a szomszédvárosokat a jó koranevelés elterjesztése tekintetében egymástól soha elválasztani nem lehet." (Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban OSZK] Quart. Germ. 1390/5/1.)

Még ebben az évben, 1830-ban megjelentek a Brunszvik Teréz vezette egyesület alapszabályai is „Rendszabási a nemzeti egyesületnek a kisdedek koránti nevelésére nézve gyám és képző intézetek által" címmel. – Az egyesület 1830 és 1832 közötti történetére vonatkozóan l. Horváthné Pereszlényi Éva: Brunszvik Teréz és az óvodákat terjesztő „Nemzeti Egyesület". (Ma és Holnap, 1975. 1. sz. 51–57. l.)

Hogy mikor lépett Széchenyi István az egyesület tagjai közé, pontosan nem tudjuk. Annyi bizonyosnak látszik, hogy csak az első kisgyermekiskolák megnyitása után. Brunszvik Teréz naplójában fennmaradt az alábbi német nyelvű levélmásolat:

„Nemes Szécsény Gróf! Önt az ország legnemesebbjei között tartják számon, és ezért örülni fog, hogy Főhercegné Asszonyunk Őfenségének védnöksége alatt egy egészen újfajta intézet jött létre; mégpedig egy gyülekező hely a dolgozó osztály egészen kis gyermekei számára a 2. évtől egészen a 6. évig., a célból, hogy őket a lehető leghama-

tos dokumentum közzététele az egykorú augsburgi és drezdai kisgyermekiskolák történetéhez szolgáltatna adalékokat. Megtalálható a gyűjteményben a nagyszombati kisdedóvó intézet növendékeinek 1833. április 30-án összeállított névjegyzéke is.[4]

A pest-budai kisgyermekiskolák életére vonatkozó iratokat tartalmazó 2. és 3. köteg anyagán túl csupán a krisztinavárosi intézet leltári jegyzékének közzétételére terjeszkedünk ki. Ez a gazdasági iratokat tartalmazó 1. számú kötegben található, a 86. és 87. levélen. Papirosának minősége és mérete megegyezik az 1830 első felében a tanítók

rabb távoltartsuk az utcáktól, a tétlenségtől és a ragályos rossz példától. Ez év június 1-én voltunk abban a helyzetben, hogy a gyermekeket felvegyük, és minden egyéb felszólítás nélkül, pusztán kósza hírek nyomán, olyan nagy számban jöttek, hogy a gyermekeknek csak a felét lehetett felvenni. Meglepő, mennyire értékelik az alsó osztálybeli szülők és gyermekek ezt a korai oktatást, ami pedig csak mellékes dolog." (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár [a továbbiakban FSZEK] B 0910/55/J 13/84.)

Ugyanebben a főként az 1828. és 1829. évből származó feljegyzéseket tartalmazó füzetben találjuk néhány lappal később a következő ugyancsak német levélfogalmazvány- (levélmásolat-?) töredéket is:

„Nagyságos Gróf! Nemes Szechényi! Ön tettekkel szólt a hazához. Br. T. is tettekkel beszélt. A jelentéktelen kisgyermekiskolák végtelen nagy következmények csíráját rejtik magukban. – Az alapképzés a nagy néptömegek erkölcsi megnemesítése. Hogy barátomnak, Rever. Edward Reednek a levele az Ön kezébe került, a Gondviselés figyelmeztetése. Arra rendeltettünk, hogy – ha különböző utakon is – egy célra törekedjünk. Amikor én Önnek" (FSZEK B 0910/55/J 13/94.)

Nem tudjuk, megkapta-e Széchenyi István ezeket a leveleket. Az sem bizonyos, hogy Brunszvik Teréz valóban elküldötte őket. Eredetiben fennmaradt, 1829. június 12-én kelt levelében ugyanis arról értesíti a grófot, hogy az *előző év* júniusában megnyílt egy iskola szegény kisgyermekek számára, amelyet már 150 gyermek látogat. Azóta három másik hasonló iskola keletkezett, mindegyikben száznál több gyermek van. Hívja Széchenyit, győződjék meg személyesen az intézmény áldásos működéséről, és kéri támogatását. Vége lenne a világnak, ha a gyermekben nem élne az emberség örök csírája. „Hazánk nagy lesz, ha ügyelünk erre a csírára, és megelőzzük az emberség eltorzítását és eltiprását." A levélhez fűzött saját kezű utóiratában Széchenyi figyelmébe ajánlja Wilderspin munkáját a kisgyermekiskolákról, és hangsúlyozza, hogy az intézetek alapítóinak „semmiféle kapcsolatuk nincs az asszonyi egyesületekkel". (MTA Kézirattár K 203/8. – Szövegét német eredetiben és magyar fordításban közli Mészáros István: A Széchenyi-gyűjtemény katalógusa. Magyar Pedagógia, 1977. 259–260. l.)

[4] OSZK Quart. Germ. 1390/4/16.

által benyújtott iratok anyagával, de a kézírás nem ismerős. Keletkezését alighanem 1829 nyarára, Rieder Máté odaérkezésének, illetve az első tanító – feltevésünk szerint Weldy József – távozásának idejére tehetjük.[5]

A 2. köteg az iskolák heti időbeosztásának két, egymástól csak csekély mértékben eltérő változata után Brunszvik Teréznek a tanítókhoz intézett két utasítását tartalmazza. A korábbi (a kézirattári jelzet szerint a 3. levél) 1829 májusának 10. napján kelt, és *Weisung an die Herrn Lehrer* (Utasítás a tanító uraknak) címet viseli. A későbbi (szövege a 4–7. levélen olvasható) 1829. október 28-án kelt, és annak idején *Weisungen an die Klein Kinder Bewahr- und Bildungsanstalten* (Utasítás a kisgyermeki óvó- és képzőintézetek számára) címet kapta.

A két körözvény után a köteg további anyagát külön borítólap fogja össze. Rajta Brunszvik Teréz kézírásával: *1830. Lesefrüchte der Herren Lehrer der Kleinkinder-Bewahr- und Bildungsanstalten* (A kisgyermeki óvó- és képzőintézetek tanító urainak olvasói jegyzetei). Ez a cím azonban csak az anyag kisebbik felének felel meg: a borítóban található 19–32. levél vegyes, más jellegű iratokat tartalmaz. A 8–18. levél azonos minőségű, zöldesszürke papirosra íródott. A szerzők az első kisgyermekiskolai tanítók közül valók, ezt több esetben aláírásuk is jelzi.

A 8., 11., 12., 13. és 17. levélen egy-egy mese szövege olvasható. Címük szerint: *Parabel, Abel, Eine Geschichte, Die Hyacinthe, Die sieben Kindlein* (Parabola, Ábel, Egy történet, A jácint, A hét kisgyermek). Az *Eine Geschichte* a kézírás tanúsága szerint Weldy József tanító tollából származik. Nem kidolgozott mese, csupán egyfajta témavázlat. Játék közben megéhező gyermekekről szól, akik azonban egyik testvérük intésére szüleik távollétében nem nyúlnak az ételhez. A *Die*

[5] Az időpont meghatározásában figyelembe kell vennünk, hogy a könyvek között nem szerepel Samuel Wilderspinnek német fordításban már 2. kiadásban megjelent műve: Ueber die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Klein-Kinder-Schulen ... Von S. Wilderspin ... Aus dem Englischen ... von Joseph Wertheimer. Wien, 1828. Ezt pedig még 1830. június 30-a előtt minden kisgyermekiskola számára több példányban beszerezték. (A Négy első Ör- s Gondviselés Intézetekről mellyek Magyarországban nagylelkű adományokból állíttattak fel. Pest, 1832. [a következőkben: A Négy első...] 10. l.)

sieben Kindleint – akárcsak az *Abelt* és a *Die Hyacinthet* – Rieder Máté jegyezte nevével. Cselekménye nincs. Témája egy a jövőben bizakodó apa és egy aggodalmaskodó anya hajnali beszélgetése hét alvó kisgyermekük mellett. A kézírás alapján ugyancsak Riedert tekinthetjük a *Parabel* írójának. Az öt mese érdekessége főként abban rejlik, hogy olyan szövegeket ismerünk meg bennük, amelyek egyrészt nagyjából szó szerint így hangozhattak el az egykori budai és pesti kisgyermekiskolákban, másrészt általában következtethetünk belőlük az ezekben az intézményekben uralkodó erkölcsi szemléletre, az akkori kisgyermekiskolák őszintén gyermekszerető, mégis gyakran oly kevéssé gyermekszerű hangulatára.

A 9., 14., 16. és 18. levelek írásuk és tartalmuk szerint egyaránt összefüggenek. Címe csak az elsőnek van: *Einfluss des Lehrers auf den Geist der Schule* (A tanító befolyása az iskola szellemére). Név egyiken sem szerepel, de a kézírás alapján a várbeli intézet ekkori tanítójának, Horváth Ferencnek kell tulajdonítanunk. A benne kifejtett pedagógiai szemléletet joggal tekinthetjük az első magyarországi kisgyermekiskolák munkájára, de legalább nevelőik tájékozódására jellemzőnek.

Tanulságos még a 15. levél (címe: *Inhalt der 10 Gebote* – A tízparancs tartalma) is. Gyermekek számára leegyszerűsítve, versbe foglalva adja a tízparancsolat tartalmi vázlatát. A kézírás Weldy Józsefé, de a versezet nyilván széles körben ismert volt a német nyelvterület rokon jellegű intézményeiben. A Brunszvik Teréz drezdai látogatásáról magával hozott kéziratos kisgyermekiskolai szöveggyűjteményben alig eltérő variánsát találjuk meg.[6]

A *Lesefrüchte* anyagának eredetére vonatkozóan csak feltevésünk van, ez azonban szinte bizonyossággal ér fel. Kétségtelennek látszik, hogy a tanítók a heti ún. iskolabizottsági értekezletekre vitték magukkal ezeket az olvasmányaik nyomán készült fogalmazványokat, és alighanem joggal gondoljuk, hogy ott be is mutatták őket egymásnak. Az mindenesetre tény, hogy az olvasói jegyzetek számára a papiros beszerzése a központi ellátmány terhére történt.[7]

[6] OSZK Quart. Germ. 1390/8/36.

[7] „Papiros és más egyéb Írószerek, heti jelentésekre, lajstromokra és jegyzésekre 4 fl 30 xr." (A Négy első..., 14. l.) A kiadvány német nyelvű változatában a „jegyzések" megfelelője „Lesefrüchte".

Formájára, keletkezésének idejére, a papiros minőségére tekintettel összetartozik az imént érintett anyaggal a kézirati hagyaték teljes 3. kötege. Anyagát ugyancsak Brunszvik Teréz látta el borítólapokkal. Minden bizonnyal azoknak a „heti jelentéseknek" majdnem teljes fél esztendőre terjedő gyűjteménye van itt kezünkben, amelyekről az 1829. október 28-i utasítás 3. és 7. §-ában olvashatunk.[8]

Az 1830 első felében működő valamennyi Brunszvik Teréz vezette nevelőintézmény jelentéseinek külön-külön borítója van. A bal felső sarokban: *1830.* A jobb oldalon az intézmény helye: *Buda*, illetve *Pest.* Középen annak az intézménynek a megnevezése, amelynek heti beszámolóit tartalmazza. Feltűnik, bár – ha van is jelentősége – magyarázatot ma még semmiképpen nem tudunk adni rá, hogy Brunszvik Teréz az egyes intézmények megnevezésében eltérő megjelölésekkel él.[9] A krisztinavárosi és a lipótvárosi „kisgyermekiskola",[10] a várbeli „kisgyermeki óvó- és képzőintézet",[11] a víziárosi viszont egyszerűen „kisgyermeki óvóintézet".[12] (A tanítók a heti jelentések címében mind a négy intézetben következetesen a „kisgyermeki óvó- és képzőintézet" megjelölést használják.) Az intézmény megnevezését tartalmazó cím alatt, a borítólap jobb felén három adat következik: 1. a megnyitás napja, 2. hányadik Magyarországon, 3. az alapító személye. A híres krisztinavárosi kisgyermekiskolára vonatkozó adatok így szólnak: „Megnyitva 1828. június 1-én, az 1-sső minta- és anyaiskola[13] Magyarországon és az Osztrák Monarchiában is. Berendezte és vezeti Brunszvik Mária Terézia grófnő."

A kötegben a krisztinavárosi kisgyermekiskoláról szól az 1–25., a

[8] A következő, „Iratok Brunszvik Teréz hagyatékából" című részben magyar fordításban megtalálható dokumentumok megfelelő lapjaira a jegyzetek nem utalnak.

[9] Az elnevezések a magyar óvodaügy történetében – miként már az előszó utalt rá – csak igen lassan állapodtak meg. L. erre vonatkozóan Vág Ottó: Óvoda és óvodapedagógia. Bp. 1979., valamint Mészáros István: Az *óvoda* szó megjelenése. Magyar Nyelv, 1979. 82–84. l.

[10] Kleinkinderschule.

[11] Kleinkinder-Bewahr- und Bildungsanstalt.

[12] Kleinkinder-Bewahranstalt.

[13] Muster- und Pflanzschule.

várbeliről (egykorú nevén: felsővárosiról) az 55–73., a lipótvárosiról a 74–93. és a víziárosiról a 94–110. levél.

Alkalomadtán külön tanulmányozást igényelne a 26–54. levél: a krisztinavárosi „ipariskola"[14] félévi munkáját ismertető heti jelentések gyűjteménye, a hazai munkára nevelés történetének mindmáig feldolgozatlan dokumentuma. Brunszvik Teréz jegyzete ezt mondja róla: „Megnyitva 1828. október 15-én, Szent Teréz napján, a 2. Magyarországon, az 1. Budán,[15] berendezte és fenntartja Brunszvik Mária Terézia grófnő."

A négy kisgyermekiskola tanítója 1830 első felében Rieder Máté (Krisztinaváros), Horváth Ferenc (Felsőváros), Weldy József (Lipótváros) és Antalfy Sámuel, illetve Mayerhoffer Ferenc (Víziváros)[16]

[14] Gewerkschule.

[15] Ezt az időrendi besorolást alighanem úgy kell értelmezni, hogy Brunszvik Teréz az első hasonló jellegű magyarországi intézménynek a pesti nőegylet „kereset intézetével" kapcsolatos, 1819 óta működő „oskola intézetet", vagy inkább annak „munkaosztályát" tartotta, amelyről mai napig a nőegylet egykorú beszámolójában (Tudósítás az Asszonyi Egyesület által sz. k. Pest Városában alapított jóltevő Intézetekről, azoknak belső elrendeltetéséről, fenn-állásáról 1817diki mártius elejétől, 1833diki september végéig. Bécs, 1834. 12–14. l.) találjuk a legbővebb felvilágosítást. Ez az intézmény minden bizonnyal megérdemelné neveléstörténeti kutatásunknak az eddiginél nagyobb figyelmét. A Vasárnapi Újság 1865. január 15-i száma szerint (26. l.) „fő szervezője s berendezője" maga Váradi Szabó János, Pestalozzi korabeli legjobb magyar ismerője és híve volt.

Más adatok viszont arra utalnak, hogy a munkaoktatás hazai előtörténetében nem jelentéktelen szerepük volt maguknak a Brunszvik-féle intézményeknek is. A heti jelentésekből is tudjuk, hogy legalább egyes kisgyermekiskolákban is kötött néhány gyermek, a Vízivárosban pedig kesztyűket készítettek. A növendékek munkatermékeinek értékesítése tárgyában fennmaradt gazdasági jellegű iratok bizonysága szerint ez a munka mennyiségileg is figyelemre méltó lehetett.

A budai nőegylet üresen hagyott keltezéssel kinyomtatott határozata kifejezetten több, az „alacsony osztályból" való leányok számára fenntartott „munkaiskola" egyidejű létezését engedi feltételeznünk. (OSZK Quart. Germ. 1390/5/73–74.) – Ezzel kapcsolatban l. A magyar nőnevelés úttörői. Összeáll., bev. és jegyz. ell. Orosz Lajos. Bp. 1962. 50. és köv. l.

[16] Rapos József (i. m. 81. l.) erről az intézetről írja: „Első nevelője nem tudatik ki volt." – Tekintettel arra, hogy Brunszvik Teréz 1829. május 10-i körözvényét Antalfy Sámuel mint „tanító a víziárosi kisgyermekiskolában Budán" írja alá, nyilvánvalóan ő az ismeretlen nevelő.

volt. Jelentéseik általában meglehetősen szűkszavúak, sokszor csupán a napi gyermeklétszámot tüntetik fel. Az intézet életének eseményeire, az oktató-nevelő munka tartalmára, az alkalmazott eljárásokra vonatkozóan a legtöbb közlést Horváth Ferenc várbeli beszámolói tartalmazzák. A kezdet nehézségeit leginkább a Víziárosból származó jelentések érzékeltetik.

A következőkben első kisgyermekiskoláink életének, munkájának megjelenítésére törekedve, mindenekelőtt az 1829–1830. évekből fennmaradt kéziratos dokumentumok tanulságait igyekszünk értékesíteni, de bőven merítünk Rehlingen Antalnak, a Brunszvik Teréz személye körül kialakult, az ő törekvéseit pártoló egyesület egykor volt titkárának[17] 1832-es évszámmal megjelent kis könyvéből is.[18] Ennek a kisgyermeki óvóiskolák érdekében agitáló munkának a derékrésze ugyanis annak a beszámolónak a szövege, amelyet a szerző a krisztinavárosi iskola első évi működéséről – feltehetően népesebb hallgatóság előtt – tartott.[19] A terjedelmes előadás a 27–29. lapon az

[17] Rehlingen Antal személyére, munkásságára vonatkozóan l. Bilibok Péterné és Sebestyén Istvánné: A nagyszombati kisdedóvó intézet működésének korai időszaka. Rehlingen Antal naplója alapján c. tanulmányát kötetünkben.

[18] Rehlingen, Anton v.: Die Bewahrschule für kleine Kinder von zwei bis sieben Jahren. Pesth, 1832. – Megírásának időpontját minden bizonnyal korábbra kell tennünk. A szerző az előszót ugyanis a következő kijelentéssel kezdi: „A Gondviselés által arra hivattatva, hogy immár három éve közreműködjünk a kisgyermeki óvóiskoláknak a monarchiában való felállításában és elterjesztésében, sokszor éreztük ... szükségét egy rövidre fogott műnek, amelyik az érdeklődő emberbarátoknak megadná a kívánt tájékoztatást erről az igen fontos és érdekes tárgyról." – Ez az előszó tehát 1830-nál később aligha keletkezhetett.

[19] „Egy ilyen intézet lényegéről, berendezéséről és vezetéséről közelebbi utalásokat tartalmaz a következő *beszéd*, amely egy, az óvóiskolákat pártoló társaság összejövetelén olvastatott fel. Jelenlegi formájában azzal a kívánsággal adjuk át az emberbarátoknak, bárcsak hozzájárulna sok hasonló jó dolog létrehozásához." (21. l.) – Az „első éven" feltehetően az 1828. csonka évet kell értenünk. Beszámolójának végén az előadó arra utal ugyanis, hogy már folynak az előkészületek egy második intézet létesítésére a város „átellenes részében". Ebből csupán annyi következik biztosan, hogy az összejövetel időpontját 1829. január–februárnál későbbre nem tehetjük. A város „átellenes részén" mégis Pestet kell értenünk, és az ott tíz nappal később megnyílt lipótvárosi óvodára gondolnunk. Az előadó említi ugyanis, hogy alkalmas helyiséget keresnek számára,

oktatószemélyzetet mutatja be, a következő 30–32. lapon az intézmény helyiségeit ismerteti. Ezeknek az előrebocsátása után következnek az oktató-nevelő munka tartalmát és az alkalmazott eljárásokat ismertető fejezetek „Fizikai bánásmód és fejlesztés", „Szellemi fejlesztés" és „Valláserkölcsi bánásmód és fejlesztés" címmel. (33–77. l.)

Az oktatószemélyzet

Rehlingen beszámolójában lelkesen szól az 1828. június 1-én megnyílt első óvoda tanítójáról: „Örüljünk, uraim és hölgyeim! Ilyen ember[20] áll intézetünk élén. Rendelkezik egy nélkülözhetetlen tulajdonsággal, hogy a gyermekek nevelésében sikere legyen, mégpedig azzal, hogy szeresse növendékeit, és el tudja nyerni szeretetüket. A cél, amely örökké szeme előtt lebeg: a rábízott kicsinyek tökéletesedése és jóléte."[21] Csak ez a hatalmas mozgatóerő adhat neki bátorságot, hogy ilyen nehéz és gyakran elriasztó feladatot magára vállaljon. Ha egy anyának oly sok gondot okoz, hogy kis családját békében és rendben tartsa, elképzelhetjük annak az embernek a feladatát, akit 150–200 kettőtől hat éves gyermek vezetésével bíztak meg. Ez csak a szeretet, türelem és alázat műve lehet.

A tanítónak ezenkívül ismernie kell a szellem fejlődésének természetes menetét, és régi megszokásoktól, meggyökerezett előítéletektől mentesen kell a gyermekek körébe lépnie; magát gyermeknek kell képzelnie. Csak így tudja megítélni, mit képes a gyermeki értelem felfogni, elevenen megragadni és szellemi tulajdonává tenni.

„Tanítónk erkölcse, szelídsége és jóindulata csakhamar elnyerte számára nagy családjának szeretetét. ... Tanítónk sokat tud a zsenge

márpedig a Várban az Úri utcai Majtényi-ház a rokoni kapcsolat révén eleve adottnak volt tekinthető. (Egyébként – mint már idéztük – az alapítók elvi álláspontja volt, hogy mozgalmuk szempontjából Budát és Pestet egy városnak tekintik.)

[20] Charles Mayo angol pestalozzianus pedagógiai író forrásmegjelölés nélkül idézett, moralizáló fejtegetéseinek megfelelő ember.

[21] I. m. 27. l.

gyermekkor hajlamairól, sok tapintattal és ügyességgel rendelkezik, hogy megfejtse cselekedeteik rejtett mozgatóerőit, és ismeri a legjobb eszközöket, amelyekkel kedélyükre hatni lehet."[22]

Felesége, a tanítónő sokat segít neki. Néhány tárgyban ő vezeti a legkisebbek foglalkozásait, a nagyobb leányokat pedig női munkákra tanítja. Az iskola minden növendéke iránt anyai szeretetet érez. Amikor egy időre mást kellett helyébe állítani, távollétét nagyon megérezték.

Rehlingen beszámolójában neveket nem említ. Ki volt tehát a két rokonszenves nevelő?

Kacskovics Lajos, a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországban Terjesztő Egyesület egykor volt titkára 1865-ben, Brunszvik Teréz felett tartott emlékbeszédében Kern Máténak tulajdonította az első magyarországi kisgyermekiskola megnyitásának dicsőségét. „Gróf Brunswick Teréz – mondotta – gyakrabban utazva Németországon át Párisba, Londonba, megismerkedett *Wagner* würzburgi egyetemi tanárral. Ennek panaszkodott, hogy nem kaphat a nagy eszme valósítására kiképzett tanítót. *Wagner* kedvenc tanítványát, *Kern Mátét* ajánlá, ki a nemes grófnő meghívását olyan szándokkal fogadá el, hogy félbeszakasztott bölcsészeti tanulmányait a pesti egyetemen folytatandja. – Az első intézet tehát, vagy angyalkert (ez volt akkor a neve a kisdedóvó intézetnek), 1828-ik évi június 1-jén Budán a Krisztinavárosban Kern Máté által ünnepélyesen megnyittatott."[23]

Az emlékbeszédet újraközlő Rapos József a korai óvodatörténet alapvető forrásaként számon tartott művében ezt az állítást azzal egészíti ki, hogy Kern Máté egészen Besztercebányára való távozásáig a krisztinavárosi kisgyermekiskolában tanított, havi 20 forint fizetést kapott, és hogy 1830-ban Völgyi Lázár lépett a helyébe.[24]

A Wagner-tanítvány Kern Máté száz évnél hosszabb ideje őrzi kitüntetett helyét neveléstörténeti irodalmunkban. Vág Ottó újabban meggyőző érveléssel cáfolja azt a másik, hasonlóképpen Kacskovics emlékbeszédére visszanyúló óvodatörténeti közhelyet, amelyik szerint

[22] I. m. 28. l.

[23] Rapos: i. m. 14–15. l.

[24] I. m. 79. l.

az első Brunszvik-féle kisgyermekiskolákat alapításuk időszakában „angyalkertnek" hívták.[25] Az elsőség kérdésében azonban ő is osztja a korábbi szerzők álláspontját. 1979-ben megjelent gyűjteményes óvodapedagógiai művében azt írja, hogy a Mikó utcai óvoda első tanítója a magyarul nem tudó Kern Mátyás volt.[26]

Ezzel a hagyományos nézettel ellentétben elégséges okunk van annak megállapítására, hogy az első hazai kisgyermekiskola tanítója és tanítónője Weldy József és felesége, Steinacker Alojzia volt. Kern csak később, valószínűleg 1829 első negyedében érkezett Budára.

Brunszvik Teréznek e kiadványban olvasható, *Utasítás a tanító uraknak* című, 1829. május 10-én kelt körözvényén a láttamozások arról tanúskodnak, hogy a kezdeti éveket illetően Rapos állításai rendre nem felelnek meg a tényeknek. A körözvényt ekkor Weldy József írta alá a krisztinavárosi kisgyermekiskola tanítójaként, Kern pedig a budai Felsővárosban. Pesten a lipótvárosi kisgyermekiskola tanítója ebben az időben Horváth Ferenc, és – bár keltezés nélkül – szerepel az aláírók között Antalfy Sámuel is, a június 13-án megnyíló víziváro-si „kisgyermeki óvóintézet" első tanítója. 1829. október 31-én viszont, az *Utasítások a kisgyermeki óvó- és képzőintézetek számára* című körözvény átvételekor Weldy Józsefet és feleségét már Pesten találjuk. Új tanító, Rieder Máté írja alá a dokumentumot Budán, Bauman Jozefa tanító-nő és Mayerhoffer Ferenc „segéd" társaságában. Kern és Antalfy névaláírása mellől a hely megjelölése hiányzik.

Rieder munkatársaival feltehetően már ekkor is a Krisztinaváros-ban működött, ahonnan 1830 első felében heti jelentéseit küldi. Kern továbbra is a Várban, Antalfy pedig minden bizonnyal a Víziváros-ban. Horváth Ferenc aláírása hiányzik. Márpedig a jelek szerint minden tanítói állás be van töltve.[27] A felsővárosi kisgyermekiskola

[25] Vág Ottó: Óvoda és óvodapedagógia. Bp. 1979. 120. és köv. l.

[26] I. m. 127. l. – A „Mátyás" keresztnévváltozattal Brunszvik Teréz „Számadás a kisdedóvó intézetekről 1830-dik esztendei 1-ső júliustól fogva 1833-dik végéig" (Buda, 1836) c. beszámolójában találkozunk először. Ez azonban Brunszvik külföldi tartózkodása idején látott napvilágot, és magyar nyelvű szövege egyébként sem származhatott tőle.

[27] Talán ebben rejlik a magyarázata, hogy Horváth Ferenc egy időben „számfeletti tanító"-ként kapta fizetését. (A Négy első..., 16. l.)

heti jelentését 1830. január 11-én, Kern távozása után már Horváth írja alá. A Krisztinavárosból ekkor Rieder Máté, a Lipótvárosból Weldy József jelent. Antalfyt a vízivárosi intézet élén 1830 februárjában az a Mayerhoffer váltotta fel, aki az októberi körözvényt még mint segéd írta alá.

Brunszvik Teréz aligha vált meg nehéz szívvel Kern Mátétól, a felsővárosi iskola tanítójától. Naplójának egyik keltezetlen – feltehetően 1829 elejéről származó – bejegyzésében eléggé kedvetlenül ír róla: „Kern nem tökéletes tanító, bár igényt formálna rá. Amint a külső egyesület nála jobbat küld, szívesen fogadom."[28]

A két körözvény és a heti jelentések alapján át tudjuk tekinteni, 1829-ben és 1830 első felében mikor ki tanított az első négy kisgyermekiskolában.[29]

	Krisztinaváros	Felsőváros	Lipótváros	Víziváros
1829. május 10.	Weldy	Kern	Horváth	Antalfy
1829. október 28.	Rieder Bauman Mayerhoffer	Kern	Weldy Weldyné	Antalfy
1830. január–június	Rieder	Horváth	Weldy	Antalfy– Mayerhoffer

Ezek után is nyitva még a kérdés: közvetlenül a megnyitást követően ki volt Brunszvik Teréz első kisgyermekiskolájának a tanítója? Ezt

[28] FSZEK B 0910/55/J 13/90.

[29] Brunszvik Teréz hagyatékában található még egy rovatos kimutatás a hazai kisgyermekiskolák főbb adatairól az 1834. évi állapot szerint is. Régi helyén ekkor már csak Horváthot és az éppen abban az évben megözvegyült Weldynét találjuk. (OSZK Quart. Germ. 1390/5/20.) A lipótvárosi plébánia halotti anyakönyve szerint „Veldy Josephus instituti parvulorum docens Aloysiae Steinacker maritus" 1834. február 18-án halt meg. Kern időközben Besztercebányára, majd Bécsbe, Rieder Pozsonyba távozott.

pedig a Rehlingen adta jellemzés ismeretében nemcsak a hézag kitöltése végett érdemes kutatnunk, hanem a történeti igazságtétel érdekében is.

Éppen a teljes igazság érdekében arra is utalnunk kell azonban, hogy – legalábbis az első időkben – Brunszvik Teréz nem volt teljesen megelégedve a krisztinavárosi tanító működésével. Brunszvikhoz intézett válaszleveleiben Joseph Wertheimer bécsi üzletember, a magyar óvodatörténetben fontos szerepet játszó Wilderspin-könyv fordítója és átdolgozója két alkalommal is kitér a grófnő idevágó, előttünk ismeretlen megjegyzéseire. „Ami pedig a most alkalmazott tanítóról mondottakat illeti – írja 1828. július 6-án kelt levelében –, tisztelettel megjegyzem, hogy még Angliában is nehéz egészen megfelelő óvóiskolai tanítókat találni, és így a rendszer nagy fiatalsága miatt egyéb országokban is elnézőknek kell lennünk e tekintetben. Én azt hiszem, ha valahol csak némi rátermettség tapasztalható – és ezt a grófnő éles szeme rögtön meg fogja látni –, ott a meleg, szilárd akarat sokat pótolhat."[30] Nem egészen két héttel később, július 28-án – újabb, Brunszviktól származó tájékoztatások birtokában – még határozottabban áll ki az ismeretlen tanító mellett: „Ami a jót s rosszat illeti, mit a grófnő oly kegyes és tanítójáról velem közöl, kérem, engedje meg, hogy legutolsó levelemre hivatkozzam. Én úgy látom a grófnő leírásából, az az ember megfelel a követelményeknek és nem tanácsolnám, hogy mással cserélje ki, sőt még kevésbé ajánlanám, hogy a felsőbb tagozat részére külön erőt fogadjon. Ez ellen azonban a grófnő maga sorakoztatja fel a legnyomósabb érveket. ... De, mint mondottam, én úgy érzem, az Ön tanítójának fényoldalai erősen felülmúlják árnyoldalait és én azt hiszem, ha nem hiányzik a szerető biztatás és a kellő elnézés, mind jobban bele fogja magát dolgozni hivatásába..."[31]

Jóllehet Brunszvik Teréz kifogásait nem ismerjük, mégis szívesen osztozunk a mindenkor higgadt Wertheimer véleményében, és – legalábbis a lényeget illetően – elfogadjuk Rehlingen elismerő értékelé-

[30] Wertheimer József válaszlevelei Brunszvik Terézhez. Ford. Petrich Béla. Kisdednevelés, 1928. [a továbbiakban: Wertheimer válaszlevelei] 121. l.

[31] Wertheimer válaszlevelei, 160. l.

sét. Ezért is sajnáljuk, hogy a szóban forgó tanítót beszámolójában nem nevezi meg.

Kern Máté későbbi pályája: a besztercebányai, majd csakhamar a bécsi kisgyermekiskola munkájának megindítása, Rieder Máté átengedése az újonnan megnyíló pozsonyi intézetnek egyaránt arra vall, hogy a kisgyermekiskolák szervezésének ebben a kezdeti időszakában érthető módon szívesen bíztak egy-egy új intézményt olyan személyre, aki korábban már hasonló munkában tapasztalatot szerzett. Elgondolható lenne tehát, hogy az első évben igenis Kern állott a Mikó utcai kisgyermekiskola élén, és innen ment át az 1829. március 9-én megnyitott várbeli intézetbe.

Ez ellen a feltevés ellen azonban már az eddig ismert adatok alapján is több érv szól.

A legfontosabbat alighanem a Brunszvik Teréz vezette Nemzeti Egyesületnek az alapítástól 1830. június 30-ig terjedő időszakról kiadott beszámolója kínálja. Ebben az áll, hogy a tanítók fizetése egységesen havi 16 forint volt – kivéve a Krisztinavárost, valamint 1829 augusztusától a lipótvárosi kisgyermekiskolát, ahol a tanítók a többitől eltérően 20 forint fizetést kaptak.[32] Márpedig Kern 1829-ben a Felsővárosban működött. Mi indította volna, hogy a jobban fizetett krisztinavárosi állást felcserélje a szerényebb várbelivel? Abban viszont nincsen semmi meglepő, ha Weldy a Lipótvárosba is magával vitte korábbi magasabb illetményét. Szólhatott ez személyének, de magyarázható azzal is, hogy Brunszvik Teréz ennek az intézetnek is megkülönböztetett szerepet szánt. Erre utal, hogy a hagyatékában fennmaradt egyik gazdasági természetű irat ezt is „mintaiskolának" mondja.[33]

A krisztinavárosi „minta- és anyaiskola" rangjának megfelelően kiemelt fizetést kapott a Weldy helyébe lépő Rieder Máté is. Sőt a számadás szerint mint „számfeletti tanító" már „Jun. es Juliusban" ugyanilyen összegű illetményben részesült.[34] A két időpont találkozá-

[32] A Négy első..., 11–15. l.

[33] „Leopoldstadt Musterschule 3 Kronen Gasse N° 717" (OSZK Quart. Germ. 1390/1/56.)

[34] A Négy első..., 16. l.

sa kellő alapot ad annak feltételezésére, hogy a Weldy házaspár 1829 augusztusában vette át a lipótvárosi intézet vezetését.

A neveléstörténeti hagyomány – az első tanítónak Németországból való érkezése – ellen szól továbbá, hogy Wertheimer, akivel Brunszvik Teréz a levelezésen túl is szoros érintkezésben állott, és – miként fennmaradt válaszleveleiből kiderül – a kisgyermekiskolák szervezésével kapcsolatban minden kisebb-nagyobb jelentőségű kérdésről értesült, 1828. június 3-i levele szerint „kíváncsi", hogy az intézetben „magyarúl vagy németűl tanítanak-e".[35] Márpedig egy Würzburgból érkező tanítóról aligha tételezhette volna fel, hogy esetleg magyarul tanít. Tájékozatlanságából közvetve az is nyilvánvalóvá válik, hogy az első kisgyermekiskolai tanítónak hazánkfiának kellett lennie. Weldy magyar voltát, de legalábbis magyar nyelvtudását igazolja a nevével fennmaradt „A pesti lipótvárosi Szt. József Intézetben előforduló tantárgyak" című dokumentum is. Ennek „Magyar és német szavak" rovatában ugyanis a következők olvashatók: „A gyermekek mindenekelőtt az emberi test részeinek megnevezését gyakorolják. Azután megtanítják őket hosszabb-rövidebb magyar nyelvű mondatokra is és németül megmagyarázzák ezeket, majd megtanulják az iskola, az otthon, a város stb. valamennyi tárgyát pontosan megfigyelni és megnevezni."[36]

Kisebb súlyú ellenérv, hogy – miként Rehlingentől tudjuk, és Wertheimer korábban idézett levelében is utal rá – a krisztinavárosi kisgyermekiskolában a megnyitást követő első időszakban házaspár látta el a tanítói és tanítónői tisztet. Kern mellett viszont a bécsi Rennwegen megnyitott első intézetben tanítónőként Josepha Apfl tevékenykedett.[37] Figyelmet érdemel végül az a körülmény, hogy a négy első

[35] Wertheimer válaszlevelei, 119. l.

[36] Brunszvik Teréz szerepe az első Magyarországi óvodák létrehozásában. (Dokumentumok.) Összeáll. Vág Ottó. (Vág Ottó–Orosz Lajos–Zibolen Endre: Brunszvik Teréz pedagógiai munkássága. Bp. 1962. [a következőben: Vág: Dokumentumok]) 62. l.

[37] M. A. Diesing: Ueber die frühzeitige Bildung der Kinder in den Klein-Kinderschulen, eigentlich Bewahrungs- und Bildungs-Anstalten im Allgemeinen, und die erste dieser Anstalten im Kaiserthum Oesterreich zu Ofen im Königreiche Ungarn eingerichtet von der Frau Gräfin Therese von Brunswik nach Wilderspin's, Wilson's,

pest-budai kisgyermekiskola tanítói könyvtárának viszonylag bőséges jegyzékében hasztalan keressük Johann Jakob Wagner würzburgi egyetemi tanárnak – Kacskovics és az őt követő szerzők állítása szerint Kern mesterének – 1821-ben megjelent alapvető pedagógiai művét.[38]

Ettől függetlenül meglehet, hogy Kern Máté – ha nem is a krisztinavárosi intézet tanítójaként – valóban Würzburgból érkezett Budára, és az is, hogy ott Wagner tanítványa volt. Brunszvik Teréz imént idézett bíráló megjegyzéséből arra is következtetni lehet, hogy Kernt is a „külső egyesület" (ezen eddigi ismereteink szerint a vállalkozás Bécsben élő támogatóinak laza együttesét kell értenünk) irányította hazánkba. Arra viszont ez idő szerint nincs elegendő okunk, hogy itteni rövid működésének és az ő közvetítésével Wagner pedagógiai eszméinek nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk a kisgyermekiskolai munka – és ezúton a magyarországi óvodai mozgalom – szellemi megalapozásában.[39]

Kern Máténak a hazai óvodatörténeti kutatásban mindmáig elfoglalt, kitüntetett szerepével kapcsolatban előadott ellenvetéseink akarva-akaratlan azokat a megfontolásokat is magukban foglalták, amelyekből arra következtethetünk, hogy ez a hely – mindenekelőtt a történeti elsőség érdeme – Weldy Józsefet és részben feleségét, Steinakker Alojziát illeti. Ehhez az eddig feltárt adatok alapján még az alábbiakat fűzhetjük hozzá.

Aligha véletlen, hogy az 1830 első feléből fennmaradt heti jelentések a tanítók közül csak Weldyről említik, hogy más tanító vezette kisgyermekiskolában látogatást tett. Horváth Ferenc január 23-ról jelenti a Várból: „Délután Jungnik'l tisztelendő úr volt jelen az emberi testről tartott tanításomon, és ki is kérdezett belőle néhány

Brown's Grundsätzen überhaupt, und Wertheimers's Anleitungen und Zusätzen insbesondere. Wien, 1830. 77. l.

[38] Verzeichnis der Bücher für die Bewahr- und Bildungs Anstalten kleiner Kinder. (OSZK Quart. Germ. 1390/1/88–89.) – Johann Jakob Wagnerre vonatkozóan l. K. A. Schmid: Enzyklopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesens, 10. köt. Gotha, 1887. 202–222. l. Pedagógiai főműve: System des Unterrichts, oder Encyklopädie und Methodologie des gesammten Schulwesens. Aarau, 1821.

[39] Vö. Vág Ottó: Az óvodai nevelés kialakulása. Bp. 1959. 93., 96., 101. l.

gyermeket. Rögtön utána jött Röhling úr, és felmondatott egy bölcs mondást. Utoljára a játékórán jött Veldi úr, és felderítette a gyermekeket a kérdéssel, hogy kik köztük a legderekabbak. Ekkor mind elhallgatott, mert valamennyien annak akartak tűnni." Mayerhoffer Ferencnek, a vízivárosi kisgyermekiskola frissen munkába állt tanítójának a február 15–21-i hétről szóló jelentéséből pedig talán Weldy valamilyen felügyelői funkciójára is következtetnünk lehet: „Klinger apát úr kis bibliai történeteit magával vitte Weldi úr, mert rosszul voltak bekötve."[40]

Jóllehet szintén csak közvetett bizonyíték, vagy talán még annak sem tekinthető, feltétlenül ide kívánkozik Brunszvik Teréz 1840. december 8-án kelt zaklatott naplójegyzete: „Jaj, jaj! Engler és Bak [?] tanítók! Embertanítók ezek? Rettenetes! – le voltam sújtva. Mégiscsak felelőtlenség a tanítókat így magukra hagyni! és [olvashatatlan] Lányi – jól jellemezte az intézeteket – ebből semmi sem jut az emberiségnek – viszont tőrdöfés tőrdöfésre sebzett szívemnek. *Én* nem választottam jobb tanítókat, [törölve: vagy] Weldy [törölve: halott]!"[41]

Úgy véljük, a felsorolt közvetett bizonyítékok is kellőképpen megtámogatják feltevésünket, hogy az első magyarországi kisgyermekiskola, a krisztinavárosi „minta- és anyaiskola" első tanítója nem a német földről érkezett Kern Máté, hanem hazánkfia, Weldy József volt. Van azonban egykorú és közvetlen bizonyíték is, és ez a jelek szerint Rapos József szorgos adatgyűjtése óta rendre elkerülte a kutatók figyelmét. M. A. Diesing császári-királyi galíciai kincstári ülnök 1830-ban adta ki Bécsben az osztrák császárság első, Budán megnyílt kisgyermekiskoláját propagáló írását. Ebben kivonatosan közli Rehlingen Antalnak egy Prágába küldött tudósítását. Innen idézzük a következőket:

„1828. december 15-én délelőtt egyórás látogatást tettem a budai krisztinavárosi kisgyermekiskolában, és a csodálkozástól és ámulattól alig találtam szavakat a gyors és nagy előhaladás láttán, amelyet a gyermekek rövid három hónap alatt [Rehlingen volt távol ennyi ideig] mind erkölcsi, mind fizikai tekintetben elértek. ... Öröm, elégedettség, jóakarat és szeretet mosolya ártatlan angyalarcukon. Az

[40] OSZK Quart. Germ. 1390/3/100.
[41] FSZEK B 0910/55/J 24/78.

ember kísértésbe esik, hogy boldog állapotukért irigyelje őket, és szeretne gyermek lenni, hogy velük együtt élvezhesse ártatlan örömeik és kedvteléseik mennyországát. ... Az imádság után rövid mondásokból feleltek. Bámulatom azonban a legmagasabbra akkor hágott, amikor a tanító, Weldy úr, a legkisebb fiút léptette elém..."[42]

Ezek után aligha meglepő, hogy itt találjuk Weldyt 1828 és 1829 fordulóján is. Brunszvik Teréz naplójának 1829. január 1-i bejegyzése arról tanúskodik, hogy újsághirdetés révén kívánt tanítót szerezni Prágából, Bécsből, Egerből vagy máshonnan, Weldyt pedig a Víziárosba szándékozott küldeni.[43]

Lényegében ennyi, amit Weldy József, az első hazai hivatásos kisgyermektanító működéséről az eddig feltárt források alapján tudunk. Heti jelentései meglehetősen szűkszavúak, amit személyiségéről elárulnak, nem ütközik Rehlingen jellemzésével. Kitűnik belőlük, hogy iskoláját Brunszvik Teréz sűrűn látogatta. 1830. március 22-én esedékes jelentése így kezdődik: „Minthogy még mindig betegeskedem, kérem Nagyságos Grófnőnket, hogy ma még mentsen fel az iskolabizottság alól."[44] Arról is értesülünk belőle, hogy gyengélkedése miatt alkalmilag a helybeli káplán tanított helyette az iskolában. Amikor négy év múlva meghalt, a lipótvárosi intézetet a feleségére bízták. Az első évek tanítói közül ekkor már csak Horváth Ferencet találjuk régi helyén a várbeli kisgyermekiskolában.

Az első elbocsátásra mintegy fél évvel a negyedik intézet megnyitása után került sor. Antalfy Sámuel az 1830. január 16-ával záruló hétről adta be utolsó, szűkszavú jelentését. Egy hét szünet után – aláírás nélkül – Mayerhoffer Ferenc jelent a vízivárosi kisgyermekiskolából. Pár nappal később, február 4-e eseményeiről beszámolva ezeket írja: „Csütörtökön több asszony látogatásával tisztelte meg az intézetet, és érdeklődtek a tanító sietős elbocsátása felől, de egyúttal

[42] Diesing: i. m. 30–31. l.

[43] FSZEK B 0910/55/J 13/83. – Joseph Wertheimer 1829. április 19-én kelt leveléből tudjuk, hogy Brunszvik Teréz a tárgyban Pyrker érseket is megkereste, mégpedig – a levélíró feltételezése szerint – a harmadik intézetnek keresve tanítót. (Wertheimer válaszlevelei, 362. l.)

[44] OSZK Quart. Germ. 1390/3/83.

megígérték, hogy ha az időjárás javul, elküldik gyermekeiket."[45] Február 6-i jelentése további közléseket tartalmaz az üggyel kapcsolatban: „Ezen a napon délután ... Nagy L[ajos]né asszony látogatta meg az intézetet, és olyan meggondolatlanul nyilatkozott, hogy igazságtalan ilyen kis vétség miatt Antalfit elbocsátani. Inkább a leányt kellett volna kizárni. És hogy ő személyesen fogja a grófnőt kérlelni, hogy visszakapja hivatalát. Kapler Károly és Anna szülei a következőképpen mentegették magukat az önkéntes hozzájárulás miatt: Antalfi 8 forintot kért kölcsön, amiből csak 4 húszas került levonásra. A Kempf [gondozónő?] is kért 3 húszast ugyanattól a Kaplernétől, amit ő szintén le akar vonni a havi pénzből. – NB. A legtöbb szülő azért tartotta vissza gyermekét, mert tudták, hogy kölcsönadott pénzüket soha nem fogják visszakapni, és az okból is, mert a tanító túlságosan tolakodó volt, és a jobbmódúaknál csupa érdekből minduntalan terhes látogatásokat tett."[46]

Február végén – aligha minden célzatosság nélkül – idézi Mayerhoffer az egyik látogató véleményét, hogy „az intézet nem lehet meg tanító nélkül"[47], és három héttel később már mint „tanító" írja alá jelentését. A héten történtekről adott beszámolójához megjegyzést is fűz. Eszerint fáradozásai önmagukban nem lesznek elegendők az intézet felvirágoztatásához. Kéri a grófnőt, hogy „nyomtatott cédulák" segítségével is igyekezzenek az embereket meggyőzni: van már tanító és tanítónő az iskolában, ajándékozzák meg őket bizalmukkal.[48]

Brunszvik Teréz tapasztalatból is tudta tehát, hogy nem könnyű kisgyermekiskolái számára alkalmas nevelőket találni. Érthető, hogy szinte az első intézetalapításokkal egy időben tervezi megfelelő tanítókat és – kétségen kívül Wilderspin példája nyomán – a kisgyermekiskolák eszméjét terjesztő „utazó biztosokat" képző intézmény felállítását.[49] Addig is a már működő intézetekbe küldött gyakornokok – más néven jelöltek – révén igyekeznek a várható szükségletet kielégíteni.

[45] OSZK Quart. Germ. 1390/3/98.
[46] Uo.
[47] OSZK Quart. Germ. 1390/3/101.
[48] OSZK Quart. Germ. 1390/3/104.
[49] Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött gyűjtőív hibás magyarságú címe:

1830-ban, először február 24-én az akkor még segéd vezette vízivárosi kisgyermekiskolában találkozunk egyikükkel: „Ezen a napon lépett be az intézetbe az új gyakornoknő, aki nagyon szeretetreméltónak mutatkozott. Azt azonban, hogy tanítson is, nem lehet elvárni, mivel ilyen rövid idő alatt nem szerzett elég gyakorlatot, s így egymagában nem lehet rábízni az intézetet." Majd egy hét múlva: „Az új gyakornoknő szorgalmasan látogatta az iskolát."[50]

Részletesebb képet alkothatunk a kiképzés jellegéről a krisztinavárosi intézet június 21-i jelentése nyomán: „A két gyakornok, Vogel és Miffka nagyon jól viseli magát; nemcsak a látogatásban szorgalmasak, hanem tevékenyek is. Az előforduló tantárgyakban hamarosan teljes mértékben [rájuk] hagyatkozhatom.

A gyakornoknővel azonban – meg kell mondanom – nem vagyok elégedett. Először is semmit sem akar megfogadni, mert azt hiszi, hogy már *mindent* ismer. Másodszor nincs benne semmi tevékenység, állandóan egy helyben áll. Harmadszor nemcsak hibás, hanem gyenge is a kiejtése, hogy még a mellette álló gyermek sem tudja meghallani. Ezt igazolta, amikor a lentermesztés technikáját vétettem elő vele. Mellette álltam, hogy kisegíthessem, és nem hallottam őt. Egyébként is túlságosan sokat foglalkozik a lányával, akit egészen elkényeztet és elnevel. – Ha férje meglátogatja, a legerkölcstelenebb beszédekre és a legcsúnyább kölcsönös szemrehányásokra kerül sor köztük a *gyermekek jelenlétében.* A gondozónők tanúi voltak ennek."[51]

Brunszvik Teréz gondoskodni kívánt a már működő kisgyermekiskolai tanítónők pedagógiai felkészítéséről is. 1829. októberi körözvénye elrendeli, hogy a tanítónők és a jelöltnők minden vasárnap és

„Feljegyzése

Azon Ajánlásoknak, mellyek, saját alá irások mellett, Pénzben vagy Termesztvényekben a kisdedek számára fen állo hasznos és áldásos következésü, oskoláknak, az ezek elömenetelekre megkivántató alkalmatos Tanitók elkészitése által az Országban leendö bővebb kiterjesztésére, nem külömben Utazó Biztosoknak, kik által az illyen oskolák az illető Rész-Vevök szándékjokhoz képpest felállitatni fognak, fizetésekre tétettek." Quart. Germ. 1390/1/60.

[50] OSZK Quart. Germ. 1390/3/101., ill. 102.

[51] OSZK Quart. Germ. 1390/3/24.

ünnepnap délután kétórás előadáson vegyenek részt, amelyet Maisch Jakab krisztinavárosi plébános tart számukra. A tanfolyam elvégzése után vizsgát is kell tenniök.

A már működő tanítók továbbképzését maga vette kézbe. Ez volt a rendeltetésük a személyes vezetésével megtartott rendszeres heti értekezleteknek. Más összefüggésben már rámutattunk, hogy ebben kétségkívül része volt az 1808-ban az yverdoni Pestalozzi-intézetben eltöltött hetek emlékének is.[52]

A kisgyermekiskola helyisége, berendezése

A történeti véletlen megtartotta az utókor számára Brunszvik Teréz első óvodája, a krisztinavárosi „kisgyermeki őrintézet" leltárát, amelyet 1829 nyarán készíthettek, tehát hozzávetőleg egy évvel az intézmény megnyitása után. A fontosabb berendezési tárgyak: 15

[52] Brunszvik Teréz és Pestalozzi. (Brunszvik Teréz pedagógiai munkássága. Vág Ottó, Orosz Lajos, Zibolen Endre tanulmányai. Bp. 1962. 36. és köv. l.) – Brunszvik Teréz meggyőződéssel vallotta, hogy a nevelőt is nevelni kell. 1829. május 10-én kelt körözvényében „iskolabizottság" néven már mint meglévő intézményről szól a tanítók heti összejöveteléről. Amikor pedig az óvodaügy vezetését kiveszik kezéből, és külföldre távozik, aggodalommal veszi tudomásul elmaradásukat. Panaszkodik, hogy a Terjesztő Egyesület csak az új nevelők munkába állításával, illetve képzésével törődik, továbbképzésükről azonban nem gondoskodik. „A tanítókat nevelni, képezni kell. Miért csak a jelölteket? *Valamennyit.* Meg kell lelni az eszközöket" – írja Schober Ferenchez intézett levelében. (La Mara: Beethovens Unsterbliche Geliebte. Leipzig, 1909. 50. l.) Hosszú távolléte után hazatérve pedig nyilván azonnal felújítja a rendszeres heti találkozókat, mert már 1841. január 11-én ezt olvassuk naplójában: „Tanítókongresszus minden hétfőn délután 5 órakor, mint egykor a szép időkben." (FSZEK B 0910/55/J 24/79.) Fontosságukat jelzi továbbá, hogy az MTA kézirattárában őrzött egyik, mindössze négylapos önéletrajzi töredékében is megemlíti a tanítói konferenciákat, megindulásukat azonban – tévesen – 1830-ra teszi: „1830-ban Brunszvik T. úgy intézkedett, hogy a tanítók az 5 intézetből minden hétfőn délután nála gyülekeztek, a heti jelentést felolvasták, a kölcsönvett könyveket visszahozták, és másokat kaptak. Ennek az összejövetelnek végtelenül jótékony hatása volt." (MTA Kézirattár, M. irod. lev. 4-r. 4. 238. levél.)

iskolapad, 8 szemléltető állvány, 1 írótábla állvánnyal, 1 „hangoztató gép", 1 számológép és 1 fekete szekrény „némely dolgok megőrzésére". Meglehetősen szegényes készület tehát.

Lényegesen kedvezőbb benyomásunk támad, ha a helyiségeket Rehlingen beszámolója alapján idézzük fel képzeletünkben. Eszerint a gyermekeket két földszinti terem fogadja be. Az első tágas és világos, az oktatás céljára szolgál. Hosszúsága 36 láb, szélessége mintegy 20. (Osztrák mértékkel tehát 9 és ½ m hosszú, 6 m széles.) Két sor 10 hüvelyk (bécsi collban számolva 26,34 cm) magas, háttámlával ellátott pad fut körül a falak mentén, fiúk és leányok számára külön. Az előtérben kis emelvény, amelyen némelyik foglalkozás alkalmával a bemutató foglal helyet. A falon betűk, olvasótáblák, rajzok, képek, írótáblák. A beszélgetések során gyakran használják őket.

A másik szoba feleakkora. Itt helyezik el szigorú rendben a gyermekek ruháit, a kalapokat és kosarakat, az ennivalót stb. Itt őrzik az éppen használaton kívül lévő eszközöket is, a természetrajzi és technológiai táblákat, a számológépet, az iskolatáblát és más dolgokat. Sokszor egy csoport gyermek is itt tartózkodik tanítói felügyelet alatt, miközben a többiekkel a nagyszobában a másik foglalkozik. Ebben a szobában fogyasztják el ebédjüket azok a gyermekek, akik reggel magukkal hozták vagy akiknek napközben utána küldték.

A szobák előtt nagy, napos terasz, ahol játszani lehet és szabadon mozogni. Van itt egy pavilon is. Rehlingen szerint meglátni rajta, hogy készítésekor takarékoskodni akartak. Ide húzódnak a gyermekek, ha esik az eső, vagy túl erősen süt a nap. Játszóteret alakítottak ki a ház előtt az udvarban és a kertben is.

A krisztinavárosi kisgyermekiskola helyiségeinek leírásához Rehlingen megjegyzést fűzve megállapítja, hogy többé-kevésbé minden intézetben nehézséget okoz a helyiségek célszerűtlen volta. Megoldást véleménye szerint csak az hoz majd, ha a célnak megfelelő új épületeket emelnek. Rieder Máté egyébként 1830. április 26–május 2-i jelentésének hátlapján a Krisztinavárosban is jelentkező helyszűkéről panaszkodik: „A tanítószoba területe kicsi lesz, a gyermekek már szoronganak, ezért kérem a jóindulatú segítséget."[53] Panaszát mindenkép-

[53] OSZK Quart. Germ. 1390/3/17.

pen jogosnak kell tekintenünk, hiszen ezen a héten az 57 m^2 alapterületű tanulószobában 102–114 gyermek foglalkoztatását kellett biztosítania.[54]

A helyiségek és a különböző felszerelési tárgyak használatára még visszatérünk, de már itt indokolt a *padokról* szólnunk. A Brunszvik Teréz vezetésével működő kisgyermekiskolák padjainak némi önmagukon is túlmutató jelentőségük van: következtetni lehet belőlük az intézetek létrejöttének körülményeire, a szervezők eljárására az idegen példa átvételében.

Benes Piroska, a máig egyetlen óvodatörténeti Brunszvik-monográfia megalkotója feltételezte, hogy az első magyarországi kisgyermekiskolák berendezése mindenben megfelelt a neveléstörténetből jól ismert Wilderspin-féle mintának.[55] Feltevésének volt is alapja. Nem kétséges, hogy az óvodák kialakításában fontos szerepe volt az 1828-ban Joseph Wertheimer tollából megjelent második, átdolgozott és erősen kibővített Wilderspin-fordításnak, és magának Wertheimernek is, akivel Brunszvik Teréz kapcsolatban állott. (A Wilderspin rendszerét követő kisgyermekiskolák munkájával közvetlenül csak egy évtizeddel később, nyugati tanulmányútján ismerkedett meg.)

Az angol minta szerint való kisgyermekiskola belső berendezésének feltétlenül legszembetűnőbb darabja az ún. *galéria*, egy lépcsőzetes deszkaemelvény, amelyen a gyermekek egymás felett egyre magasabb sorokban helyezkedtek el. Benes Piroska Brunszvik Teréz naplójegyzetének egyik helyére utalva úgy véli, hogy az ő intézeteiben is „megtaláljuk a félkörben lépcsőzetesen egymás felett elhelyezkedő padokat, az ún. galériát".[56] (Ennek a nagy létszámú gyermekcsoportokat foglalkoztató kisgyermekiskolákban az volt a rendeltetése, hogy megkönnyítse a tanító munkáját, neki is, a gyermekeknek is jobb rálátást biztosítva.)

Feltevésünk szerint – legalábbis ami a kezdeti időszakot, az óvoda-

[54] Az 1830. június 30-án lezárt elszámolás szerint „A helynek kitágítására" 12 forintot költöttek. (A Négy első..., 11. l.)

[55] Benes Piroska: Gräfin Therese Brunszvik und die Kleinkindererziehung ihrer Zeit. Szeged, 1932. 73–74. l.

[56] Uo.

szervezés első éveit illeti – félreértésről van szó. Sem Rehlingen leírásában, sem a krisztinavárosi leltárban nem találjuk nyomát efféle berendezésnek, de a kisgyermekiskolában készült heti jelentések sem adnak okot az ilyen következtetésre.

Hivatkozhatunk ebben az összefüggésben Rapos közlésére is, aki a képző mintaóvodájának berendezéséről szólva ezeket mondja: „Ülhelyül e példány óvodába is padkák állíttattak be, miként az külföldön mindenütt divatos; Wargha István azonban ... (1838-i július végén, tehát a legnagyobb járvány idején s talán éppen ennek természetétől indíttatva s hasonlótól legalább a jövőben megóvhatás végett) 11″ magas gyékény fonatú székecseket szerzett. ... A székecsek célszerűségét Grusz Károly kassai jeles óvoda vezérlő ... 1846. aug. 19-ről beküldött értekezésében kérdés alá vonta azzal, hogy a használatban lévő többféle ülkészületek közül ő a Wilderspinn-féle lépcsőzetes ládaszerű, a terem egyik felében állandóul helyet foglaló, egy testben levő ülkészüléket igen takarékosnak, áttekintésre alkalmasnak sat. találván, elfogadá és közönséges elfogadásra ajánlá."[57]

A galériaszerű kiképzés feltételezésének az is ellentmond, amit a négy első pest-budai kisgyermekiskola első két esztendejéről kiadott jelentésben olvashatunk, kétségtelenül némi ellentétben Rehlingennek a krisztinavárosi padokról adott leírásával. A „támaszték nélkül való padok p. o. ... azzal az erkölcsi czéllal járnak, hogy a gyermek testének parancsolni tanuljon".[58] Ugyanez a kiadvány a krisztinavárosi intézet „rendkívüli költség" rovatában a következőket tünteti fel: „Padok és sámolyok beszerzése ... a gyermekek szaporodtával 14 fl 36 xr."[59]

Brunszvik Teréznek nyilván gondot okozott a mintától való eltérés, és ennek Wertheimerhez intézett egyik levelében hangot is adhatott. Legalábbis erre utal a címzett megjegyzése 1828. július 28-án kelt válaszában: „A galériát egyáltalában nem tartom fontosnak, a katedrát azonban igen, mert a tanító csak így láthat minden gyermeket."[60]

[57] I. m. 213–214. l.
[58] A Négy első..., 7. l.
[59] Uo. 11. l.
[60] Wertheimer válaszlevelei, 159. l.

A pesti megyegyűlés által kiküldött bizottság pedig 1832. december 1-én a következőket jelenti a belvárosi Szép utcai kisgyermekiskoláról: „Ezen Intézetben akkor, midőn megjelentünk 46 Gyermekek ... Fiúk és Leánykák elválasztva különös Padotskákban ülve találtattak..."[61]

A krisztinavárosi leltárban következő tételként említett 8 *szemléltető állvány* meglehetősen soknak tűnik. A padokkal ellentétben szerkezetüket tekintve minden bizonnyal megfeleltek annak a mintának, amelynek képét Wertheimer Wilderspin-átdolgozása közli. Kereszt formájú talpra erősített oszlop volt ez, amelynek oldalához egyszerű szerkezet segítségével táblát lehetett rögzíteni. Felhasználásáról a továbbiakban még lesz szó.

Az *írótábla állvánnyal* nyilván megfelelt a festőállványra emlékeztető, egykorú ábrázolásokon, de ma is még gyakran látható berendezési tárgynak.

Az egy darab *hangoztató gép*, vagy ahogyan az 1832-ben megjelent beszámoló magyar nyelvű változata nevezi: „olvasóművszer",[62] feltehetően hasonlított a szemléltető állványra. (Alighanem valamiféle sínekkel ellátott, az olvastatott szöveg bemutatására használt szerkezetre kell itt gondolnunk.) Német elnevezését – *Lautiermaschine* – talán úgy is értelmezhetjük, hogy a Brunszvik-féle kisgyermekiskolák szervezői az olvasástanítás terén az akkor legmodernebb utat kívánták követni.

Az olvasóműszerrel ellentétben a *számológép*, amelyet a leltár említ, még sokáig élt mint szemléltetőeszköz, és gyermekjáték formájában ma is ismeretes. Rehlingen leírása szerint négyszögletű keretben párhuzamosan elhelyezett sárgaréz rudakon csúsztatható golyók alkották. Használatát különösen a számtani alapműveletek tanításában ítélte hasznosnak.[63] Weldy József a lipótvárosi kisgyermekiskolában

[61] Rexa Dezső: Brunszvik Teréz és Pest vármegye. Kisdednevelés, 1932. 279. l.

[62] A Négy első..., 11. l.

[63] A Wertheimer könyvében közölt ábrán 12 rúdon 1-től 12-ig növekvő számban helyezkednek el a golyók, nyilván az angol pénzrendszerre való tekintettel. Minthogy első iskoláink szervezői más vonatkozásban is figyelmet érdemlő hozzáértéssel és önállósággal jártak el, feltételezhetjük, hogy már az első számológépek elkészíttetésekor figyelembe vették a tízes számrendszer követelményeit. A Das Inland című bajor újság 1830. március 5-i számában megjelent, „Ueber Kleinkinder-Schulen (Infant Schools)"

„előforduló tantárgyak" felsorolásakor a számolásról ezt írja: „A kezdők csak az ujjaikon számolnak tízig, majd húszig, végül a számológép golyóin ötventől százig. Az előrehaladottabbak azután hozzákezdenek összeadni, kivonni stb. is."[64]

A gyermekek fizikai munkája és testi nevelése

A tanítók heti jelentései, főképpen azonban a krisztinavárosi kisgyermekiskola első évéről szóló beszámoló nyomán képet alkothatunk a növendékek fizikai aktivitásáról, játékáról, munkatevékenységéről. A gyermeknek szüksége van a mozgásra – emeli ki nyomatékkal Rehlingen. Ezért a krisztinavárosi intézetben az értelmi erők gyakorlását rendszeresen testgyakorlatokkal kötik össze. Amikor például az emberi test részeit felsorolják, rájuk is mutatnak. Számolás közben ujjaikat és kezüket használják. Ha énekelnek és mondásokat gyakorolnak, utánozzák azokat a mozdulatokat és cselekvéseket, amelyekre azok utalnak. Tanulás közben váltakozva ülnek, állnak és járnak.

Felfrissülés és gimnasztikai gyakorlatok számára délelőtt és délután egy-egy órát tartanak fenn. Ilyenkor a gyermekek a tanító vezetésével játszanak. Némi oktatásban is részesülnek a helyes testtartásról és mozgásokról, mint az állás, járás, futás, ugrás, labdaütés stb. A krisztinavárosi leltárból tudjuk, hogy volt hintájuk is. A leltárban említett két zászlót és négy puskát (Rehlingen szerint kis kardokat is) jutalomképpen osztják ki köztük egy-egy alkalommal. Játék – különösen menetelés – közben énekelnek. Amint jelentésében olvashatjuk, spontán dalra fakadtak Horváth Ferenc kis növendékei is, amikor felsővárosi iskolájukból a bástyán sétára indultak.

c. cikk névtelen szerzője (minden bizonnyal Joseph Wertheimer) megjegyzi, hogy a magyarországi szervezők „néhány dologban igen találékony módon tökéletesítették" az angol mintát.

[64] Id. Benes Piroska: i. m. 67. l. Magyar fordításban közölte Vág: Dokumentumok, 62. l.

Figyelmet érdemel Rehlingennek az a megjegyzése, hogy a gyermekek jobban szórakoznak a maguk választotta játék közben, mint amikor utasítják őket. Mindamellett a célszerű játékra és pihenésre tanítani is kell a növendékeket.

Néha a nagyobbak kis kocsikon húzzák a kisebbeket. A szerény fogat gyakran felborul, de ez csak fokozza a vidámságot. Csakhamar ismét talpon vannak, és folytatódik az utazás. Máskor adott jelre összegyűlnek, majd méhraj módjára szétszóródnak, vagy pedig iskolát játszanak. Ez az utóbbi játék alkalmat nyújt a tanítónak, hogy megfigyelje, melyik módszer hat leginkább a gyermekek kedélyére. Arra is lehetőséget kínál, hogy megismerje természetüket és hajlamaikat, de arra is, hogy egy-egy tanulságos megjegyzést tegyen, segítse az elsajátított magatartási szabályok gyakorlati alkalmazását.

Csakhogy a gyermekek a játékkal is hamar betelnek. Ilyenkor más foglalatosságot kell találni számukra. A beszámoló szerint a Krisztinavárosban jó idő esetén a játszótéren és a kis kertben kapnak tennivalót. A kert egyik gondosan elkerített részében elültetik a legelterjedtebb hazai mérges növényeket és bogyókat, merthogy ismeretük hiánya már sok gyermek halálát okozta.[65]

A vízivárosi növendékeknek is volt játszóterük. Tanítójuk, Mayerhoffer Ferenc egy ízben homok szállítását kéri. Ez a tér azonban aligha kapcsolódott közvetlenül az óvóiskolához: 1830-ban március 20-án keresték fel először.[66]

Rossz időben a házban foglalkoztatták a gyermekeket mindenféle könnyű munkával. Kis szalma- és gyékényfonatokat készítettek, hálót szőttek cérnából és fonalból, selyem- és más rongydarabokat téptek, cérnát vagy fonalat gombolyítottak, különböző gyümölcsöket és magokat válogattak. Az idősebb lányok kötöttek is két fatűvel. A Kriszti-

[65] Rehlingen erről szólva jelen időt használ. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy a megnyitás óta eltelt nyolc-kilenc hónap alatt ezt az (egyébként is problematikus) vállalkozást végre is lehetett hajtani. Példa ez arra, hogy még az ő – elvben az elmúlt évre visszatekintő – beszámolójában is egymásba folyik valóság és szándék. Mindenesetre tény, hogy a kisgyermekiskolák első két évéről készült számadásban csak a krisztinavárosi rovatában szerepel a „Kerti eszközökre" és „Kerti palántákra és magvakra" tétel. (A Négy első..., 12. l.)

[66] OSZK Quart. Germ. 1390/3/103.

navárosból 1830 első felében küldött heti jelentések január 11-től március 6-ig heti átlagban feltüntetik a kötő növendékek számát is. Ez a szám azonban az összlétszám egyidejű emelkedésével ellentétben, folyamatosan csökken: 9, 9, 7–9, 4–6, 5–6. Ezen kívül ebben a félévben csupán egyetlen egyszer, a vízivárosi kisgyermekiskolából jelentették január 9-én: „Kesztyű 9 pár készült, együttvéve [a héten] 31 pár."[67]

Az előnyös helyzetben lévő krisztinavárosiak, ha az időjárás engedte, a többi foglalatosság közben is a szabadban tartózkodtak. És mivel két helyiség állott rendelkezésükre, az elfáradó, elálmosodó kicsinyek le is pihenhettek a kis szobában leterített gyékényszőnyegekre.

Beteg gyermekek, valamint azok, akiken kezdődő betegség nyomai mutatkoztak, nem járhattak a foglalkozásokra. Az egyesület orvos tagja gyakran látogatta az intézményt.[68]

Szellemi fejlesztés

Rehlingen beszámolójának legterjedelmesebb része a gyermekek szellemi-értelmi foglalkoztatását mutatja be az első budai kisgyermekiskolában. Némelyik egykorú megnyilatkozással ellentétben az intézmény feladatát egyértelműen a későbbi iskolai munkára való felkészítésben látja. Véleménye szerint „a kisgyermekiskolának az a feladata, hogy a gyermekeket a rendes iskolára felkészítse, hogy őket a rendszeres oktatásban való részvételre képessé, iránta fogékonnyá tegye. Ebből a szempontból *előkészítő* vagy másképpen *előiskola*".[69] Kettőtől öt éves korú gyermekek esetében nem is lehet még szó teljes értelem-

[67] OSZK Quart. Germ. 1390/3/95.

[68] Rapos József szerint „Első orvosi felügyelője az intézetnek Tormay Károly orv. tudor úr volt". – I. m. 79. l.

[69] I. m. 39. l. – Rehlingen itt a „Normalschule" megjelölést használja. Véleményünk szerint azonban nem normaiskola értelmében, hanem általában az alsófokú iskolára vonatkoztatva.

ben vett oktatásról. Olyan tanítóra van tehát szükségük, „aki a rendelkezésre álló eszközöket fel tudja használni a csírázó képességek kifejlesztésére"[70], a gyermekek figyelmének, felfogóképességének és emlékezetének egyidejű fejlesztésére. A legfontosabb a foglalkozások változatossága. A kisgyermekek tanítása csak tanulságos beszélgetés vagy szórakoztató okulás lehet.

Minthogy a kisgyermekiskola valójában nevelőintézet, a gyermekeknek nem csupán *tanulniok,* hanem *élniök* is kell benne. „Az iskola élete annál tökéletesebb, mennél inkább tudja a tanító a gyermekeket tevékenykedtetni. Az egészet a gyermekeknek kell élettel megtölteniök, nekik maguknak kell a legtevékenyebbeknek lenniök."[71]

Találkozunk a gyermeki kezdeményezés szép példáival a heti jelentésekben is. Horváth Ferenc írja a már említett séták egyikéről 1830. április 28-án: „Ezen a napon, amikor a gyermekek a bástyán mentek, a kis Jankovits egy fehér spicc kutyát pillantott meg, s rögtön rákezdett mondókájára: *Schau, Schau, Herr Fritz, dort geht ein Spitz,* miközben valamennyi gyermek utánamondta ugyanazt." Valahol ugyanott történhetett május 6-án: „Csütörtökön, amikor a bástyán mentünk, legjobb énekeseim maguktól rákezdtek a dalra: *Es sprossen und keimen* stb. Amikor kiénekelték magukat, megkérdeztem a Jankovitsot, miért nem más dalt választottak. Akkor azt kiáltotta és vele együtt még néhányan: Azért, mert most itt látjuk magunk előtt a fák új leveleit. Jól van, gyermekek – mondtam –, ez igazán jól illett hozzá, tegyétek mindenkor azt, ami illik."

Különösen az utóbbi jelenet jól példázza első kisgyermekiskolai tanítóink törekvését, hogy oktatásukat a gyermekek számára közvetlenül adott konkrétumokhoz fűzzék. „Ez az oktatás pedig semmi más, semmi jobb vagy biztosabb, mint a *szemléltető oktatás,* a megjobbított iskolaügy terméke" – írja Rehlingen is.[72] Amit nem lehet szemléletessé tenni, az a gyermek számára felfoghatatlan. Üres, holt szó, amit legfeljebb rövid időre tanul meg – az iskolának, de nem az élet

[70] I. m. 40. l.
[71] I. m. 42. l.
[72] I. m. 44. l.

számára. Ezért az észelveket is szemléletesen kell bemutatni, mert megtanulni csak azt lehet, amit megértünk.

Anyagot az ilyen szemléltető oktatáshoz bőséggel kínál a gyermek környezete. Ilyen az iskolaszoba és minden, ami benne van; a ház a maga berendezésével és sokféle lakójával, az, amire a ház szolgál és ami benne történik; a játszótér legközelebbi környezete; a természet a maga sokféle teremtményével, ezeknek a formája, tartalma, színe, gyakorlati használhatósága; az ember, ez a kis világ; a mértékek, a művészetek és az ipar, az iparban használatos szerszámok, anyagok és így tovább.

A krisztinavárosi intézetben a tanító mindezt a természetben mutatja be, de alkalom szerint ábrázolásokkal is él. A pestalozziánus tanok módszereskedő túlhajtásának tűnik azonban, amikor Rehlingen azt kívánja, hogy a feldolgozás a lehető legrészletesebb legyen. Példaként szolgálhat erre a szék általa javasolt tárgyalása: „A széknek négy lába van, ülődeszkája és támlája. Tölgyfából készíti az asztalos, és ülésre szolgál. Az ülés négyszögletes; vannak háromszögletes és kerek székek is. Színe sárgás. Nem minden széknek van négy lába. Vannak háromlábúak is, mint amilyen a suszterszék. A lábak és az ülődeszka szükségesek, a támla nem. Vannak párnázott székek is, amelyeket rendszerint karosszéknek mondunk. A szék magasabb, mint a zsámoly, és alacsonyabb, mint az asztal."[73]

Ha egy tárgyat valamelyik gyermek már hazulról jól ismer, akkor ő vezeti a beszélgetést, a tanító pedig arra ügyel, hogy ne hibázzanak.

Az olvasástanításról mondottak támogatni látszanak azt a feltételezésünket, hogy az első hazai kisgyermekiskolában a hangoztató eljárás bevezetésére törekedtek. Az egyes betűket pálcákra ragasztották, és a mássalhangzókat különböző magánhangzók elé és mögé helyezve ejtegették. A hangok kiejtésekor megmutatták a megfelelő beszélőszervek működését, és azonnal rövid szavak olvasásához kezdtek, majd fokról fokra begyakorolták őket.

A hangoztató olvasástanítás lényege, hogy a korábbi és még ebben az időben is széles körben követett, ún. silabizáló eljárástól eltérően

[73] I. m. 46. l.

nem a betűk nevének megtanításából indultak ki, és nem így haladtak: *á–bé–ab*, hanem a mássalhangzókat eleve magánhangzókkal összekapcsolva (szótagokba, illetve szavakba foglalva) tanították. Az eljárásnak már a XVI. század óta voltak szószólói, szélesebb körben mégis csak Heinrich Stephani bajor iskolatanácsos fellépése után, a XIX. század elején kezdett elterjedni. (Stephani művére Váradi Szabó János hívta fel Brunszvik Teréz figyelmét.)[74] Az oktatásban hatóságilag támogatott eljárássá hazánkban az 1850-es években lett.

Első tekintetre gyermekszerűbbnek tűnő betűtanítási módról olvashatunk Klinger György apátplébánosnak a várbeli óvodában 1830. január 23-án tett látogatása kapcsán.[75] Valójában azonban az általa javasolt eljárás sem lehetett alapjában más, mint a hagyományos betűtanítás valamilyen szórakoztatóbb formája. A dokumentumokból egyébként is úgy tűnik, hogy az első kisgyermekiskolákban legalábbis keveredett a régi és az új „módszer".

Teljességgel a hagyományos betűztető eljárás képét idézi a vízivárosi kisgyermekiskola jelentése. „Pénteken [1830. február 19.] Ribári úr eljött az iskolába, és megkérdezte, hogy fia tanul-e betűket is. Amikor őt nyilvánosan kikérdeztem, nemcsak a magánhangzókat tudta megkülönböztetni, hanem néhány mássalhangzót is."[76]

[74] Brunszvik Terézhez intézett levelét következőképpen kezdi: „Aki gyermekeinek nevelésében Pestalozzi módszerét kívánja alkalmazni, annak nyilván előbb meg kell ismerkednie e módszer szellemével. Szóbeli oktatás hiányában ehhez legjobb eszközül a következő könyveket lehet ajánlani." (FSZEK B 0910/55/M 14/65., ill. 67.) – Stephani szóban forgó könyvének címe: Kurzer Unterricht in der gründlichsten Methode Kindern das Lesen zu lehren. 4. kiad. Erlangen, 1821.

[75] L. Horváth Ferenc jelentését a látogatásról a 85. lapon.

[76] OSZK Quart. Germ. 1390/3/100. – Brunszvik Teréz az olvasástanítás módszerét illetően nyilván Wertheimer véleményét is kikérte. „Ha a gyermekek nem találnak örömet a képekkel tanításban – olvassuk az 1828. október 11-én kelt válaszlevélben –, akkor bizonyára a tanító is hibás kissé; – néhány angol kisdedóvóban a hangok gyakorlását (Lautieren) honosították meg, ezt a »spellen«-t (to spell, spelling) lehetne talán e helyett, valamint a betűzés (Buchstabieren) helyett is alkalmazni; én legalább így olvastam. Egyébként azt ajánlanám, hogy az olvasás módszere szempontjából azt tessék választani, amelyik legjobb elemi iskolájukban van bevezetve (Hauptschule). Nézetem szerint teljesen közömbös, vajon ilyen vagy amolyan módszer szerint tanul-

A *nyelvgyakorlatokról* Rehlingen nem szól. Weldy József egyik heti beszámolója ismertet az ilyen foglalkozások természetére jellemzőnek tekinthető epizódot:

„Március 26-án meséltem a gyermekeknek az inni, kiinni, magunkat leinni, elinni és megfulladni[77] [értelméről]. Amint a »magát leinni«-hez értem, Fischer János azt mondta: Amikor tavaly apámmal és anyámmal átmentem a hídon, egy részeg emberrel is találkoztunk, és ha apám nem vezette volna át a hídon a karjánál fogva, talán vízbe esett és megfulladt volna. Carsa József megjegyezte, hogy nagyon nem szép, ha valaki leissza magát. Hiszen a bor isteni ajándék, és ha valaki Isten ajándékával visszaél, az bűn. Egészségtelen is, és az ember elissza a pénzét és az értelmét."[78]

Horváth Ferenc jelentései is tanúsítják, hogy a kisgyermekiskolákban rendszeresen foglalkoztak fogalmi magyarázatokkal.

Alighanem joggal feltételezzük, hogy első kisgyermekintézményeink szervezői az *alaktant* – funkcióját Wilderspinnél szélesebben értelmezve – egyúttal előgyakorlatnak tekintették a rajzoláshoz és íráshoz, mely utóbbiba fokozatosan át is megy.[79] A krisztinavárosi intézetben (és nyilván a többiben is) palatáblán, homokba vagy pusztán a levegőbe „írva" gyakorolták. A különböző mértani alakok felismerésének szórakoztató módja volt, ha a környezet tárgyaiban keresték meg őket. A szekrény alakja szerint például négyoldalú hasáb, a fa törzse henger. A szobának tégla formája van, a szoba padlója és a falak szabályos négyszögek.

A számolást, amint már láttuk, ujjaikon és számológépen gyakorolták, de használtak hozzá kockákat és más tárgyakat is.

A *földrajzi, természetrajzi, technológiai* és más magyarázatokat, amelyek a gyermek környezetéből merítik tárgyukat, a beszéd- és értelemgyakorlatok részben már magukban foglalják. A földrajzi ismeretek

nak-e olvasni a gyermekek és igazán nem volna érdemes emiatt valakit megbántani." (Wertheimer válaszlevelei, 307. l.)

[77] A németben ez is az *inni=trinken* ige származéka *ertrinken* igekötős összetétel formájában.

[78] OSZK Quart. Germ. 1390/3/86.

[79] Az egyik többszörösen javított órabeosztás-tervezeten olvasható: „Az alaktan

az óvóiskolákban már csak ezért sem lépték túl lényegesen a lakóhely szemhatárát. Sok mindent tudtak a beszélgetésekből az állatok, növények és ásványok természetéről és hasznáról is. A technológia az ipari foglalkozások szeretetét volt hivatva beléjük oltani, és felhasználták idevágó hajlamaik és kívánságaik megismerésére.

Ezekhez a foglalkozásokhoz vették igénybe a krisztinavárosi leltárból ismert szemléltető állványokat. Felhasználásukra vonatkozóan jó forrás a *Das Inland* című bajor újság 1830. március 5-i számának a magyarországi kisgyermekiskolákat ismertető cikke. „Az angol kisgyermekiskolákban – olvassuk itt – a gyermekeknek valami állványfélére szerelt deszkákra természeti tárgyak és ipari készítmények kis mintáit erősítik szemléltetésül, de igazi belső összefüggés nélkül. Budán is megvan ez a berendezés, de minden tábla csak egy állatot vagy növényt mutat be, viszont valamennyi belőle származó termékkel együtt. Így a juh ábrázolása alá mintát illesztenek a különböző gyapjúféleségekből és termékekből, bőrt, hegedűhúrt stb. Ezáltal még az egészen kis gyermekeknek is hatékony benyomásuk támad Isten jóságáról és az ember éleselméjűségéről."

Rehlingen beszámolója szerint „a len táblája a következőket mutatja: *a)* a lenmagot, *b)* a növény képét virágzó és érett állapotban, *c)* a tilolt és a tilolatlan lent, *d)* fonadékokat, *e)* a legismertebb, lenből készült anyagokat, *f)* többféle papirost".[80] Nyáron azután a gyermekek közelebbről is megismerkednek a növénnyel a játszótéren, ahol elvetik.

Hasonló módon ismerik meg a gyermekek a kendert, a gyapotot, a különböző gabonaféléket, a tehén, a kecske termékeit és még sok más dolgot. Megismerkednek a kézművesmesterségekkel és mesteremberekkel, szerszámaikkal, különböző feldolgozási módokkal. Mesterségeket és foglalkozásokat ábrázoló képek segítenek ebben.

Az egykor volt eleven eszű kisfiú, a felsővárosi Hubáts jóvoltából arról is van értesülésünk, miféle képek lehettek ebben a kezdeti idő-

különböző írásfajtákba megy át." (OSZK Quart. Germ. 1390/2/2.) Az angol mintában ismeretlen, pestalozzianus hatásra valló elgondolás.

[80] I. m. 49–50. l.

szakban a pest-budai kisgyermekiskolákban. Kéthónapos távollét után jött ismét az iskolába. „Mindenfelé körülnézett – olvassuk Horváth Ferenc 1830. február 16-i jelentésében –, és azonnal felkiáltott: Tanító úr, látom, hogy sok kép hiányzik innen. Nézze, ott hiányzik a szarvas. Itt lógott máskor az őz is. Ó, juj! itt hiányzik a vaddisznó is. A szakács sincs itt a fehér hálósapkával. Nem látom az asztalost sem. Itt volt a kályha mellett a mosónő is. Hol van hát a takács, akiről mindjárt az elején mesélt? – Azzal nyugtattam meg, hogy a képeket vissza fogjuk kapni."

Az oktató beszélgetések kitértek bizonyos elemi *egészségügyi* ismeretekre és óvórendszabályokra is. Például, hogy kimelegedve ne igyanak, lőfegyverhez, egyéb veszedelmes tárgyhoz, szerszámhoz ne nyúljanak. Hogy az ilyen szabályokat jobban megjegyezzék, versbe foglalták és példákon is igyekeztek megvilágítani őket.

Megismerkedtek végül a növendékek a *biblia* és a *világtörténelem* több nevezetes alakjával.

Annak ellenőrzésére, hogy a gyermekek odafigyeltek-e és a hallottakat jól megértették-e, a tanító gyakran elismételtette az előző napi történetet. Alkalomadtán a növendékek megjegyzései is tanúsították figyelmüket. Így egyikük a babiloni torony történetének a meghallgatása után megjegyezte, hogy az akkori emberek nagyon gonoszak lehettek, hiszen attól féltek, hogy Isten ismét vízözönt küld rájuk.

A figyelem fenntartása érdekében, ha a gyermekek lankadni látszottak, a testhelyzetet változtatták, és – akárcsak Wilderspin – egyszerű tornagyakorlatokat, főként kar- és láblendítéseket végeztettek velük. Esetenként ezt a célt szolgálta egy-egy vers elmondása, egy dal eléneklése is. Az egyik ilyen célra használt dal szövegét Rehlingen is közli.[81] Tartalma, hangvétele jól érzékelteti első kisgyermekiskoláink nevelési attitűdjét. A gyermekek legyenek csendben – erről szól a dal –,

[81] *Stille, stille, Mäuschen still,*
Kinder, weil's der Lehrer will;
Denn die Kinder sind noch klein,
Müssen folgsam, fleissig sein.
Gute Kinder folgen gern,
Und das Schwätzen bleibet fern;
Drum schweigt stille, habet acht,
Höret was der Lehrer sagt.
(I. m. 57. l.)

csendben, mint a kisegér. A tanító ugyanis így akarja. Minthogy még kicsinyek, szófogadóknak és szorgalmasoknak kell lenniök. A jó gyermekek szívesen engedelmeskednek, és nem fecsegnek. Hallgassanak tehát ők is csendben, figyeljenek a tanító szavára.[82]

A figyelem fenntartásának eszköze volt az *elliptikus tanmód* is, amelyet Wilderspin is melegen ajánl. Felolvastak a gyermekeknek egy rövid történetet, mesét vagy elbeszélést. Azután a szöveget újraolvasva, időnként kihagytak egy-egy szót, vagy felcseréltek egyes szavakat, például ellentétükkel. Ezt azután a gyermekeknek kellett pótolniok vagy helyesbíteniök.

Tartalmi szempontból és módszertani vonatkozásban is fontos szerepe volt a kisgyermekiskolában az *éneknek*. Nemcsak a felüdülést szolgálta, hanem vallásos eszmék terjesztését is. A vallásról szóló tanítás könnyen meghaladhatja a kis növendékek figyelmének erejét és értelmük fokát – vallja Rehlingen –, imák elmondása pedig hamar fajul üres locsogássá. Ennek a nehézségnek az áthidalására szerinte a legjobb eszközt az egyszerű vallásos énekek megtanítása kínálja. A szellemi fejlesztésről adott beszámoló végén, mintegy függelékül, 3 egyszerű ima, 13 vallásos és egyéb ének szövegét közli, valamint 21 mondást a kötelességek, az egészség és a bölcsesség tárgyköréből. Ezek a mondások a szerző racionalisztikus erkölcsi felfogásához különösen is közel állhattak. „Nem kétséges – írja –, hogy az egészséges ítélet jóval közelebb visz a helyes akaráshoz, és hogy az ilyen értelmi fejlesztés erkölcsi tökéletesedéssel jár."[83] Ez a kérdés azonban már átvezet a valláserkölcsi nevelés problémakörébe.

Készségesen elhisszük Rehlingennek, hogy beszámolóját a krisztinavárosi kisgyermekiskola első esztendejének eseményeiről rendszeresen vezetett feljegyzései alapján írta, és ezért hitelt érdemel. Ezen túl van rá bizonyítékunk is. Korábban már szóltunk róla, hogy Brunszvik Teréz kézirati hagyatékában, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár őriz, fennmaradt Weldy József tollából *A pesti lipótvárosi Szt.*

[82] Ugyanez a vers a drezdai óvoda szöveggyűjteményében is szerepelt az 1830-as években. (OSZK Quart. Germ. 1390/8/34.)

[83] I. m. 52. l.

József Intézetben előforduló tantárgyak kivonatos tartalmi ismertetése.[84] Ez jószerint pontról pontra megerősíti a Rehlingen Antal kis könyvében előadottakat. Az egyetlen lényeges különbség éppen az, hogy a lipótvárosi programban magyar nyelvgyakorlatok is szerepelnek. Ma már aligha lehet eldönteni, Weldy ragaszkodott-e ilyen hűséggel az első esztendőben követett gyakorlathoz, vagy – és ez tűnik szemünkben valószínűbbnek – alkotó részese volt az első hazai, némely vonatkozásban máig elismerést érdemlő kisgyermekiskola-modellnek.

Mindamellett aligha kétséges, hogy a Rehlingen megrajzolta képre az angol monitorrendszerű iskolai üzem irodalmi élménye is rányomta bélyegét. A kisgyermekiskolában minden téren pontos rend uralkodik – közli az olvasóval. Minden jeladást azonnali végrehajtás követ. A gyermekek tevékenysége sosem fajulhat zűrzavarrá, zajongássá. *A tanítónak, akár egy gép értelmes felügyelőjének, csak ritkán kell beavatkoznia.*[85] Ennek a szemléletnek egyben-másban már a beszámolóban olvasottak is ellentmondanak, még inkább cáfolni látszanak a tényleges munkáról szóló heti jelentések, a bennük felvillanó egy-egy epizód.

A foglalkozások jellegéről

A szigorú értelemben felfogott monitorrendszerű iskolaüzemmel nehezen lehet összeegyeztetni azt a megjegyzést, amelyet Rehlingen a krisztinavárosi kisgyermekiskola általa közölt időbeosztásához fűz: „Ezt a táblázatot azonban semmiképpen nem kell pontosan követni, hanem a tanító a gyermekek kedvétől és kifejezett kívánságától függő-

[84] Közli Benes Piroska: i. m. 67–69. l., magyar fordításban Vág: Dokumentumok, 62–64. l.

[85] Az oktatási folyamat monitorrendszerű megszervezése és az ipari termelés manufakturális szervezete között lévő rokonság szembeszökő. Ennek már terjesztői is tudatában voltak, és elismeréssel emlegették „a dicséretre méltó gyári szellemnek" az iskolába való bevezetését. – J. Lancaster és B. C. L. Natorp: Ein einziger Schulmeister unter tausend Kindern in einer Schule. Duisburg und Essen, 1808. VII. 1. – Id. Benes Piroska: i. m. 27. l.

en egyik vagy másik tárgyat előnyben részesíti. Inkább csak emlékeztetőül szolgál, semmint szigorú zsinórmérték gyanánt."[86]

Mindamellett tanulságos lehet az első évben emlékeztetőül használt időbeosztással megismerkednünk. Ez – miként a következőkben láthatjuk – még nem öltötte heti terv formáját.

Délelőtt

8-tól 9-ig:

Félóra: előkészület jámbor beszélgetésekkel;
vallásos ének és ima és
vallástanítás és kötelességtan, vagy
bibliai történet, vagy
szentenciák és közmondások.
Képek használata a szemléltetéshez.

Félóra: betű- és olvasástanítás;
rendszerint a felügyelők révén, osztályaikat váltogatva.

9-től 10-ig:

Negyedóra: számolás.
Félóra: egészségtan és bölcsességtan.
Negyedóra: alakrajz.

10-től 11-ig:

Étkezési, játék- és pihenőóra.

11-től 12-ig:

Félóra: beszéd-, nyelv- és emlékezeti gyakorlatok.
Félóra: ének és ima.
Felkészülés a távozásra.

[86] Lényegesen kevesebb mozgásteret engedett az angol tanítónak az az instrukció, amelyet Wilderspin az általa közölt időbeosztáshoz fűzött: „A tanító nincs az órabeosztáshoz szolgai módon kötve, ha élénkítés vagy előhaladás végett kisebb változtatásra van szükség." (Wertheimer: i. m. 65. l.)

2-től 3-ig:

Félóra: vallásos ének, ima, szemléltető oktatás és fogalommagyarázat Istenről, emberekről és dolgokról.

Negyedóra: számolás vagy fogalommagyarázat mértékekről és súlyokról. (Szemléletesen.)

Negyedóra: olvasás.

3-tól 4-ig:

Félóra: természetrajz és természettan, iparismeret. Ábrázolt vagy valóságosan meglévő, természetes és mesterséges tárgyak.

Negyedóra: alaktan és rajzolás, beszélgetés szabályos testekről.

Negyedóra: honismeret vagy földrajzi és történelmi beszélgetések.

4-től 5-ig:

Miként délelőtt 10-től 11-ig.

5-től 6-ig:

Félóra: hangjegyek és énekek gyakorlása.

Negyedóra: hasznos ismétlések.

Negyedóra: ima és rendcsinálás a távozáshoz.

Az időbeosztás ismertetését megelőző megjegyzésre emlékezve meglepetéssel olvassuk a tájékoztatást, amelyet a szerző az órarend bemutatása után a munka jellegéről ad. „E foglalatosságokat – írja – nagyrészt a felügyelők intézik a tanító jeladására. Ő pedig csak ellenőrzi és vezeti őket, ami fáradságos munkáját nagyon megkönnyíti. Ennek eléréséhez azonban a felügyelőket, akiket a legjobb gyermekek közül választ, gyakran külön előzetes oktatásban kell részesítenie, de az ismertetett időbeosztáson kívül."[87]

Rehlingen ezek szerint beszámolójának írásakor – jóllehet leírásból ismernie kellett – nem fogta fel valójában a monitorrendszerű oktatás lényegét, hiszen annak központi mozzanata, hogy a tanító *az alatt az*

[87] I. m. 67. l.

idő alatt foglalkozik a monitorok egyik csoportjával, amíg a másik a tőle tanultakat társainak továbbadja. (Ezért olvasunk a Brunszvik-féle dokumentumokban is alkalom szerint „felügyelőkről" és „segédfelügyelőkről", illetve „váltakozó felügyelőkről" vagy – miként az imént a reggeli olvasástanítással kapcsolatban – arról, hogy a felügyelők osztályaikat váltogatják.) Mikor találhatott volna erre időt a krisztinavárosi tanító a reggel 8-tól délután 5-ig terjedő órarenden kívül?

Köztudomású, Brunszvik Teréz maga írja egy önéletrajzi töredékében,[88] hogy az elhatározó indítékot a kisgyermekiskolák alapítására Joseph Wertheimer könyvének megjelenése jelentette, aki 1826-ban, még az eredeti megjelenésének évében lefordította és kiadta Samuel Wilderspinnek az angol kisgyermekiskolákat ismertető művét,[89] majd 1828-ban e fordítás alaposan átdolgozott és lényegesen kibővített második kiadását. Tekintet nélkül arra, hogy ez az utóbbi tartalmában és részben szellemében is lényegesen eltér az alapjául szolgáló eredetitől, nyilvánvaló, hogy az angol *infant school*oknak a műben ismertetett példája fontos szerepet játszott a kisgyermekiskolákban folyó munka tartalmának és módszerének kialakításában. Ennek ellenére már ismételten szóvá tettük, hogy ennek a befolyásnak a mértéke még további tisztázást igényel.

Benes Piroska, Brunszvik Teréz óvodapedagógiai munkásságának jeles kutatója feltételezte, hogy az első hazai kisgyermekiskolák oktatómunkája az alkalmazott eljárások tekintetében is szorosan az angol mintát követte, és így az *infant school*ok példájára itt is meghatározó szerepük volt az oktatásban közreműködő monitoroknak. Felfogása a vonatkozó óvodatörténeti irodalomban is követőkre talált. Már az intézet berendezésével kapcsolatban is utaltunk rá azonban, hogy az angol minta megítélésében óvatosságra van szükség. Ezt csak ismételhetjük: az idevágó dokumentumok, ugyanis – legalább részben – *tervezetek*, illetve a hazai kisgyermekiskolai mozgalom egykorú munká-

[88] Czeke Marianne–H. Révész Margit: Gróf Brunswik Teréz élet- és jellemrajza. Bp. 1926. 20. l.

[89] Wertheimer, Joseph: Über die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Kleinkinderschulen von S. Wilderspin. Wien, 1826.

sainak elképzeléseit tükrözik. Már keletkezésük körülményeinél fogva is inkább elővételezik, nem pedig tükrözik az intézetekben folyó oktató-nevelő munka gyakorlatát. Amikor tehát Brunszvik Teréz unokaöccse, Deym Károly gróf a négy kisgyermekiskola számára „calligraphice" lemásolja a heti foglalkozási tervet,[90] a grófnő pedig elrendeli kifüggesztését, ez elsősorban az alapítók szándékairól tanúskodik, és a tényleges viszonyokra csak fenntartással következtethetünk belőle. Számunkra a szándékok efféle kinyilvánításának tűnik a krisztinavárosi intézet első évének leírásába szervetlenül beiktatott, feljebb idézett bekezdés is.

Nem meggyőzőek ebből a szempontból a kézirati hagyatékban fennmaradt különböző időbeosztások, foglalkozási tervek sem, amelyek esetenként valóban azt a benyomást keltik, hogy az oktatás terhe meghatározó mértékben a monitorok vállán nyugodott. A Benes Piroska által németül,[91] Vág Ottó által magyarul[92] közzétett időbeosztás – például – hétfő reggelre a következőket irányozza elő: „Az osztályonkénti olvasás folytatása a másodmonitorokkal, az első monitorok a tanítótól olvasni tanulnak." – Külső, de aligha egykönnyen elhárítható ellenvetésünk: miként lehet, hogy a tanítók beszámolói efféle foglalkozásról soha említést nem tesznek, hogy a kisgyermekiskolába sűrűn érkező látogatók mindig őket, és nem a monitorokat találják munkában? Mégis fontosabbnak tűnik magának a szóban forgó dokumentumnak a tanúságtétele. „Beszélgetések emberekről és dolgokról, vagyis amit röviden fogalomismeretnek neveznek" – olvassuk a csütörtök reggeli foglalkozások tervében. Mármost miféle a gyakorlatot szabályozó foglalkozási terv, miféle „órarend" – Benes Piroska kitétele – az, amelyben magyarázni kell az olvasónak, mit értsen az ott leírtakon?

A Bell–Lancaster-rendszer követését illető ellenvetésünket Mészáros István méltatta figyelemre, és a kérdésre is kitérő tanulmányában nem osztja kétségeinket.[93] Az egykorú tanúságtételek között hivatko-

[90] A Négy első..., 10. l.

[91] I. m. 74–76. l.

[92] I. m. 429–430. l.

[93] Brunszvik Teréz és a korabeli hazai népoktatás. Ma és Holnap, 1975. 1. sz. 73–85. l.

zik Kiss Ferenc megyei ülnöknek az *Allgemeine Handlungs-Zeitschrift von und für Ungarn* 1830. január 30-i számában megjelent, a budai és pesti kisgyermekiskolák életét ismertető cikkére.[94] Ebben Kiss méltatja az ott alkalmazott Bell–Lancaster-módszer előnyeit. „Ily módon – írja – a tanító a maga helyén ülve nemcsak a 150–200 gyermek oktatását végezheti, hanem ugyanakkor olyan tanítási módszert alkalmaz, amely az egész gyereksereg számára játéknak tűnik."[95]

A folyóiratszám keltének napján a Krisztinavárosban 24, a Várban 22, a Lipótvárosban 15, a Vízivárosban 21 gyermek jelent meg a kisgyermekiskolában! Tény, hogy ezen a napon nagyon hideg volt, a lipótvárosi intézet helyiségeit kifűteni sem lehetett. Nem voltak azonban nagyon sokan január 5-én sem, amikor a cikk írója a krisztinavárosi iskolát Brunszvik Teréz társaságában meglátogatta. (Az előbbi sorrend szerint 47, 31, 35, illetve 26 gyermek.) 150–200 gyermek egyébként el sem fért volna az 57 négyzetméter alapterületű tanulószobában. Milyen alapon tekintsük tehát Kiss Ferenc megjegyzését másnak, mint általában a módszer mellett való agitációnak?

A népoktatás kiterjesztésére törekvő társadalmi tényezők a múlt század első harmadában a monitorrendszerű oktatásban azt az oktatásszervezeti formát vélték megtalálni, amelyik a lehető legolcsóbb, és így társadalmi eszközökkel is lehetővé teszi az elemi ismereteknek nagyobb tömegekhez való közvetítését. Nyugati propagátorai egyébként a hazaiaknál is messzebb mentek, hirdetve, hogy ebben a rendszerben egyetlen tanító akár ezer gyermek oktatását is vezetni tudja.[96] Véleményünk szerint ebben az összefüggésben kell értelmeznünk Kiss Ferencén kívül több más egykorú hazai, az angliai eredetű oktatásszervezeti formát propagáló megnyilatkozást is. Ennek ellenére – mérlegelve az ez idő szerint rendelkezésre álló információkat – Mészáros István végső megállapításával, hogy ti. „Első óvodáinkban ... a Bell–Lancaster-módszerű oktatást is alkalmazni akarták, és minden

[94] Entstehung, Fortschritte, gegenwärtiger Stand, Nützlichkeit und Erfordernisse der Kleinkinder-Bewahr- und Bildungsanstalten in Ungarn. (A hivatkozott szám 33–35. lapján.)

[95] Id. Mészáros István: i. m. 74. l.

[96] Példaként l. a 85. jegyzetben hivatkozott mű címét.

valószínűség szerint alkalmazták is",[97] egyet kell értenünk – bár a második felét illetően még mindig némi megszorítással.

Rehlingen beszámolójában egy helyütt ezt olvassuk: „A gyermekeket koruk és képességük szerint osztályokba csoportosítják. Minden 10 gyermekből álló osztálynak saját felügyelője van, és ezeknek nemcsak az a feladatuk, hogy odahozzák, majd ismét helyre tegyék a növendékek foglalatosságaihoz szükséges külső eszközöket, pl. íróvesszőket és táblákat és más hasonlókat, hanem különböző tárgyakban gyakoroltatják a maguk osztályát és más osztályokat is."[98] Az egyetlen példát, amelyre beszámolójában legalább utalás történik, az általa közölt időbeosztásból ismerjük. Hogy a hangoztató olvasástanításban mi szerepük lehetett volna ezeknek a legfeljebb 5 éves felügyelőknek,[99] nehezen tudjuk elképzelni. De például a pálcákra ragasztott betűk felismerését ők is gyakoroltathatták.[100]

Hitelesnek, az első évek gyakorlatára valóban jellemzőnek tűnik az, amit Weldy József közöl az erkölcsi mondások és szentenciák tanulásáról a lipótvárosi kisgyermekiskolában: „Ezeket a tanulók könyv nélkül megtanulják, a tanító pedig elmagyarázza az erkölcsi magatartásban való alkalmazásukat; mégpedig úgy, hogy minden osztály (10 gyermek) monitorjai 14 napon át egyéni oktatásban tanítják be az övéiknek."[101]

A nagyobbacska növendékeknek ezt a fajta közreműködését a tanításban jól el tudjuk képzelni, de hát ez – még ha monitoroknak nevezzük is őket – még igen távol van a Bell–Lancaster-rendszerű oktatás „manufakturális" elemekre bontott szervezeti rendjétől. Hogy

[97] I. m. 78. l.

[98] I. m. 43. l.

[99] Rehlingen közlése szerint az első évben nem vettek fel a kisgyermekiskolába olyan gyermeket, aki 5. évét már betöltötte.

[100] Ez természetesen megnevezésükkel járt, ami éppen a meghaladni kívánt silabizáló eljárás jellemző mozzanata. Úgy tűnik, a hangoztató olvasástanítás esetében is inkább keveredett szándék és valóság. Legalábbis elgondolkodtató, hogy a kiváló Weldy Józsefnek nem sokkal későbbről fennmaradt lipótvárosi programjában az olvasástanítás „betűismeretből" és „betűzésből" tevődik össze. (Vág: Dokumentumok, 62. l.)

[101] Vág: Dokumentumok, 64 l.

miként birkóztak meg a nehézségekkel a tanítók akkor, amikor a növendékek száma némelyik óvóiskolában csakhamar valóban másfélszáz körül mozgott, vagy még ezt is meghaladta, ez a kérdés véleményünk szerint további tisztázásra vár.

Hogy ezekben az első években a kortársak egyikében-másikában az angol kisgyermekiskolák munkájára vonatkozó irodalom iránt megnyilvánuló érdeklődés ellenére milyen bizonytalan elképzelések éltek, arra szemléletes példával szolgál a Brunszvik Terézzel is összeköttetésben álló M. A. Diesing közlése. Művének a „Gyámolatlan gyermekek budai intézetének és a hozzá tartozó intézeteknek" című fejezetében egyebek között a következőket írja:

„Minden teljes osztályban tíz, körben a falak mellett rögzített padra van szükség, amelyek mindegyikén tíz gyermek számára van hely. ... A pad két szélén ülő gyermekek a többi nyolc monitorai vagy felügyelői.

A becsvágy serkentésére és felébresztésére, valamint az irigység és az uralomvágy elkerülésére célszerű lenne a monitorokat időről időre felváltani, és csak a teljesen lustákat és alkalmatlanokat kizárni ebből.

A monitoroknak ismételniök kell a nekik alárendelt gyermekekkel a tanultakat; ügyelniök kell, hogy azok minden kérdésre helyesen feleljenek, minden írnivalót helyesen utánozzanak, hogy az iskolai törvényeket mind az iskolában, mind pedig a játékban vagy hazamenet az utcán megtartsák.

Mindig a vezetésükre és felügyeletükre bízottak élén mennek, kötelességük őket rendetlenkedés esetén figyelmeztetni, és csak nekik van joguk a rosszalkodókat a tanítónak feljelenteni. Hogy ennek a rendszabálynak miként kell a gyermekek becsvágyára és versengésére, vigyázatosságára és engedelmességére hatnia, azt könnyen előre lehet látni, és ezenfelül ezerszeres tapasztalat igazolja."

„Ami az oktatás módszerét illeti – olvassuk a továbbiakban –, az teljesen a kölcsönös tanítás rendszerén alapul, egy olyan tanmódon, amelyet különösen a gyermekekkel való foglalkozásban és az elemi oktatásban bámulatos eredménnyel alkalmaztak." Diesing szerint a rendszer lényege, hogy a középen álló főtanító kérdez, mond, mutat valamit, a két másik tanító (a tanítónő és a segéd) pedig utánozza.

Távozásuk után a padok szélén ülő monitorok veszik át helyüket, „úgyhogy mindazt, amit a főtanító előadott, néhány perc elteltével száz gyermek tudja ismételni".[102]

Valláserkölcsi bánásmód és fejlesztés

Rehlingen beszámolójában Brunszvik Teréz álláspontjával megegyezően vallja, hogy a kisgyermekiskolák elsődleges feladata a növendékek erkölcsi nevelése, de ebben is az értelemnek tulajdonít vezető szerepet. „A legkisebbek nevelésében – írja – az értelem rajzol, és az érzés vezeti a vájóvésőt."[103]

Az érzelmek nevelésére, a hibák kiirtására ugyanazok az eszközök szolgálnak tehát, amelyeket a tanításmóddal összefüggésben megismertünk. Az erkölcsi oktatáson túl a tanító példájának van a gyermekekre nagy hatása. A tanító példaadásának jelentőségére figyelmeztet a Brunszvik Terézzel közösen szignált egyik körözvény is: „Cselekvésmódját, hangját átveszik a gyermekek: ahogy a tanító beszél és cselekszik, úgy fognak beszélni és cselekedni a monitorok is a nekik alárendeltekkel."

[102] I. m. 51–53. l. – Az első évek szembeszökő bizonytalanságával ellentétben egy sok tekintetben kiforrott kisgyermekiskola életének-munkájának képét tárja az olvasó elé az az 1838-ból való, a magyarországi gyakorlatot bemutató ismertetés, amelyet Brunszvik Teréz párizsi vagy genfi lapokban való közlés szándékával francia nyelven készített. A monitorrendszer alkalmazásáról ebben a következőket olvassuk: „A tíz monitor – 5–8 esztendős gyermekek – felelős többek között mindazért a tárgyért, ami az osztályban van. Rájuk vannak bízva a zászlók, a munkakosarak, valamint a tízórait és uzsonnát tartalmazó kosarak. Ezek a monitorok külön oktatásban részesülnek. Kiképzésük ilyenformán történik: Mihelyt a tömegben észreveszünk egy okos, értelmes és szófogadó növendéket, jutalomképpen rábízunk egyelőre egy kicsi gyermeket, később kettőt, majd hármat és így tovább egész 8–9-ig, nem számítva a segédmonitort. Ha már egyszer meg van ez az eljárás szervezve, tökéletesen megy a további, szinte magától." – Id. Czeke Marianne: A magyar kisdedóvó 1838-ban. (Brunszvik Teréz hátrahagyott irataiból.) Kisdednevelés, 1927. 170. l.

[103] I. m. 68. l.

Büntetésre a beszámoló szerint ritkán volt szükség az első budai kisgyermekiskolában. A szokásos büntetés a megzavart foglalatosságból való kizárás. Ilyenkor a gyermeket az első szobába küldik, vagy pedig krétával rajzolt körbe állítják. Komolyabb vétség esetén, például veszekedés vagy hazugság esetében, a kis vétkest valamennyi társának jelenlétében vonják felelősségre. A tanító elemzi a történteket, és kiszabja a büntetést, amellyel elsősorban a gyermek lelkiismeretére kíván hatni. „Sosem szidalmazzák őket, sosem alkalmaznak erőszakot. ... Különösen óvakodni kell attól, hogy testi fölényünkkel visszaéljünk. Testüket gyengesége miatt sérthetetlennek kell tekinteni."[104]

Sajátos módon nem esik szó Rehlingen beszámolójában a jutalmazásnak a nevelésben betöltött szerepéről, hacsak a játék kardok, puskák és zászlók jutalomként való kiosztását ide nem számítjuk. Futó dicséret egy-egy esetét nem tekintve, nem esik szó róla a tanítók heti jelentéseiben sem. Ajándékot (cukrot, zsemlét, almát) a látogatók viszonylag gyakran hoznak, de ebben a jelenlévő gyermekek általában egyformán részesülnek, és csak ritkán érdemük szerint.

A heti jelentésekből következtethetően Brunszvik Teréz 1830. január első napjaiban széles körű jutalomosztást szervezett az általa fenntartott kisgyermekiskolákban. Január 5-ről jelenti Rieder Máté: „A mai napon a kisgyermekeket, miként az ipariskolából valókat is,[105] a főtisztelendő krisztinavárosi plébános úr és Kis iskolafelügyelő úr jelenlétében emlékpénzekkel ajándékozta meg a méltóságos Brunszvik T. grófnő, ami rendkívül nagy örömet okozott nekik, és láthatóan új serkentést jelentett az iskolalátogatásra és késztetést a tanulásra."[106] Horváth Ferenc egy hét múlva arról számol be, hogy

[104] I. m. 69. l.

[105] Mihits Antal az ipariskolából a következőképpen számol be az ajándékozásról: „Január 4-én, hétfőn az ipariskolai gyermekeknek Brunszvik Teréz grófnő ő nagysága kitüntetéseket ajándékozott, aminek különösen a Matalaky [?] örült nagyon. Azt mondta, már szóltam anyámnak, ha pénzre van szüksége, az én pénzemet nem szabad kiadnia, mert emlék az én nagyságos grófnőmtől, és azért megtartom, amíg csak élek. – Megkérdeztem, hogy akkor is így megbecsülné-e, ha nem aranyból lenne. Az nekem mindegy, felelte. Ugyanolyan kitüntetést jelent." (OSZK Quart. Germ. 1390/3/31.)

[106] OSZK Quart. Germ. 1390/3/2.

az egyik kislány még mindig örvendezve beszél a könyvről, amelyet ez alkalommal ajándékba kapott.

A nevelésben alkalmazott eszközökről, eljárásokról tehát keveset tudunk meg. Tanulságos betekintést nyújt azonban az első kisgyermekiskola nevelési szemléletébe a legfontosabbnak tekintett gyermeki erények felsorolása. Ennek kapcsán egy-egy utalás arra is vet némi fényt, milyennek látták a kisgyermeket, valamint alkalmilag arra, milyen eszközökkel éltek a kívánt erények meggyökeresztetésére, a hibák leküzdésére.

A legfontosabbnak minősülő erények az engedelmesség, az őszinteség, a becsületesség, valamint a békeszeretet és kölcsönös jóindulat.

Az *engedelmesség* első helyre állítása már az *infant school*ok példájából is következik. Az efféle iskolai nagyüzem működése a legnagyobb pontosság és mechanikus végrehajtás nélkül nem képzelhető el. Egyébként is – vallja Rehlingen –, munka és engedelmesség az emberi társadalom és a közboldogság alapja. Isten megköveteli az állandó, nyugodt, törhetetlen engedelmességet az ő világának törvényei iránt. Isten világa a gyermekeket körülvevő világ. Törvényeinek tisztelete magában foglalja a hatalom tiszteletét. Az uralkodó iránt való hűség nevelése hozzá tartozott a kisgyermekiskolák nevelési programjához. 1830. február 12-én jelentette Mayerhoffer a vízivárosi óvodából: „Ezen a napon, királyunk születésnapján imádkoztunk a császárért, amikor Donner Rudolf megkérdezte, ki a császár. Ekkor – amennyire értelmük engedte – röviden szóltam hozzájuk, és párban elvezettem őket az iskolába, ahol a császár képe volt. Amikor visszajöttünk, megtanítottam őket az énekre: *Gott erhalte Franz den Kaiser.*"[107]

A sorban következő erény az *őszinteség*. „A hazugság olyan vétek, amely a gyermekkel veleszületettnek tűnik" – véli korjellemző borúlátással Rehlingen Antal.[108] A tanító ezért ne adjon alkalmat a hazugságra, a vallomást pedig rögtön kövesse a megbocsátás. A tanító is,

[107] OSZK Quart. Germ. 1390/3/99. – Isten, tartsd meg Ferenc császárt! A „Gott erhalte", az ún. osztrák néphimnusz kezdete eredetileg így szólt. Szövegét Leopold Haschke (1749–1827) írta, zenéjét Joseph Haydn szerezte.

[108] I. m. 71. l.

a többi vezető is ügyeljen: ne ígérjenek semmit, amit nem akarnak vagy nem tudnak megtartani.

A beszámoló az őszinteségre nevelés eredményes voltára két példát is említ. Egy alkalommal négy fiút megbüntettek, mert homokkal dobálóztak. Ezt látva, egy ötödik odament a tanítóhoz: Tanító úr, én is dobálóztam a homokkal. Máskor egy kislány sírva fakadt, mert fivére hazudott.

Igaz gyermekszeretettel szól szerzőnk a gyermeki *becsületességről*. „A gyermeknek kifejezett érzéke van minden iránt, ami igazságos – írja. – Legalábbis megérzi, ha a legcsekélyebb méltánytalanság éri."[109] Már a legkisebbek is könnyen megértik, hogy másokkal szemben úgy kell viselkednünk, amiként szeretnők, hogy velünk szemben viseltessenek. A jelek szerint ezekkel az alapvetően helyes megállapításokkal ellentétben a becsületességre nevelés középpontjában az enyém-tied szigorú megkülönböztetésének követelménye, a tulajdon tiszteletére való nevelés állott. Rehlingen elbeszéli, hogy egy négyéves, véleménye szerint a lopásban megrögzött kisfiút miképpen sikerült megszabadítani „bűnétől". Említ egy másikat is, aki nem sokkal az intézetbe kerülése utáni napokban pajtásának ételeskosarához nyúlt, de a többiek azonnal közrefogták és a tanítóhoz vezették.

A tulajdon tiszteletének – egyúttal azonban a gyermekek félelemtől mentes, fesztelen fellépésének is – példáját jelenti a krisztinavárosi intézetből Rieder Máté: „Amikor ma a játékóra alatt Segnan grófkisasszony az intézetet meglátogatta, letépett egy rózsát. A kis Wallerschütz Antal ezt látva, rászólt: Itt semmit sem szabad letépni, ez a tanítóé! Minthogy azonnal odamentem, megdicsértem éberségéért, de megmondtam, hogy a comtesse az engedélyemmel tépte le a rózsát."[110]

A negyedik erényt, a *békeszeretetet és kölcsönös jóindulatot* nemcsak önmagáért, a boldogság forrásaként kell kifejleszteni, hanem az intézet jó rendje érdekében is. A gyermekeknek meg kell tanulniok, hogy legyőzzék apró önzéseiket, és hogy megférjenek egymással. Ezért mindent el kell hárítani, ami irigység és féltékenység forrásává válhat.

[109] I. m. 72. l.

[110] OSZK Quart. Germ. 1390/3/21.

A tanító arra törekszik, hogy minden növendéke iránt egyforma jóindulatot tanúsítson, és gyakran inti őket, hogy szeressék egymást.

Szinte megindítóan félszeg a következő példa.

Két fiú hangosan veszekedett egymással. A tanító magához hívta és megkérdezte őket, hogy szeretik-e egymást. Mindketten nemmel válaszoltak. De hát tudjátok – emlékeztette őket –, hogy egymást szeretnetek kell, hogy Isten szava: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Majd, miután felszólította őket, hogy egymást megöleljék és kezet adjanak egymásnak, meg hogy együtt végigmenjenek a termen, ismét feltette a kérdést: szeretik-e egymást? És ekkor – íme! – mind a kettő igent mondott.

Ennél összetettebben érvelt Brunszvik Teréz a vízivárosi iskolában tett látogatása alkalmával. Háromnegyed órát beszélgetett a gyermekekkel, és közben a *Jüngst' als Julchens kleine Hand* kezdetű ének[111] kapcsán intette őket, hogy se a méheket, se a többi állatot ne bántsák, mert Isten teremtményei, és mert különben is bőségesen elég hely van a világon minden állat számára.[112]

A rövid, gyermekekhez igazított követelményjegyzék ismertetése után tér rá Rehlingen a *vallásos érzés* nevelésének kérdésére. Természetesnek tartja, hogy összefüggő vallástant nem lehet a gyermekeknek közvetíteni. A hitről szóló tanítás rövid és könnyű beszélgetésekkel kezdődik Istenről és arról, hogy milyen a neki tetsző gyermeki élet. A heti jelentésekből is kitűnik, hogy a tanítók minden kínálkozó alkalmat megragadnak, hogy utaljanak az isteni tanításokra. Egyszerű vallásos énekeket tanítanak meg, az imákat igyekszenek a gyermeki értelemhez igazítani, bibliai történeteket mesélnek, és jelmondatokat vésnek növendékeik emlékezetébe. Jóllehet adataink szerint az első

[111] A dal szövegét megtaláljuk Rehlingen gyűjteményében:

Jüngst als Julchens kleine Hand
Sich ein Blumensträusschen band,
Stach ein Bienchen sie.
Ach, wie ich erschrocken bin!
Sprach sie, warf die Blumen hin,
Lief davon und schrie:
Bienchen, warum stichst du mich?
Fang ich dich, so tödt' ich dich.
Sieh nun bist du mein!
Aber wie, ich räche mich? –
Thierchen ich befreie dich!
Süsser ist verzeih'n.

(I. m. 61. l.)

[112] OSZK Quart. Germ. 1390/3/102.

kisgyermekiskolák növendékei – elenyésző hányadot nem tekintve – katolikusok voltak, a tanítók minden felekezeti meghatározottságtól mentes vallásos érzület elültetésére törekedtek.

A növendékek

A négy kisgyermekiskola növendékeiről az első másfél esztendőben nincsenek adataink. Az 1830 első feléből fennmaradt heti jelentések is csupán az újonnan felvettekre vonatkozóan nyújtanak tájékoztatást – több-kevesebb következetességgel. Számuk összesen 155, 80 fiú és 75 leány.

A felvettek életkorát összesen 135 esetben adják meg a jelentések. Felvételekor még kétéves sem volt 3 növendék. Második életévét betöltötte 11, a harmadikat 49, a negyediket 44. Még nem érte el tehát az ötéves kort 107 gyermek, a jelzett létszám kereken 87%-a. Betöltötte az ötödik évét 24, a hatodikat 4 növendék.

Az óvodások társadalmi összetételéről csak az újonnan felvettek jó kétharmadára kiterjedően alkothatunk képet. 113 esetben a jelentések közlik az apa, illetve az anya foglalkozását – az utóbbiakról többnyire pusztán özvegyi állapotukat. Az így kialakuló kép aligha felelt meg teljesen Brunszvik Teréz eredeti elképzelésének. A jelek szerint az első kisgyermekiskolákat nem annyira a leginkább rászoruló rétegek, hanem inkább a városi kispolgárság gyermekei látogatták.

A legtöbb apa iparos, számuk összesen 39. Van köztük ács, asztalos, cipész, hentes, kelmefestő, kovács, kőfaragó, kőműves, könyvkötő, mészáros, molnár, nyomdász, pék, posztónyíró, szabó, szakács, szappanfőző. Közülük nyolcról említik, hogy segéd, illetve legény. A többieket mesternek vélhetjük, bár a jelentések gyakran csupán a foglalkozást jelzik, és van rá eset, hogy egy mészáros két gyermekéért együtt havi 20 krajcárt fizet, tehát a legkisebb térítési díjat. A második legnagyobb csoportot a 28 szőlősgazda alkotja. Gyermekeik kettő kivételével a krisztinavárosi kisgyermekiskolába jártak. (Az intézet növendékei közül sok jött a Városmajorból, de akadt köztük rácvárosi

is.) Foglalkozása révén hozzájuk kell sorolnunk egy budakeszi vájárt és egy borkorcsolyást. Öt gyermek apja kereskedő, kettőé vendéglős, kettőé pincér. Rendőr, toronyőr, lőszertáros, küldönc, levélhordó, hivatali vagy háziszolga, szolgáló együttvéve kilenc, napszámos öt gyermek szülője (apja, illetve két esetben anyja). Egy apa disznópásztor. Egynek a tulajdonképpeni foglalkozása nem derül ki, mert a heti jelentésben csak az áll, hogy fertálymester. Bizonyára a módosabbak közé tartozott. Feltehetően nehéz sorban élt az a nyolc gyermek, akiket özvegy édesanyjuk nevelt.

A társadalmi rangsor végén elhelyezkedőknél is kisebb arányban látogatták a kisgyermekiskolákat az értelmiségi-hivatalnok családok gyermekei. Egy kislány édesapja „professzor" (az 1 forintos legmagasabb havi díjat fizeti), három gyermeké orvos, három apa kamarai hivatalnok (közülük az egyik hajózási mérnök), kettő helytartósági fogalmazó, egy *rationum officialis regis* (számvevőségi tiszt). Némi joggal ide sorolható egy nyelvmester és egy patikusnő is.

Ingyenes felvételről kétszer esik említés.[113]

A gyermekek vallását következetesen csak Weldy József jegyzi fel, köztük 24 katolikus és 3 izraelita. Mayerhoffer az első három általa felvett növendékről jelenti, hogy katolikusok, a továbbiakban a gyermekek vallási hovatartozására nem utal. Egyetlen alkalommal sem jelzi a felvett gyermekek vallását Rieder Máté és Horváth Ferenc, de tudjuk, hogy az előbbi felvette Cohn Lipótot, Cohn Lénárdnak, az első zsidó kisgyermekiskola alapítójának fiát is.

A növendékek iskolalátogatásáról a heti jelentések alapján pontos képet alkothatunk magunknak.[114] Az alábbi statisztikai összeállításban a zárójelben megadott számok azt jelentik, hogy a tanítók tájékoztatása szerint aznap hányan részesültek étkezésben.[115] Jegyzetben

[113] Weldy József 1830. február 18-án Sedlak Mihály hároméves növendék (apja toronyőr) felvételekor jegyzi meg, hogy „egészen szegény, nem fizet semmit". (OSZK Quart. Germ. 1390/3/74.) Április 26-án Horváth Ferenc jelenti Taxer Gertrud (anyja szolgáló) díjtalan felvételét.

[114] Az április 18–24-i hétről mind a négy iskola jelentése hiányzik.

[115] Az „étkezésben részesültek" kifejezés helyett másutt: „levest kaptak". Brunszvik Teréz más közléseiből is tudjuk, hogy a téli hónapokban a növendékek egy része

feltüntetjük a létszám alakulására vonatkozó, leginkább jellemző megjegyzéseket is.

A növendékek létszámának alakulása
a pest-budai kisgyermekiskolákban 1830. január 4-től június 19-ig[116]

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
Január	4 H	45 (12)	25	33	23
	5 K	47 (12)	31	35	26
	6 Sz	Ü	Ü	Ü	Ü
	7 Cs	49 (12)	30	45	16
	8 P	48 (12)	30	52	22
	9 Sz	41 (12)	30	?	15
	10 V				
	11 H	42 (12)	32	55	23
	12 K	42 (12)	34	57	18
	13 Sz	48 (12)	34	56	19
	14 Cs	49 (13)	36	54	21
	15 P	49 (12)	33	55	16
	16 Sz	41 (12)	?	48	21

rendszeresen ún. rumfordi levest (burgonyalevest) kapott. (Az ipariskolában majdnem mindnyájan.)

[116] Az összesítő áttekintésben alkalmazott rövidítések:
Sz = szünet
T = takarítás
Ü = ünnep
? = a jelentés nem közli a létszámot

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
Január	17 V				
	18 H	48 (12)	30	38[117]	
	19 K	46 (12)	30	48	
	20 Sz	48 (12)	35	54	
	21 Cs	49 (12)	35	52	
	22 P	46 (11)	35	53	
	23 Sz	T	35	48	
	24 V				
	25 H	36 (12)	33	17	21
	26 K	32 (12)	33	19	?
	27 Sz	31 (12)	25	15	22
	28 Cs	30 (11)	16	16	17
	29 P	29 (11)	28	15	9
	30 Sz	24 (11)	22	15[118]	21
	31 V				
	1 H	27 (10)	23		13
	2 K	Ü	Ü		Ü
	3 Sz	30 (11)	22		14
	4 Cs	36 (12)	18		?
	5 P	32 (11)	18		16
	6 Sz	25	13		19

[117] „Tartós hófúvás miatt." (OSZK Quart. Germ. 1390/3/78.)

[118] Weldy beszámolójában jelenti, hogy a nagy hideg miatt és mert az óvoda helyiségét kifűteni nem lehetett, az 50–59-ről 15–17-re zsugorodott gyermekcsoport számára a foglalkozásokat a lakásán tartotta. (OSZK Quart. Germ. 1390/3/79.)

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
Február	7 V				
	8 H	40 (17)	22	39	20 (7)
	9 K	38 (15)	22	47	14[119] (7)
	10 Sz	39 (16)	?	33	17 (7)
	11 Cs	42 (17)	26	51	16 (7)
	12 P	41 (17)	22	47	18 (7)
	13 Sz	40	?	45	15 (7)
	14 V				
	15 H	45 (16)	23	45	21
	16 K	44 (17)	27	49	16
	17 Sz	45 (17)	28	48	20
	18 Cs	46 (17)	24	46	20
	19 P	44 (16)	24	46	20
	20 Sz	43 (17)	23	51	22
	21 V				
	22 H	Sz	Sz	9	Sz
	23 K[120]	Sz	Sz	21	Sz
	24 Sz[121]	46 (17)	12	25/46[122]	19
	25 Cs	46 (16)	22	52	20
	26 P	44 (15)	22	50	20
	27 Sz	42	18	53	19

[119] „A többi beteget jelentett." (OSZK Quart. Germ. 1390/3/99.)
[120] Farsang utolja.
[121] Hamvazószerda.
[122] De. 25, du. 46 növendék.

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
	28 V				
Március	1 H	48 (12)	16	43[123]	12[124]
	2 K	34 (12)	20	77	16
	3 Sz	56 (12)	26	81	17
	4 Cs	56 (12)	26	75	19
	5 P	56 (12)	23	78	16
	6 Sz	56 (12)	25	76	19
	7 V				
	8 H	55 (11)	27	67	21
	9 K	56 (11)	30	74	20
	10 Sz	56 (11)	30	74	19
	11 Cs	55 (11)	28	77	18
	12 P	56 (11)	27	71	17
	13 Sz	54 (116)	26	73	20
	14 V				
	15 H	53 (11)	27	83	26
	16 K	56 (11)	27	87	27
	17 Sz	55 (11)	25	85	26
	18 Cs	56 (11)	?	79	26
	19 P	54 (11)	22	86[125]	23[126]
	20 Sz	52	20	78	24

[123] Szélvihar, olvadás.

[124] Szélvihar.

[125] „Pénteken, 19-én helyettem Fletzer [Ignác] káplán úr tanította a gyermekeket." (OSZK Quart. Germ. 1390/3/85.)

[126] Áradás.

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
Március	21 V				
	22 H	60 (10)	32	87	23
	23 K	64 (11)	32	91	25
	24 Sz	65 (11)	32	88	26
	25 Cs	Ü	Ü	Ü	Ü
	26 P	66 (11)	30	85	26
	27 Sz	66 (11)	29	74	27
	28 V				
	29 H	80 (3)	33	97	28
	30 K	84 (4)	32	97	29
	31 Sz	84 (2)	33	102	32
Április	1 Cs	83 (4)	?	99	34
	2 P	82 (4)	37	96	33
	3 Sz	80 (4)	39	87	31
	4 V				
	5 H	82	42	96	
	6 K	84	42	94	30–36
	7 Sz	82	37	87	
	8 Cs	T	T	89	T
	9 P[127]	T	T	Sz	T
	10 Sz[128]	T	T	17[129]	T

[127] Nagypéntek.
[128] Nagyszombat.
[129] De. 17 gyermek, du. „nincs iskola".

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
Április	11 V				
	12 H	Ü	Ü		Ü
	13 K	98	40		42
	14 Sz	103	43		40
	15 Cs	104	49		40
	16 P	102	50		
	17 Sz	98[130]	50		
	25 V				
	26 H	102	53	137	40
	27 K	108	54	135	40
	28 Sz	109	51	141	40
	29 Cs	112	51	139	40
	30 P	114	53	T	34
Május	1 Sz	103	?	T	34
	2 V				
	3 H	120	61	148	47
	4 K	124	64	153	50
	5 Sz	124	64	154	54
	6 Cs	126	?	143	55
	7 P	125	65	151	60
	8 Sz	T	59	139	56

[130] „Több gyermek súlyos betegen fekszik, mint pl. Kloise [?] ideglázban már néhány hete, Honnernak kiütései vannak, Kosalitsch lázas stb." (OSZK Quart Germ. 1390/3/15.)

Hó	Nap	Krisztina-város	Vár	Lipótváros	Víziváros
Május	9 V				
	10 H	145		157	
	11 K	148		163	
	12 Sz	149		165	
	13 Cs	148		159	
	14 P	146		156	
	15 Sz	145		103	
	16 V				
	17 H	143		158	
	18 K	146		156	
	19 Sz	142		159	
	20 Cs	Ü		Ü	
	21 P	147		160	
	22 Sz	140		132	
	23 V				
	24 H	139			
	25 K	145			
	26 Sz	149			
	27 Cs	148			
	28 P	147			
	29 Sz	126			
	30 V				
	31 H	?			
Június	1 K	145			
	2 Sz	147			
	3 Cs	148			
	4 P	142			
	5 Sz	141			

Hó	Nap	Krisztina-város
Június	6 V	
	7 H	145
	8 K	148
	9 Sz	T
	10 Cs	Ü
	11 P	146
	12 Sz	144
	13 V	
	14 H	138
	15 K	143
	16 Sz	145
	17 Cs	148
	18 P	139
	19 Sz	145

A létszám tehát 1830 első felében mind a négy kisgyermekiskolában egyenletesen nőtt. A január 4-i 128 gyermek helyett az egyes intézetek utolsó rendelkezésre álló létszámadatai a nyár elején 392 növendékről szólnak. Ha pedig mindegyik adatsorból a legmagasabbat vesszük figyelembe, a növendékek száma rövid fél év alatt majdnem megnégyszereződött, 436-ra nőtt. Ezt a növekedést csak részben magyarázza meg, hogy a heti jelentések közlései szerint időközben számos új növendéket is felvettek.

A továbbra is megmaradó különbözet részben abból adódik, hogy a téli és kora tavaszi időszakban sok, már korábban felvett gyermek nem járt kisgyermekiskolába. (Horváth Ferenc még május 28-i jelentésében is említ a felvetteken kívül hat „megérkezőt".) Másrészt a tanítóknak havonta úgyis pontos kimutatást kellett készíteniök a növendékekről és a szülők által befizetett díjakról, a heti jelentések ezért csak az igazgatóság gyorsabb tájékoztatására szolgáltak, és feltehetően nem mindig voltak pontosak.

A krisztinavárosi kisgyermeki őrintézet leltára[131]

Berendezési tárgyak

a) *15 iskolapad*
b) *8 szemléltető állvány*
c) *1 írótábla állvánnyal*
d) *1 íróasztal és egy kis asztalka a felügyelőnők*[132] *használatára*
e) *2 szalmaszék és egy zöld bevonatú, hasonlóképpen a felügyelőnők használatára*
f) *2 zászló*
g) *1 kép (Krisztus) aranykeretben és egy rézkarc (Jézus a gyermekek között) fényezett fekete keretben*
h) *órabeosztási táblázat*
i) *1 hangoztató gép*
j) *1 számológép*
k) *1 közönséges fekete szekrény némely dolog megőrzésére*
l) *gyermekhinta*

[131] A leltár német címe „Inventarium der Christinstädter K. K. Bewahr-Anstalt".

[132] „A felügyelőnőket a Grófnő Asszony választja ki azok közül az anyák közül, akik gyermekeiket az intézetbe küldik" – állapítja meg az 1830. június 23-i egyesületi ülésről készült feljegyzés. (OSZK Quart. Germ. 1390/5/1.) – A „Rendszabási a Nemzeti Egyesületnek, a kisdedek koránti nevelésére nézve, gyám és képző intézetek által" (Pest, 1830) részletesebben és némileg másképp intézkedik felőlük (7. l.):

„Az ügyelő vagy helybeli felvigyázó Asszonyok, az Igazgató Tanácstól választva s bevezettetve, kötelesek, felváltva minden Oskolában egy óráig jelen lenni. Tartoznak a látogatókat üdvezleni, a kisded-gyermekeket szorgalmatosságra s engedelmességre, kiváltképpen pedig tisztaságra s rendre felbuzdítani, s észrevételeiket a Felvigyázó-Biztossal közölni. Mindazonáltal a Tanítót módszerében háborítani nekiek nem szabad."

a) *24 kép az állatvilágból, 24 az iparismeretből és 40 tábla a bibliai történetből*
b) *76 palatábla*
c) *3 betűtábla*
d) *12 betűztető és 5 írásjeleket ábrázoló tábla*
e) *1 árnyjáték*
f) *néhány különálló betű, golyók és építőkövek*
g) *4 gyermekpuska*
h) *1 zöld vizeskorsó és 2 ivópohár*
i) *1 imazsámoly*
j) *1 tintakészlet*

Könyvek[133]

a) *Fragen an Kinder von der ascetischen Gesellschaft, in Zürich*
b) *Namenbüchlein für Ungarn. 1 kötet*[134]
c) *Kleine Erzählungen zum Gebrauche der Stadtschulen in der k. k. Staaten. 1 kötet*
d) *Erzählungen für Kinder. 1 kötet*
e) *Fabeln des Äsops; 4 kötet*
f) *Erster Unterricht von Gott: 10 könyvecske*[135]
g) *Herings musikalisches Volksschulen Gesangbuch. 2 kötet*

[133] Az egyes intézetek könyvállományának eltérő voltára következtethetünk a vízivárosi kisgyermekiskolában összeállított „hiányjegyzék" és a krisztinavárosi leltárban foglaltak egybevetése alapján. Az 1830. február 15–21-i hétről jelenti Mayerhoffer Ferenc: „Ezen a héten rendbe tettem az összes könyveket és berendezési tárgyakat; a könyvek közül nem találhatók: I. Der Weihnachts Abend. II. Sprüche der Weisen. III. Erste Lehren in Bildern. IV. Der erste Lehrmeister ein Inbegriff [?]. V. Kleines ABC und Lesebuch. VI. Sprichwörter in Bildern."

[134] Ábécéskönyv.

[135] Alighanem azonos azzal a művel, amelynek ajándékozásáról a következőket olvassuk: „Fletzer káplán úr 500 példány könyvet az Istennek első esméreteiről (Erste Kenntniss [a beszámoló német változatában: Erkenntniss] von Gott), mellyből 400 darab bé volt kötve." (A Négy első..., 10. l.)

h) *Nägeli's Singstücke. 1 kötet*[136]
i) *Nässers: Lieder zum Singen. 1 füzet*

3. sz.

Utasítás a tanító uraknak

1. §. A tanító csakis szent hivatására felkészülten léphet az iskolába. Egész magatartásának vidámságból, komolyságból *és* méltóságból *kell összetevődnie:* szeretettel teljes, megértő atya gyermekei között. *Sohasem szabad elvesztenie nyugalmát és szilárdságát. Cselekvésmódját, hangját átveszik a gyermekek: ahogy a tanító beszél és cselekszik, úgy fognak beszélni és cselekedni a monitorok is a nekik alárendeltekkel. Nem szabad – például – a kicsiket rángatni, megrázni és meglökni.*[137] *A tanító viselkedésének* finomnak, kifogástalannak *és* nemesnek *kell lennie; csak így lehet gyermekeket nevelni és képezni. A normaiskolák*[138] *és az elemi iskolák pusztán oktató intézmények, ami ott* fődolog, *az itt* mellékes *és fordítva. Az erkölcsiség érdekében alakultak ezek az intézetek; ez itt a* cél, *nem pedig a tudás.*[139]

[136] Nägeli, Hans Georg (1773–1836): Einstimmige Singstücke. Zürich, 1810. – Másolatban és keltezés nélkül fennmaradt levelében ezt a könyvet is Váradi Szabó János ajánlotta Brunszvik Teréznek mint az énektanítás pestalozziánus irányzatának képviselőjét. (FSZEK B 0910/55/M 14/72.)

[137] A gyermekekkel való bánásmódra vonatkozó utalások Brunszvik Teréz régi nézeteit fejezik ki. 1810. szeptember 24-i naplójegyzetében – például – így ír: „Sohasem szabad heveskedni a gyermekekkel szemben. – Mennyire vétek ez ellen a szabály ellen! – erre a hétre ez legyen a törvény ... Az, hogy a kicsikét meglöktem, nem volt helyes. ... Nem szabad a gyermeket folyton inteni... Nem szabad keménynek és durvának lenni hozzá. A nyugalom, a szelídség!" (Id. Czeke Marianne: Montessori-gondolatok Brunszvik Teréz naplójában. Kisdednevelés, 1931. 174. l.)

[138] Háromosztályos elemi iskola, ahol tanítóképzés is folyt.

[139] Ugyanezt az álláspontot vallja később – Brunszvik Teréz sokszor hangoztatott meggyőződésével egybevágóan – a kisgyermekiskolák első időszakáról kiadott jelentés is: „Magában is világos: az erkölcsi oskoláknak kell elsőknek lenni, s csak ezekre kell következni a tanító oskoláknak." (A Négy első ..., 4. l.)

Nem szabad a gyermekeket fenyegetni. Célszerű, a vétség természetéből folyó dorgálást kell azonnal *alkalmazni és a gyermekeket ezzel meglepni. Ami ezzel ellenkezik, az a pedagógia ellen van. – A gyermekekre nem szabad rátámadni és rákiabálni.*

2. §. A csend az ember lelki erői fejlődésének egyik fő követelménye. Ezért a leckéket és énekeket nem kell kiabálva előadni. Ide tartozik még az a gyengéd viszony, amely a tanító, a tanítónő, a szolgáló[140] *és a gyermekek között uralkodik. A szeretet láthatatlan szálai kötik őket össze, hogy a szép cél érdekében éljenek és hassanak.*

A gyermekeket sohasem szabad az iskolával ijesztgetni. Semmiképpen nem szabad büntetőhely gyanánt visszaélni vele, hanem mindenkor a gyermekek jótevő, szent lakhelyének kell tekinteni.

3. §. A tanítónő fő kötelessége, hogy fenntartsa a ház méltóságát, hogy megfigyelje az egyes gyermek illedelmes viselkedését, és kormányozza őt. A gyermekekkel kapcsolatban fő feladata a nevelés, *amelynek elsősorban a szabad órákban a játéktéren van helye. Itt kell megismernie a kicsinyek jellemét, hibáit és rossz szokásait. Törekedjék felfedezni és elsimítani az önzés és haszonlesés redőit stb., stb.*

4. §. Minthogy a tisztaság a kisgyermekiskolákat kiváltképpen jellemzi, és az egészség, valamint a tisztesség érdekében fontos és elengedhetetlen, azért ezennel a tanító lelkére kötjük: gondoskodjék róla és ügyeljen rá, hogy az iskolákat naponta többször – mégpedig annyiszor, ahányszor a szükség kívánja – kitakarítsák. Ez a tisztogatás azonban ne korlátozódjék a padlóra, szekrényekre és asztalokra, hanem a képeket, metszeteket, de különösen a természeti tárgyakat tartalmazó táblákat és minden más, az iskolához tartozó dolgot a nekik megfelelő módon tisztán és fényesen kell tartani. Éppen így kellő gondot kell fordítani a játéktér tisztán tartására is. A növényeket gondozni és öntözni kell és a gyomtól megóvni.

5. § A szakadt ruhájú, piszkos kezű, fülű és arcú gyermeket rendbehozás, illetve tisztálkodás végett ismét haza kell küldeni.[141] *Ügyelni kell arra is, hogy fejükön a haj tiszta, fényes és fésült legyen.*

[140] Máskor „oskolaszolgálónak", illetve dajkának is nevezik.

[141] A krisztinavárosi kisgyermekiskolában a szülőknek kiosztott röplap őket így figyelmezteti a tisztaság követelményére: „A felvételt nyert gyermeknek joga van (tisztán megfésülködve és megmosakodva) olyan korán jönnie, amikor csak a szülők

6. §. Minthogy a tiszta levegő a gyermek fizikai jólléte és fejlődése szempontjából elengedhetetlenül szükséges, ezért a levegő tisztán tartásáról az ablakok kinyitásával mindennap gondoskodni kell; ez nyáron több óra hosszat, télen viszont negyedóráig tartson.

7. §. Az órabeosztást a tanítók másolják le tisztán. Hogy megtartassék, és hogy mindenki tetszés szerint beletekinthessen, ki kell függeszteni az iskolában.

8. §. További intézkedésig az iskolabizottság[142] *számára kijelölt nap a hétfő lesz, mégpedig a 6. óra délután.*

9. §. A látogatók meggondolatlan dicséretét el kell kerülni. Ez a gyermekeket csak dicsekvésre csábítja, különösen jobb érzéseiket illetően, ami megrontaná a szent gyermeki együgyűséget, lerombolná a tiszta gyermeki érzületet. Belépése előtt minden látogatót figyelmeztetni kell erre. „Szeressétek egymást" – *ennek kell az alaphangnak lennie a kisgyermekek iskolájában. A tanító és a tanítónő fő feladata pedig, hogy ezt megteremtse.*

Buda, 1829. május 10.

Brunszvik Mária Terézia grófnő

Rehlingen Antal

Weldy József *a krisztinavárosi kisgyermekiskola tanítója.*

Láttam 1829. május 12-én Kern M[áté] *kisgyermekiskolai tanító a Felsővárosban Budán.*

Horváth Ferenc *tanító Pesten a lipótvárosi kisgyermekiskolában.*

Antalfy Sámuel *tanító a vízivárosi kisgyermekiskolában Budán.*

küldeni kívánják." (Versammlungs-Ort für kleine Kinder, h. n., é. n., 2. l.) – A szabály ellen vétők hazaküldésére vonatkozó utasítást a szerzők akár Pestalozzitól is meríthették: Glüphi is így járt el a Lénárd és Gertrúd-beli Bonnal iskolájában. – A rendszabály eredményéről ezt a tájékoztatást kapjuk: „A legszegényebb anyák jobban ruházzák szerelmeseiket, tisztaságról gondoskodnak s még egy sem volt köztük, kinek mosdatlan vagy fésületlen gyermekét másodszor kellett volna visszaküldeni." (A Négy első..., 7. l.)

[142] A Brunszvik-féle intézmények tanítóinak heti konferenciája.

Utasítások a kisgyermeki óvó- és képzőintézetek számára

1. §. Minthogy a tanítónők számára fontos feladatuknak, a nevelésnek helyes ismerete és a benne való célszerű kiképzés éppen olyan szükséges, sőt még szükségesebb, mint a tanítók számára, Majsch főtisztelendő plébános úr[144] *magára vállalta, hogy minden vasár- és ünnepnap délután fél négytől fél hatig előadásokat tart nekik a nevelésről. Az oktatás szorgalmas látogatására a tanítónők és a jelöltnők ezennel utasítást kapnak. A gyülekezés helye a Krisztinaváros, a plébános úrnál. A tanfolyam befejezése után ugyancsak alá kell vetniök magukat az elrendelendő vizsgáknak.*

2. §. A tanítónak, a tanítónőnek az áhítat példájának és mintaképének kell lennie. Az imádság méltóságának fenntartása érdekében nem szabad odáig lereszkedniök, hogy ima közben intsék, rendezzék és igazgassák a gyermekeket, hanem a monitorokat kell erre biztatniok.

3. §. A tanítók heti jelentéseikben jelezzék és elemezzék pedagógiai műfogásaikat (nevezetesen a felfedezéseket, miként lehet a gyermekekkel egy szándékolt célt gyorsan és helyesen elérni), és osszák meg azokat a legbarátságosabban kollégáikkal.

4. §. Mennél több időt tud a tanító a gyermekeknek szentelni, annál jobb. Sohasem szabad azonban felügyelet nélkül maradniok, és ezért magától értetődik, hogy a tanító soha semmiféle okból nem folytathat magántanítást. Ideje reggeltől estig az intézeteké.

5. §. Minden intézetnek van egy vagy más tekintetben előnyös vonása. Ezért tehát az igazgatóság azt kívánja, hogy a tanítók egymást kölcsönösen támogassák, és a jónak elszórt magvait mindegyikben meghonosítsák.

6. §. A tanítókat utasítjuk, hogy a piros nyomású nyugtákat[145] *a leggondosab-*

[143] Az utasítás „9"-ből „10"-re javított sorszáma esetleg arra vall, hogy májustól októberig összesen hét hasonló körözvény ment a nevelőkhöz – havi átlagban tehát egynél több. A magunk részéről azonban ezt a következtetést nem tartjuk valószínűnek.

[144] Maisch Jakab krisztinavárosi plébános.

[145] A nyugtaűrlapok egy példánya a Széchényi Könyvtár anyagában is megtalálha-

ban használják, és a befolyt felvételi és gyámolítási, valamint oktatási díjakról az iskolabizottságnál minden hétfőn a legpontosabban számoljanak el, és hogy az illetékes felügyelő urakat[146] *funkciójuk ellátásában barátságosan és előzékenyen támogassák.*

7. §. Az iskolabizottságot mostantól fogva a tél folyamán délután 5 órakor tartjuk, ezeken a tanító urak időben, a szükséges jelentésekkel fognak megjelenni.

8. §. Az énektanítás és a zenei jellegű oktatás délutánra kerül, 2 ½ órától 3 ½ óráig, a tanítónők nagyobb kényelme érdekében.

9. §. A tanítónők a jövőben, ha a tanító akadályozva lenne, az utasításokat bevezetik az erre rendelt, minden intézetben megtalálható könyvbe.

10. §. A tanítás előtt *és* után *rendezett foglalatosságot, szerető felügyeletet kell a gyermekeknek biztosítani. Jelentsen ez feladatot a tanító és a tanítónő találékonysága számára. A gyermekeknek egy percig sem szabad magukra maradniok. A tanítónak és a tanítónőnek ezt szeretetteljesen meg kell beszélniök, és egymást fel kell váltaniok. A gondozónőnek is helyettest kell állítania minden órára, pl. betegség esetén vagy családi alkalmakkor.*

1829. október 26-án.

Brunszvik Mária Terézia grófnő

Rehlingen Antal *titkár*

tó. Hátlapján Brunszvik Teréz írásával: „Soltza bei Miskoltz" – a Vay család egyik birtokának helye. A Vay családnak egyszerre több tagja is szerepel a kisgyermekiskolák javára adakozók 1828. évi jegyzékében. (A Négy első ..., 20. l.) Az űrlapokból 4000 darabot nyomtattak. (A Négy első..., 16. l.) Ez arra vall, hogy a szervezők nem számítottak a növendékek olyan arányú növekedésére, mint amilyennek 1830 első felében tanúi vagyunk. Az a körülmény pedig, hogy az utasítás is, az elszámolás is utal az űrlap „veres" színére, arra vall, hogy vele egy időben más rokon jellegű nyomtatványt is használtak. Ilyet anyagunkban is találunk. A barna nyomású cédula – ezúttal magyar nyelvű – szövege: „Nyugtató for. kr.-ról, melly a kisded gyermekek nevelésére képzendő tanító nevelők gyámolítása végett, a hit, emberiség, és haza oltárára letéve, 183 -dik esztendőre az alapítók kezéhez szolgáltatott."

[146] Az egyes intézmények helyi vezetői. Ez a „helybeli kormány" a következő tisztségviselőkből állott: „*a)* egy lelki, *b)* paedagogusi, *c)* orvosi felvigyázóból, *d)* gazdasági kormányzóból, és 24 felügyelő asszonyból." (Rendszabási a Nemzeti Egyesületnek stb. 5. l.)

Rieder Máté *tanító Buda, 1829. október 29-én*
Bauman Jozefa *tanítónő*
Mayerhoffer Ferenc *segéd*
Átvéve 1829. október 30-án, Kern
Weldy József *tanító Pest, 1829. október 31-én*
Weldy Aloysia *tanítónő*
Antalfy *1829. október 31-én*

A kisgyermekiskolai tanítók írásaiból

Parabola

Telve vágyakozással a hazai tájak iránt három fivér utazott apjához, aki magához hívta őket. Apjuk régebben mindig azt igyekezett elérni, hogy sohase essenek tévedésbe: ne higgyék, hogy ha valami kellemes, akkor mindig a jó és igaz rejtőzködik mögötte.

Csakhamar hármas úthoz értek. Egy öreg állott ott előttük magába mélyedve. Barátunk! – szóltak hozzá – melyik út vezet ezek közül Aletinába? Az ott nem, amelyik virágos mezőkön át halad, a másik sem, amelyik hűsítő ligeteken át vezet. Két fiú nevetett ezen a különös útbaigazításon, és – elragadtatva a bájos növényzet mosolygó látványától, és megvetve a két útra vonatkozó baráti intést – errefelé indult. Tépték a sokféle virágot, amelyet útközben találtak, és gondtalanul ballagtak előre az öröm szédületében, míg csak ijedten észre nem vették, hogy az ösvény egyre jobban elvadul, és tévutakra vezet. Végül is tökéletes labirintusba jutottak, ahol többé már nem tudtak eligazodni. A fiatalabb fivér, Alidor volt a neve, nem felejtette el apja korábbi szavait, szilárdan bízott annak jobb belátásában, és megfogadva az öreg intését a választútnál, a harmadik utat választotta. Ez nagyon kellemetlennek tűnt, telenőtte a tüske, és kietlen pusztaságon át vezetett. Lassan-lassan azonban jobb lett az út, a tárgyak barátságosabbakká váltak, és végül is atyjához ért, ahol örömujjongással fogadták.

Így járnak azok az emberek is, akik az életen áthaladva megzavarodnak az érzéki örömök vakító ingerétől, és túlságosan is bíznak saját erejükben és belátásukban. – Ők elvétik az atyához vezető utat, és vagy csak a legfájdalmasabb veszteségek és a legszomorúbb tapasztalatok árán jutnak célhoz, vagy sohasem.

Ábel

Az emberi nem ősszüleinek első fiait Káinnak és Ábelnak hívták. Az idősebb, Káin, a földművelésre adta magát, az ifjabbik, Ábel, az állattenyésztésre. Ez a két legrégibb és leghasznosabb foglalatosság, nélkülük az emberek nem léteznének. Mivel Káin és Ábel voltak az elsők, akik ezzel foglalkoztak, előbb – természetesen – mindent meg kellett próbálniok. Némely dolog bizonyára rosszul ütött ki, némelyek csak félig sikerültek; ehhez tehát türelemre, szorgalomra és megelégedett szívre volt szükség. Mindez megvolt Ábelban. Igyekezett a még szerteszét kóborló juhokat meghatározott legelőkhöz és nyájakhoz szoktatni, tejüket és gyapjukat ételnek és ruházatnak elkészíteni. Közben szívesen gondolt Istenre, és arra törekedett, hogy hasznos legyen szüleinek és örömet szerezzen nekik. Káin ezzel szemben elégedetlen volt a földműveléssel, mogorva, önfejű. Nem gondolt Istenre, és irigyelte ifjabb fivérétől, ha az szerencsésebben járt, ami azután gyakorta sok gondot okozott szüleinek.

A jácint

Emília szomorkodott, mert olyan sokáig tartott a tél. Szerette ugyanis a virágokat, és volt egy kis kertecskéje, ahol maga nevelte a legszebbeket. Ezért nagyon várta a tavaszt és hogy elmúljon a tél.

Ekkor így szólt az apja: Nézd, Emília, virághagymát hoztam neked. Neked kell azonban gondosan felnevelned. Hogy tehetném azt, apám – felelt a leány –, hiszen kinn hó fekszik, a föld pedig kemény, mint a kő! – Így szólt, mivel nem tudta, hogy cserépben is lehet virágot nevelni, és még sohasem látott ilyet. Apja azonban adott neki egy földdel megtöltött kis fazekat, és Emília beletette a virághagymát – de apjára tekintve mosolygott. Kételkedett benne, vajon apja komolyan beszél-e. Úgy vélte ugyanis, hogy a virág felett kék égnek kell lebegnie, és körülötte tavaszi levegőnek, és hogy az ő keze alatt ilyen gyönyörűség nem fejlődhetik. Merthogy a gyermeki együgyűség és alázat nem ismeri az erőt, amelyik benne lakozik. Néhány nap múlva emlékedni kezdett a föld, és zöld levelek csúcsai bújtak ki a világosságra. Emília örömében kiáltozott, és apjának és anyjának és az egész háznak hírül adta a zsenge növény születését. Anyja pedig így szólt: Mily kevés kell ahhoz, hogy megörvendeztesse a szívet, amely a természethez hű és együgyű marad. *Ezután Emília vízzel nedvesítette*

meg a növényt, és tetszéssel mosolygott le rá. Apja látta ezt, és szólt: Így jó, gyermekem, az esőt és harmatot napfénynek kell követnie. A barátságos tekintet sugara adja meg a jótétemény értékét, amelyet kezünk nyújt. *Jól fog fejlődni a növényked, Emília. – Ekkor a levelek teljesen kibújtak a föld öléből, és kellemes zöld színben ragyogtak. Ettől még inkább nőtt Emília öröme. Ó – mondta túlcsorduló szívvel – akkor is elégedett lennék, ha nem jönne virágja! Igénytelen lélek! – szólt az apa – több fog néked osztályrészül jutni, mint amennyit remélni mersz. Ez az igénytelenség jutalma. Megmutatta lányának a levelek között rejtőző virágbimbót. Emília gondossága és szeretete napról napra nőtt, ahogy a virág lassanként kifejlődött. És ha egy napsugár áttört az ablakon, akkor óvatosan haladva átvitte a növényt a napfényre. Leheletével lefújta a port a levelekről, úgy ahogy a reggeli szellő körülleheli a rózsát. Ó, íme a leggyengédebb szeretet és ártatlanság édes szövetsége – szólott az anya.*

Virágjára gondolva aludt el Emília este, és vele ébredt reggel. Többször álmában is megpillantotta jácintját teljes virágzásban, és amikor az még reggel sem virult, és Emília látta, hogy csalódott, akkor sem volt elfogódott, és mosolyogva mondta: Hiszen lehet még! Időről időre apját is kérdezte, milyen színbe fog öltözni a virág. És amikor már minden színt sorra vettek, vidám hangon mondta: Mindegy nekem, csak virágozzék. – Édes képzelet – szólott az apa, – miként bűvészkedel, miként játszol ilyen kedvesen az ártatlan szeretettel és a gyermeki reménységgel.

Végül is virult a virág. Tizenkét harangja nyílt ki kora reggel. Öt széles smaragdzöld levél között függtek teljes ifjúi szépségben. Színük vöröses volt, hasonló a hajnalpír visszfényéhez vagy Emília arcának szelíd illatához. Balzsamos illatok lengtek a virág körül. Derűs márciusi reggel volt. Emília nem tudott betelni a gyönyörűséggel! Öröme csendes volt és szavak nélkül való. A virág előtt térdepelt és nézte. Ekkor lépett be apja, és látta szeretett gyermekét és a virágzó jácintot, és megindultan szólt: Lásd, ami neked a te jácintod, az vagy nekünk te, Emília! *Ekkor felpattant a leány, és átölelte apját, és hosszú ölelés után halk hangon mondta:* Ó, apám, bárcsak olyan örömet tudnék szerezni nektek, mint ahogy ő engem megörvendeztetett!

Korán reggel, amikor hajnalodott, egy jámbor családapa és felesége felkelt fekhelyéről, és hálát adott Istennek az új napért és az erőt adó álomért. A hajnalpír azonban beragyogott a kis kamrába, ahol hét gyermek feküdt ágyában. Aludtak. Akkor sorra megnézték a gyermekeket, és az anya így szólt: Szám szerint hét van belőlük! Ó, nehéz lesz táplálnunk őket! – Így sóhajtott az anya, merthogy drágaság volt az országban. – De az apa mosolygott, és szólt: Lásd, nemde pihennek és szenderegnek mind a heten? És az arcuk mindig piros, a hajnalpír pedig újból szétárad fölöttük, hogy még szebbnek lássuk őket. Mint hét nyíló rózsa... Íme, anya, ez tanúskodik róla, hogy aki a hajnalpírt csinálja és az álmot küldi, hűséges és változatlan. Amikor azután a kis kamrából kiléptek, az ajtónál ott állott sorban 14 cipő, egyre kisebbek, kettő-kettő minden gyermeknek. Az anya nézte őket, hogy oly sok van belőlük, és sírt. Az apa azonban válaszolt, mondván: Anya, mit sírsz? Hisz mind a hét kerek és erős lábacskát kapott, és nekünk aggódnunk kellene a lábravaló miatt? A gyermekek bíznak bennünk, miképpen ne bíznánk mi abban, aki többre képes, mint amit felfogni tudnánk. Nézd, az ő napja kél. Nosza, kezdjük napunkat mi is derűs arccal! Ekképpen szóltak *és* serénykedtek, *és* Isten megáldotta munkájukat, hogy el voltak látva *gyermekeikkel együtt.* A hit növeli a bátorságot, a szeretet pedig erőt ad.

Egy történet

Gyermekek lépnek egy szobába, ahol mindenféle ennivaló van. – Az előbb játszottak, és az erős mozgástól megéheztek, ezért nagyon szeretnének nekifogni és éhségüket csillapítani. Az étel látványa és illata csalogat – az étvágy és az éhség evésre késztet – nincs, aki parancsával visszatartana, sőt senki sincs a közelben. – Nem kell félniök sem. Már éppen nekilátnának, de ekkor a kis csapatból egy jó gyermek felkiált: Állj! és valamennyien megállnak, és a kiáltó fiúra néznek.

Ez emlékezteti őket az eszmére: ami nem a tiéd, ahhoz ne nyúlj, és valamennyien belátják szavainak igazságát. Csupán néhány fiú, aki a játékban különösen tombolt, hivatkozott arra, hogy nagyon is megéhezett, és feltétlenül enniök kell valamit. A jó fiú azonban odakiáltott nekik: Nem szégyellitek magatokat, hogy

nem tudjátok éhségeteket elnyomni és legyőzni? Olyanok vagytok, mint a kutyák és a macskák? Én is nagyon éhes vagyok, és szívesen ennék, mégis tudok várni, amíg kapok valamit. Gyertek, menjünk, amíg a szülők meg nem jönnek, akkor majd kapunk valamit. Ekkor mind belátták, hogy igaza van, erőt vettek éhségükön, kimentek és vártak, hogy visszajöjjenek a szülők, akik távol voltak.

A tanító befolyása az iskola szellemére

Milyen érzésekkel kell a tanítónak a tanítványok körébe lépnie, ha ismeri hivatásának értékét, és hűséggel megőrizte szeretetét az ártatlanság gyermeki világa iránt, kész ápolni bennük a nemes csírákat (magvakat), és kész a jövendőnek nemes, boldog nemzedéket nevelni? Még ha útjába áll is a hibás otthoni nevelésből származó néhány akadály, ha makacsul szembeszegül is erőfeszítéseivel némely nehézség, komoly akarása, becsületes igyekezete nem marad áldás híján, akkor sem, ha nem az áldás mutatkozik előtte gyorsan és világosan. – Csak figyelmen kívül ne hagyja és el ne feledje, hogy ő az egésznek lelke, hogy belőle indul ki az a jobb szellem, amelynek át kell hatnia az iskolát! Munkásságának rendeltetése nem pusztán a fenntartás, hanem mindenekelőtt az alkotás és mind magasabbra emelés, hogy mindig jobb, nemesebb szülessék, hogy az erkölcsiség és igazi vallásosság, minden nevelés és oktatás eme végső célja, szerencsésen elérhető és megőrizhető legyen.

Aki tehát magát annak a szent hivatásnak akarja elkötelezni, hogy a felvirágzó nemzedék nevelője legyen, igyekezzék összegyűjteni mindazokat az ismereteket, de szerezze meg a szívnek és a kedélynek azokat a tulajdonságait is, amelyek egyedül teszik képessé rá, hogy szóval és példával, szellemmel és személyiséggel jótékonyan hasson a fiatalok világára. Ami ehhez szükséges, azt kívánjuk most megmutatni.

Minden elemi oktatás legfőbb célja mindenkor az, hogy a gyermekeket erkölcsi-vallásos rendeltetésük felé vezesse a földön. Ezért minden ismeretet és készséget csupán eszköznek kellene tekinteni a vallás és az erkölcsiség szolgálatában, és az elemi tanítónak legszentebb kötelességét kell látnia abban, hogy a vallásos érzületet a fiatal lelkekben elültesse, és megmutassa nekik minden tudás összefüggését mindenféle igazi műveltség legmagasabbjával. Az elemi oktatás révén a dolgok vallásos szemléletéhez kell felemeltetniök, meg kell erősödniök a vallásos módon való gondolkodásban és érzésben, és fel kell ismerniök, hogy az összes

készségeknek nincs más céljuk, mint hogy szolgálják magas rendeltetésük elérését. Mennél inkább ragaszkodik az elemi oktatás ehhez a célhoz, és mennél inkább követi ezt, annál inkább megóv a műveltségnek attól az egyoldalúságától, amely – elveszve az egyes tudományok mélységeiben – szem elől téveszti ezek viszonyát a legmagasabbal.

Mindazt, amit az oktatás első fokán teljesíteni lehet, igen jellemzően előiskolának nevezték, minthogy a gyermeket itt előbb elő kell készíteni a képzéssel a tulajdonképpeni iskolai oktatásra, hogy képessé váljék követni az oktatás menetét a tudás tulajdonképpeni tárgyaiban. A főcél ezen a fokon az, hogy a gyermeket elvezesse a figyelésig, a gondolkodásig és ahhoz a képességhez, hogy a látottakat és hallottakat helyesen ki tudja mondani, hogy hozzászokjék a helyes, pontos, világos tudattal kapcsolódó észleléshez, figyeléshez és beszédhez. Eközben határozott pontból kell kiindulni, meghatározott célt kell magunk elé tűznünk, és ennek a követésében az emberi szellem fejlődésének menetéhez kell igazodnunk.

Az érzékszervek gyakorlása az első, amivel az előiskolának foglalkoznia kell, hogy az észlelés képességét gyakorolja és tökéletesítse, és a növendékeket képessé tegye a látottakról világos képzetek alkotására. A szemlélet tárgyait a gyermeki élet köréből kell venni, mert ezek közvetlenül hatnak az érzékeikre; ezeknek látása váljék észleléssé, hallásuk a hallottakra való felfigyeléssé; a gyermekeknek meg kell tanulniok a közeli dolgokat megnevezni, megkülönböztetni, összekapcsolni, leírni. Csak ekkor térjünk rá máshol levő és távoli tárgyakra, amelyekről a gyermekeknek már szemléletes képeik vannak. Egyidejűen gyakoroljuk a képzelőerőt is, hogy ami sötét, szemléletessé tegyük, és használjunk az érzéki figyelem serkentésére vidámságot keltő eszközöket is (pl. a vezénylési játékot[147] *és hasonlókat).*

Igen hasznos gyakorlat – mégpedig az éles és gyors észjárás, valamint a kombinációs képesség gyakorlására – a dolgok összehasonlítása és megkülönböztetése közös és eltérő jegyeik szerint, miközben tisztán érzéki tárgyakból indulunk ki, innen erkölcsi tárgyakra térünk át (erények), és végül szinonimákon (rokon értelmű fogalmakon) gyakoroljuk őket, mely utóbbit azonban az előiskolában

[147] A Bell–Lancaster-rendszerű oktatásból Wilderspin kisgyermekiskolájába is átvett eszköz. Jelentése kb. rendgyakorlat. Rendeltetése, hogy a nagy létszámú gyermekcsoport mozgatását, az oktatáshoz szükséges különböző alakzatok felvételét megkönnyítse. Egyúttal a mechanikus munka okozta elfáradás kiegyenlítésére is törekedtek vele.

csak ritkán vegyük elő, mert ez a gyakorlat a kezdő elemi tanuló számára túl nehéz.

Az előbb megnevezett gyakorlatok után arra térünk rá, hogy a gyermekeket figyelmessé tesszük a belső összefüggésre, amely a dolgok között van. Ide tartozik a jel és jelzett, ok és okozat, előzmény és következmény, eszköz és cél kapcsolata.

Ennek során ne nyújtsuk a fogalmakat meghatározással, hanem adott példákból fejtsük ki őket. Célszerűen kapcsolható ehhez az a gyakorlat is, hogy általános, az életben gyakran előforduló fogalmakat – igaz és hamis, szükségszerű és véletlen, látszólagos, hihető, hihetetlen, valószínű, lehetséges és ezek ellentéte – világítunk meg, amihez a gyermekek maguk keresnek példákat.

Heti jelentések a Felsővárosból[148]

Hétfőn *[1830. I. 4.] 25 gyermek volt az intézetben.*

Kedden *[I. 5.] Schürer úr*[149] *látogatta meg az intézetet, és egy egész óra hosszat időzött a tanításon. 31 gyermek volt.*

Szerdán *[I. 6.] ünnepnap volt.*

Csütörtökön *[I. 7.] 30 gyermeket számláltunk az iskolában, melyet ½3-tól 4 óráig Schürer úr látogatása ismét buzdított.*

Pénteken *és* szombaton *[I. 8–9.] 30 gyermek jött az iskolába. Ezen a napon megjelent itt főtisztelendő Klinger prépost úr,*[150] *és szólt a gyermekekhez. Igazán kedves gyermekek vagytok, mert ilyen szorgalmasan jártok iskolába, és még a hideg időjárástól sem féltek; ez nagyon egészséges. Délután 3 órakor Jungnik'l lelkész úr*[151] *tisztelte meg az intézetet, és ezt a mondást mondta el a gyermekek előtt: Légy hű kis dolgokban! 4 órakor az inspektornő asszony látogatta meg az intézetet, és nagyon figyelmesen hallgatta a gyermeki oktatást.*[152]

Horváth Ferenc *tanító*[153]
a várbeli intézetben

[148] Eredeti címe: „1830. Wochenbericht aus der oberen Stadt Kleinkinder Bewahr- und Bildungsanstalt."

[149] Nyugdíjas katonai írnok.

[150] Klinger György apát és várbeli plébános.

[151] Káplán.

[152] Az intézetek látogatása – úgy tűnik – néha valósággal tömeges méreteket öltött. 1830. április 12-től jelenti Mayerhoffer Ferenc: „Délután az énekórán mintegy 20 asszony és több férfi lepett meg." (OSZK Quart. Germ. 1390/3/107.)

[153] Az aláírás nem minden jelentésen egyforma. Később csak: „Horváth Ferenc tanító". Egy ízben el is marad.

Hétfőn *[I. 11.] a jelenlevő gyermekek száma 32 volt.*

Kedden *[I. 12.] főtisztelendő Klinger prépost úr jött az intézetbe, kiléptette a felügyelőket, és zsemléket ajándékozott nekik e szavakkal: Adjatok belőle azoknak a gyermekeknek, akik a ti osztályrészlegetekben a legderekabbak, vagy azoknak, akik semmi ennivalót sem hoztak magukkal. Némelyik felügyelő szívesen megtartotta volna az ajándékot magának, de mégis odaadták, és jutalmul másik zsemlét kaptak. Közben megismertem némelyik gyermek jó szívét. Ezen a napon 34 gyermek volt az intézetben.*

Szerdán *[I. 13.] ugyanannyi volt a létszám, mint kedden. A kis Kati örömmel mesélte mindenkinek, hogy kinek köszönheti a Harnisch-könyvet,*[154] *amellyel szerdán jóságosan megajándékozták.*

Csütörtökön *[I. 14.] 36 gyermek gyűlt össze.*

Pénteken *[I. 15.] 33 gyermekkel folyt az oktatás.*

Szombaton *[I. 16.] megkérdezett a főtisztelendő prépost úr, hogy még senki sem jegyzett-e be a jegyzőkönyvbe valamilyen, az oktatási módszer javát célzó jó tanácsot. És én megmondtam, hogy nem. – Azt kívánja, hogy magam tegyem ezt, hogy lássam, hányféle tanács gyűlik össze egy és ugyanazon dologban, és hogy azután a legjobbat válasszam. Ezután próbát tett, nincs-e néhány gyermeknek annyi hallása, hogy az énekben szekundálni tudjanak, hogy ezáltal énekeik ne legyenek túlságosan egyhangúak. Beszélt még valami követelődző felügyelőről is, aki visszaélt hatalmával, és akit szeretetlensége miatt letettek.*[155] *Nem sokkal később jött Schürer úr, és egy fél órát időzött, miközben néhány dalt ismételtünk és tanultunk.*

*

Hétfőn *[I. 18.] 30 gyermeket számláltunk az intézetben.*

Kedden *[I. 19.] ugyanannyian voltak.*

Szerdán *[I. 20.] az 5 érzéket magyaráztam a gyermekeknek. A kérdésre: Lehet-e a rózsát ízlelni, a kis Burgmann*[156] *azt mondta: Igen, hiszen én is ettem*

[154] Feltehetően azonos a Váradi Szabó János által javasolt Harnisch-féle tankönyvek egyikével: Erstes Sprachbuch, oder Übungen um richtig sprechen, lesen und schreiben zu lernen. Von Dr. W. Harnisch. 5. Aufl. Breslau, 1820.

[155] Értelme nem világos. Az időbeli egybeesés miatt mégis alighanem joggal feltételezzük, hogy Antalfy Sámuelnak, a vízivárosi kisgyermekiskola első tanítójának ekkortájt történt elbocsátásáról van szó.

[156] Apja B. Károly helytartósági „számadási tanácsos".

egyet cukorból és ízlett. Meg is szagoltad? Azt is – mondta –, de nem most, hanem tavasszal, igazi rózsát. Így meggyőződtem róla, hogy jól elsajátíttattam velük a különbséget ízlelni és szagolni között. 35 gyermek volt.

Csütörtökön *[I. 21.] Schürer úr látogatta meg az intézetet, és örült az olvasás előhaladásának. A gyermekek száma ugyanannyi volt, mint előző nap.*

Pénteken *[I. 22.] a főtisztelendő prépost úr azt a kívánságát fejezte ki, hogy az elliptikus tanmódot mindjárt valami hasznossal kössük egybe. Meg is tettem ezt József történeténél. Ugyanannyi gyermek volt, mint előző nap.*

Szombaton *[I. 23.] a főtisztelendő prépost úr négy lapot hozott alakokból összeállított betűkkel, és a játékórán kísérletet tett rá, hogy az* i m n w u-*t a gyermekek számára szemléletesen jelenítse meg. Útmutatót ígért nekem, miként lehet az összeállítható betűk alakjából kis történeteket csinálni, hogy szórakoztató módon lehessen őket megtanulni. Délután Jungnik'l tisztelendő úr volt jelen az emberi testről tartott tanításomon, és ki is kérdezett belőle néhány gyermeket. Rögtön utána jött Röhling úr,*[157] *és felmondatott egy bölcs mondást. Utoljára a játékórán jött Veldi úr,*[158] *és felderítette a gyermekeket a kérdéssel, hogy kik köztük a legderekabbak. Ekkor mind elhallgatott, mert valamennyien annak akartak tűnni. Annyi gyermek volt, mint pénteken.*

*

Hétfőn *és* kedden *[I. 25–26.] 33 gyermekkel folyt az oktatás.*

Szerdán *[I. 27.] a kemény hideg miatt csak 25 gyermeket számláltunk.*

Csütörtökön *[I. 28.] 16-an voltak.*

Pénteken *[I. 29.] észrevettem, hogy a gyermekek szívesen fejezik ki magukat képszerűen. A Kreineker mondta, amikor a gyermekeket egy téli dalra tanítottam: „Tanító úr, ma a bástyán jártam, és akkor láttam, hogy* Kein Lerchen schwirrt, auch kein Taubchen girrt; Im weissen Kleide steht Wald und Heide, Schnee überall, deckt Berg und Thal, die im Sommer ein schönes grünes Kleid anhatten." *Ezért – szólt itt Belányi Kati – sokkal kellemesebb nyáridőben sétálni a bástyán. Már most örülök neki. – Látjátok gyermekek, a tavasz reménye könnyebbé teszi a telet. Így az ég reménye vigasz*

[157] Rehlingen Antal, az egyesület titkára.

[158] Weldy József ebben az időben már a lipótvárosi kisgyermekiskola nevelője.

a jámbor szenvedőknek. Ezért énekeljünk most egy tavaszi dalt is, és rákezdtük: Jüngst, als Julchens kleine Hand *stb.*

Azután megkérdeztem: Tudjátok-e, mire jó még, hogy most ezt a dalt ismételtük? Gyorsan felelt rá Jankovits: Hogy a régi dalokat el ne feledjük. Helyes, gyermekeim! – kiáltottam, és tapsoltam a kezemmel, és valamennyien velem tapsoltak. 28 gyermek volt.

Szombaton *[I. 30.] 22 volt a gyermekek száma. Schürer úr meglátogatta az intézetet, és egy fél órát tartózkodott itt. Délután Jungnik'l káplán úr tisztelte meg, nem sokkal később jött az inspektornő asszony, és érdeklődött a legderekabb gyermekek felől, s azoknak egy-egy almát ajándékozott.*

*

Hétfőn *[II. 1.] az egybegyűlt gyermekek száma 23 volt.*

Kedd *[II. 2.]. Ünnep.*

Szerdán *[II. 3.] Lukitsné asszony*[159] *tisztelte meg az intézetet, és itt maradt az egész oktatáson. A gyermekek száma a tartós hideg miatt csak 22 volt.*

Csütörtökön *és* pénteken *[II. 4–5.] 18 gyermeket számláltunk.*

Szombaton *[II. 6.] azonban csak 13-at.*

*

Hétfőn *[II. 8.] 22 gyermeket számláltunk az intézetben.*

Kedden *[II. 9.] ugyanannyian voltak.*

Szerda *[II. 10.]. Amikor a víz és a halak teremtését magyaráztam, Kreineker emlékeztetett, hogy megfeledkeztem a sellőkről, akik félig halak, félig emberek. Nehogy szüleit, akiktől ezt esetleg hallotta, meghazudtoljam, csak annyit mondtam, hogy a legszentebb könyvben, a Szentírásban erről semmi sincs, és hogy én csak azt mesélem el, amit valóban benne találok. Nyomban szóltam a léleknek arról a képességéről, hogy gondolatban össze tud állítani, és képes olyat költeni, hogy vannak* félemberek. *Ebből az a tanulság, hogy az olyan gyermekek, akik nem szívesen tanulnak, nem valódi, dicséretet érdemlő emberek, hanem mintegy félemberekhez hasonlítanak, de értelem nélkül. Richterné asszony megtisztelte az intézetet az inspektornő asszonnyal együtt, és örültek a feleleteknek, amelyeket a gyermekek megtanultak.*

[159] Felügyelő a várbeli kisgyermekiskolában.

Csütörtökön *[II. 11.] 26 gyermekkel folyt az oktatás.*

Pénteken *[II. 12.] a gyermekek száma 22 volt.*

Szombaton *[II. 13.] 2 és 3 között meglátogatta az intézetet Jungnik'l káplán úr, és kikérdezett néhány gyermeket a világ teremtéséről, amit a gyermekek feleleteikkel jól kiálltak. Később jött Hems báróné, és a gyermekeket olvasásnál találta. Nem tudott eléggé csodálkozni, hogy itt a gyermekek már olvasni is tudnak.*

*

Hétfőn *[II. 15.] 23 gyermek volt jelen.*

Kedden *[II. 16.] Hubáts, aki már 2 hónapja nem járt iskolába, örömmel jött ismét a tanításra. Mindenfelé körülnézett, és azonnal felkiáltott: Tanító úr, látom, hogy sok kép hiányzik innen. Nézze, ott hiányzik a szarvas. Itt lógott máskor az őz is. Ó, juj! itt hiányzik a vaddisznó is. A szakács sincs itt a fehér hálósipkával. Nem látom az asztalost sem. Itt volt a kályha mellett a mosónő is. Hol van hát a takács, akiről mindjárt az elején mesélt? – Azzal nyugtattam meg, hogy a képeket vissza fogjuk kapni. Dicsértem az emlékezetét, és biztattam, hogy nagyon szorgalmasan tanuljon, mivel Isten jó emlékezettel ajándékozta meg. Ezen a napon 27 gyermek volt.*

Szerdán *[II. 17.] 28-at számláltunk.*

Csütörtökön *[II. 18.] 23.*

Pénteken *[II. 19.] a létszám 24 volt.*

Szombaton *[II. 20.] 23 gyermek.*

*

Hétfőn *és* kedden *[II. 22–23.], farsang utolján egy gyermek sem jött, ezért szünetet tartottunk.*

Szerdán *[II. 24.] csak 12 gyermek jelent meg az intézetben, azonban mind igen vágytak tanulni. Egyesek arra kértek, hogy olvasást, mások viszont, hogy számolást tanuljunk. Igyekeztem valamennyinek eleget tenni.*

Csütörtökön *[II. 25.] 22 gyermek gyülekezett össze.*

Pénteken *[II. 26.] ugyanannyian voltak. Az intézetet Schürer úr tisztelte meg látogatásával, aki ½ órát vett részt a tanításon.*

Szombaton *[II. 27.] 18 gyermeket számláltunk.*

*

Hétfőn *[III. 1.] a gyermekek száma a kellemetlen időjárás miatt 16 volt.*
Kedden *[III. 2.] 20 gyermeket számláltunk.*
Szerdán *és* csütörtökön *[III. 3–4.] 26-ot.*
Pénteken *[III. 5.] a tanítás 23 és*
szombaton *[III. 6.] 25 gyermek részvételével folyt. Mindennap más asszony jött az intézetbe felügyelni, mind csendben figyeltek, és közölték észrevételeiket, amelyeket beírtak a jegyzőkönyvbe.*

*

Hétfőn *[III. 8.] 27 gyermek tartózkodott az intézetben. Mindennap más asszony jött felügyelni, és szívesek voltak beírni észrevételeiket a jegyzőkönyvbe.*
Kedden *és* szerdán *[III. 9–10.] 30 gyermeket számláltunk az intézetben.*
Csütörtökön *[III. 11.] a gyermekek száma 28 és*
pénteken *[III. 12.] 27 volt.*
Szombaton *[III. 13.] Kohn doktor úr látogatta meg az iskolát több vendéggel együtt, és azt kívánták, hogy a kicsinyek tegyenek próbát. Szívesen megtettem, és a gyermekek is örültek neki. Mindnyájan elégedetteknek látszottak; csak én tudtam, hogy jobban kellett volna mennie, hiszen a gyermekek távolmaradása az oktatástól egynémely hiányosságot okozott. A gyermekek száma 25 volt.*

*

Hétfőn *[III. 15.] megjelent a tanintézetben a Kati az összes gyermekek örömére. Micsoda ujjongás volt! Mind hangosan kiáltozott és tapsolt! A Kati, a Kati! Látjátok gyermekek – szóltam –, hogy szeretik a jó gyermekeket. Ó, legyetek hát mindig jók! Isten és az emberek szeretni fognak titeket. 27 gyermek volt.*
Kedden *[III. 16.] ugyanannyi volt a számuk. Egész héten át, mint egyébként, pontosan megjelentek az inspektornő asszonyok, és valamennyien azt kívánták, bárcsak igazán támogatnák a szülők ezt a jótékony intézetet.*
Szerdán *[III. 17.] 25 gyermek jelent meg az intézetben. És Hubáts így szólt: Most be kell hoznom a betegségem idejét. Eddig hűséggel megtartotta szavát, és eléggé megközelítette a legkiválóbb gyermekeket olvasásban és számolásban.*
Csütörtökön *[III. 18.] rendkívül örültek a gyermekek e dalnak:* Ich kenne ein Gärtchen nach meinem Sinn *stb. Ez tanulságos volt a számomra a gyermeki dalok megválasztása szempontjából. A könnyen felfoghatók magyará-*

zat nélkül is tetszenek nekik, a magasröptűek nem tetszenek a legjobb magyarázattal sem, mert azt elfelejtik, és azután a gyermekszerűtlen dalt továbbra is fej és szív nélkül éneklik.

Pénteken *[III. 19.] a gyermekek száma 22,*
szombaton *[III. 20.] azonban 20 volt.*

*

Hétfőn, kedden *és* szerdán *[III. 22–24.] 32 gyermek tartózkodott az intézetben. Hétfőn láttam, hogy a gyermekek örülnek, ha nő a számuk az intézetben. Többek között Hubáts felkiáltott: Tanító úr, most nagyon örülünk az iskolában, mert többen vagyunk. Mondtam, számold csak meg a gyermekeket; és ő hangosan számolt. Azután valamennyit együtt számoltattam, és kiszámíttattam velük, vajon mennyi lenne a gyermekek száma, ha még 2 – még 4 – még 6 jönne hozzá, és ezt a számolótáblán is megmutattam nekik.*

Csütörtökön *[III. 25.] ünnep volt.*

Pénteken *[III. 26.] 30 gyermek volt az intézeti létszám. Egész héten csak 3 asszony jött felügyelni.*

Szombaton *[III. 27.] 29 gyermekkel folyt az oktatás.*

*

Hétfőn *[III. 29.] 33 gyermekkel folyt az oktatás. Este egy asszony jött felügyelni.*

Kedden *[III. 30.] 32 gyermek érkezett, akik részt vettek a tanításon.*

Szerdán *[III. 31.] 33 volt a gyermekek száma. Délután Forti doktor úr tisztelte meg az intézetet, és* ¾ *óra hosszat maradt itt. A dal:* Ich bin fröhlich, wohlgemuth etc. *különösen tetszett neki, mert (miként mondta) a gyermeki kornak a legjobban felel meg.*

Csütörtökön *[IV. 1.] 2 gyermek nyert felvételt, mint Zelenka Mária és Amália, az apa főhivatalnok.*[160]

Pénteken *[IV. 2.] a gyermekek száma 37 volt, egy gyermek fel is vétetett, n[év szerint] Roth Karolina.*

Szombaton *[IV. 3.] 39 gyermek tartózkodott az intézetben. Ezen a napon ismételtem az égitestek természettanát. Kreineker jól megjegyezte, hogy a Hold*

[160] Apjuk Z. Lajos hajózási mérnök, a kir. kamara vezető beosztású tisztviselője. Anyjuk felügyelő volt a várbeli intézetben.

kisebb, mint bármelyik állócsillag, jóllehet sokkal nagyobbnak látszik. Azután a betűk különbségét magyaráztam seyn *és* Schein[161] *között és a nagy különbséget gut* seyn *és gut* scheinen[162] *között.*

*

Hétfőn *[IV. 5.] 42 gyermek jött össze az intézetben.*

Kedden *[IV. 6.] ugyanannyian,*

szerdán *[IV. 7.] azonban csak 37-en. Doktor Forti és felesége tisztelte meg az intézetet, és két gyermeküket ajánlották nekem, hogy ide fogják őket küldeni. Azonnal be is írtam őket Forti Ferenc és Sándor n[éven].*

Csütörtökön, pénteken *és* szombaton *[IV. 8–10.] az iskola takarítása miatt szünetet tartottunk.*

*

Hétfő *[IV. 12.]. Ünnep.*

Kedden *[IV. 13.] a gyermeklétszám 40 volt, amely mindennap magasabbra emelkedett.*

Szerdán *[IV. 14.] 43 és* csütörtökön *[IV. 15.] 49 gyermeket számláltunk. Amikor a bibliai történetet meséltem Noéról, és a szivárványt említettem, amelyet az özönvíz után látni lehetett, Mayer megszólalt: Nemrégiben láttam egyet, 7 színe van. Apám azt mondta: Ezek Isten kegyelmét jelképezik, amelyet Isten hétszeresen, mégpedig a 7 szentségben juttat nekünk. Megkérdeztem, vajon akkor is ismerték-e már a 7 szentséget? A fiú hallgatott. – Erre azt mondtam, hogy ma azért mégis gondolhatunk Isten hétszeres kegyelmére, ha akkor még nem is volt ismeretes.*

Pénteken *[IV. 16.] 50 gyermek volt található,* szombaton *[IV. 17.] ugyanannyi.*

Az újonnan érkezett gyermekek a 2 Miletz, 2 Konradi, 2 Wohlfart. Az újonnan felvettek Segedi Matild, [apja] professzor, fizet 1 for. Bermin Frigyes, [apja] napszámos, fizet 24 kr.

*

[161] „Lenni" és „látszat".

[162] „Jónak lenni" és „jónak látszani".

[Az április 19–24-i hétről szóló jelentés hiányzik.]

*

Hétfőn *[IV. 26.], amikor emberekről és dolgokról folytattam beszélgetést, megszólítottam Mayert, vajon tudja-e a színeket bekötött szemmel is érzékelni. Azt mondta, nem, mások szóltak: igen, ők bekötött szemmel is tudnák érzékelni a színeket. Hogy meggyőzzem őket, három gyermeknek bekötöttem a szemét, és különböző dolgokat tettem eléjük, amelyekről szerettek volna dönteni, de nem tudtak. Ekkor jobban meggyőződtek róla, hogy az ember bekötött szemmel semmit sem tud látni. A többiek közben hangos nevetéssel figyeltek, mivel ez a kísérlet szórakoztatta őket. Ezen a napon 53 gyermek volt jelen. Egyet pedig szegénység miatt díjtalanul vettem fel, n[év szerint] Taxer Gertrudot, anyja szolgáló.*

Kedden *[IV. 27.] hittant tanítottam a mondásról:* Mi a fő tennivaló a Földön?

Felelet: Hogy értelmesebb és jobb legyek. *Erre Lorenz azt mondta, hogy aki semmit sem tanul, olyan, mint az állat. A gyermekek száma 54 volt. Ballogné [!] asszony jött felügyelni.*

Szerdán *[IV. 28.] Lukitsné asszony jött felülgyelni. Ezen a napon, amikor a gyermekek a bástyán mentek, a kis Jankovits egy fehér spicc kutyát pillantott meg, s rögtön rákezdett mondókájára:* Schau, schau, Herr Fritz, dort geht ein Spitz *stb., miközben valamennyi gyermek utánamondta ugyanazt. 51 gyermek volt.*

Csütörtökön *[IV. 29.] ugyanannyi.*

Pénteken *és* szombaton *[IV. 30–V. 1.] 53 gyermek részesült oktatásban. Szombaton egy gyermek is felvételt nyert Dornberg Mária n[évvel], az apa lőszertáros, fizet havonta 10 kr-t.*

Hétfőn *[V. 3.] néhány gyermek jókedvében kiáltozva és ugrándozva, sőt a szokottnál korábban jött az intézetbe. Szám szerint 61-en voltak. Ezen a napon Schneidné asszony*[163] *minden gyermeknek kiflit akart osztani. Amikor megkérdezte: Tanító úr, kik voltak jók a gyermekek közül, a felügyelők azt kiáltották: Mindenki jó volt! Következésképpen ezek után megpróbáltam megértetni a gyermekekkel, hogy sohasem szabad csupán a jutalom végett jónak lenni.*

[163] Schneidt Andrásné, felügyelő a várbeli kisgyermekiskolában. Férje kamarai „számvevői tanácsos".

Kedden *[V. 4.] 64 gyermek volt. Ugyanígy* szerdán *[V. 5.].*

Csütörtökön *[V. 6.], amikor a bástyán mentünk, legjobb énekeseim maguktól rákezdtek a dalra:* Es sprossen und keimen *stb. Amikor kiénekelték magukat, megkérdeztem a Jankovitsot, miért nem más dalt választottak. Akkor azt kiáltotta és vele együtt még néhányan: Azért, mert most itt látjuk magunk előtt a fák új leveleit. Jól van, gyermekek – mondtam –, ez igazán jól illett hozzá, tegyétek mindenkor azt, ami illik.*

Pénteken *[V. 7.] 65 gyermeket számláltunk. Megkérdeztem őket: Nőtt a számotok, vagy pedig kevesebb lett? Azt kiáltották: Nőtt. – Nőttetek eddig testben is? – Igen, igen – kiáltották valamennyien. – Akartok értelemben is nőni? A gyermekek gondolkozva hallgattak. Megmagyaráztam nekik, mit jelent ez, és elmeséltem, miként nőtt Jézus korban, bölcsességben és kegyelemben Isten és az emberek előtt stb. A kérdésre, akarják-e Jézust utánozni, örömmel kiáltották, hogy igen. Azt mondtam: Ámen, ámen! Ez annyit jelent, úgy legyen.*

Szombaton *[V. 8.] 59 gyermek tartózkodott az intézetben. Ezen a héten megjöttek: Fäller Antónia, Prager Lujza és Imre.*

Az újonnan felvett Diedrich Ágoston fizet	*20 kr,*
Fröhnert György fizet	*10 kr,*
Branthuber Károly fizet	*10 kr,*
Tollesal Sándor fizet	*30 kr.*

***

Brunszvik Teréznek a Széchényi Könyvtár kézirattárában őrzött óvodai dokumentumai közül a legkésőbbiek közül való három rovatos kimutatás a várbeli óvoda növendékeiről 1842 január–február–márciusban.[164] A fiúk létszáma ekkor 66, 65, illetve 61 volt, a leányoké az első két hónapban 51, márciusban 47. A márciusi kimutatásban Horváth Ferenc jelenti, hogy három fiú és öt leány „átlépett a normaiskolába". Feltűnik a különbség a hozzájárulás fizetése alól felmentettek arányában. A fiúk között nem fizetők hárman (januárban négyen), a leányok között tizenketten (márciusban tizenegyen) voltak.

Ez idő tájt – nem sokkal korábban – járhatott az óvodába az 1836. május 8-án született Országh Sándor, a világvárossá fejlődő Budapest

[164] OSZK Quart. Germ. 1390/1/84–85. és 3/110.

kiemelkedő városrendezési szakembere. Egy 1898-ban megjelent munkájában meleg szeretettel emlékezik meg egykori kisdedóvójáról, annak „tapintatos, kedves tanításmódjáról, szelídségéről és azon nagy szeretetről, amelylyel ezreket és ezreket vezetett be a tudás előcsarnokába".[165]

[165] A budai Jótékony Nőegylet. 1817–1897. Bp. 1898. 40. l. – Horváthnak a várbeli kisgyermekiskolába kerülését következőképpen adja elő: „A várbeli óvoda felállításánál és első berendezésénél még a fennemlített Kern Máté működött közre. De a magyar nemzeti szellem az időtájban hatalmasan ébredezvén, Brunsvik Teréz és pártolói szükségesnek találták az óvodák ügyét magyar nemzeti alapra fektetni s ezért mindjárt a megnyitás után 1829/30 telén a várbeli óvoda vezetésére meghívták és megnyerték Horváth Ferencet, ki 31 éven által, 1861. február 11-én bekövetkezett haláláig ez intézet élén maradt." (I. m. 39–40. l.) A „fennemlített" Kernről ő is úgy tudja, hogy a krisztinavárosi kisgyermekiskola berendezője volt – azt is tudni véli azonban, hogy Brunszvik Teréznek 1826–1827-ben (!) tett nyugati útján ajánlotta volna „Wagner, kivel Londonban ismerkedett meg, kedvencz tanítványát, Kern Mátét", továbbá, hogy Kernnek „hazájába, Németországba" való távozása után a krisztinavárosi kisgyermekiskolát Übelherr János vette át. (I. m. 37–38. l.)

Bilibok Péterné–Sebestyén Istvánné

A nagyszombati kisdedóvó intézet működésének korai időszaka

Rehlingen Antal naplója alapján

Rehlingen Antal élete, munkássága

Rehlingen Antal nevével gyakran találkozunk az első kisdedóvók szervezési és tartalmi munkájával kapcsolatos okmányokban, irattári anyagokban, röpiratokban, nyomtatványokban, beadványokban. De csak mellékesen nyer említést sokoldalú tevékenysége. Brunszvik Teréz személyisége mellett a saját korában is elég halványan jelent meg a neve. Maga Brunszvik nem tesz róla említést emlékirataiban. Közrejátszott ebben Rehlingen korai halála, másrészt a reformkor kiteljesedésével az óvodai mozgalom ugrásszerűen és más irányba fejlődött a nagy politikai céloknak alárendelve, még Brunszvik Teréz is háttérbe vonulni kényszerült. Neki ugyan halála után megadatott az elismerés, de a többi pionír munkatárs továbbra is homályban maradt. A Brunszvik Terézről szóló terjedelmes szakirodalom nem foglalkozik Rehlingennel, legfeljebb jelentéktelen, súly nélküli tényközlés erejéig. Nevét hiába keressük a neveléstörténeti művekben, a különböző lexikonokban. Pedig sokkal több elismerést érdemelt, mint ami eddig jutott neki. Emlékét már azért is elő kell hoznunk a feledésből, mert igen keveset tudunk az óvodai nevelés gyakorlatának kezdeteiről. Ezt a hézagot szeretnénk kitölteni Rehlingen naplójának közreadásával.

Rehlingen Antal korának egyik legképzettebb „óvónevelője" volt. Elméleti tájékozottságáról kétségtelen adataink vannak. Fel kell tennünk, hogy az életében megjelent és számára hozzáférhető óvodapedagógiai és általános pedagógiai műveket ismerte; nemcsak Wilderspin könyvét (Wertheimer fordításában), hanem Diesterweg művét a népiskolákról, John kisgyermekiskolákról írt könyvét, Chimani, Diesing, Diodati és más szerzők alkotásait is. Olvashatta Gölis egészségtani könyvecskéjét, Fröbel *Embernevelését*, Pestalozzi munkáit. Egész bizonyosan ismerte Rousseau írásait is.[1]

[1] Trnavská detská opatrovňa (Nagyszombati Kisdedóvó) 1832–63. Štátny Okresný

Rehlingen Antal jelentékenyen tevékenykedett az első „óvóiskolák", „kisgyermekiskolák" szervezésében. A felhívásokat, kiadványokat nagyrészt ő szerkesztette. Ő propagálta a sajtóban a „kisgyermeki intézeteket". Ő vitte – Brunszvik Teréz megbízásából – az első pesti és budai intézetek ügyeit. Tevékeny része volt az első pozsonyi „kisgyermeki óvóiskolák" és pártoló egyesületük szervezésében. Magyarországon először jelentetett meg óvodapedagógiai könyvet. Egy fél éven át gyakorlati pedagógiai munkát végzett a nagyszombati kisdedóvó intézetben. További életútját elvágta a halál.

A nagyszombati, nagy történelmi múltú levéltár megőrizte a város első kisgyermekiskolájának iratait.[2] Ebben a gazdag anyagban található Rehlingen Antal pedagógiai hagyatéka, amelynek napjainkban becses neveléstörténeti értéke van. Jozef Šimončič, a levéltár igazgatója felismerve az egykori intézmény irattárának jelentőségét, értékes munkában feldolgozta[3] és publikálta[4] anyagát. Ján Mikleš, a besztercebányai pedagógiai főiskola tanára több tanulmányt tett közzé az óvodai nevelés történetéből. Ezek között első helyen említjük Rehlingen Antal pedagógiai felfogását és tevékenységét elemző munkáját, amely sok mindent feltárt Rehlingen pedagógiai gondolataiból.[5] Ez az első neveléstörténeti mű, amely önálló tanulmányban méltatja Rehlingen tevékenységét, és felismeri jelentőségét a korai óvodai mozgalomban, elsősorban nagyszombati munkásságára és óvodapedagógiai könyvére alapozva következtetéseit.

Archív, Trnava (Állami Járási Levéltár, Nagyszombat). – Levéltári fond. Jelzete: TDO. A TDO 107–TDO 124. füzetekben találhatók Rehlingen feljegyzései, köztük olvasmányaiból vett jegyzetei, az olvasottakra vonatkozó reflexiói. Ezeket vettük alapul.

[2] Štátny Okresný Archív, Trnava (Állami Járási Levéltár, Nagyszombat), Csehszlovákia. (A továbbiakban: ŠOAT.)

[3] Jozef Šimončič: Trnavská detská opatrovňa, 1832–33. Inventár fondu (Az állomány leltára), Trnava, 1970.

[4] Jozef Šimončič: Detská opatrovňa v Trnave (Kisdedóvó intézet Nagyszombatban). Trnavský Zborník, I. Bratislava, 1975. 111–116. l.

[5] Ján Mikleš: Rehlingenovo pedagogické pôsobenie v detskej opatrovni v Trnave (Rehlingen pedagógiai működése a nagyszombati kisdedóvóban). Sbornik pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, Bratislava, 1966. 37–82. l.

Ki volt Rehlingen Antal? Mit tudunk életéről? Hogyan került az óvodai mozgalomba Brunszvik Teréz kisdedóvókat szervező tevékenységének legizgalmasabb időszakában?

Életrajzi adatait összegyűjteni nem könnyű, szinte lehetetlen. Lényegében csak azt az időszakot ismerjük életéből – azt is eléggé hézagosan –, amit Brunszvik Teréz környezetében, majd a nagyszombati kisgyermekiskola vezetőjeként töltött.

Nevét „Rehlingen", „Rehlinger", „Rehling", „Röhling" formában olvassuk a korabeli sajtóban és okmányokban. Ő maga a Rehlingen alakot használta. Neve elé német szövegben a „Ritter", magyarban a „lovag", később a „nemes" jelzőt írta.

Szülőföldje az osztrák birodalom cseh–bajor határvidéke volt. Családja történetének kutatásához naplójának feljegyzései, visszaemlékezései adnak némi támpontot.[6] Az önéletrajzi töredék szerint ősei a régi sváb–bajor nemességhez tartoztak. A Rehlingeket valóban már a X. században ismerték bajor földön. A nemesi évkönyvek adatai szerint a „polgári" nemességhez tartoztak, s birtokaik a Lech folyó menti Rehlingen falu mellett voltak. A család nevét a XV. században Jakob Rehling változtatta Rehlingenre. A kiterjedt család német földön több ágra szakadva élt. Volt salzburgi, horgaui és haltenbergi ága. Legfényesebb múltja a salzburgi ágnak volt. A családi címerek a salzburgi Benedek-rendi apátság Szent Péter templomában, a többi relikviák (a Rehlingen család címerével díszített képek stb.) a salzburgi múzeumban a századfordulón még láthatók voltak. Az augsburgi Rehlingen von Haldenberg ág lovagi címet viselt. Az életrajzi lexikonok adataiból arra következtethetünk, hogy e régi sváb család egyik ága Alsó-Ausztriába került és elszegényedett. Később jobb anyagi helyzetbe jutva, az akkori Bécs közelében lévő, a mai hietzingi kerületbe tartozó Altmannsdorf birtokosai lettek a Rehlingenek. Valószínű, hogy Rehlingen Antal a család ezen változékony sorsú ágából származott. Vázlatos önéletrajzából tudjuk, hogy közelebbi családja a nemesi származást annyira nem tartotta számon, hogy csak egy véletlen nyomán jött rá ő is, hogy apja, Gregor Rehlingen nem

[6] ŠOAT. TDO–122.

közember, hanem nemesi származás, régi előkelő család sarja. Előkerült ugyanis családi pecsétjük, amelyben a címer sáncot és rajta egy oszlopon hét tollal díszített kalapot ábrázol. Az apa katona volt, majd otthagyva a katonaságot, birtokot vett a Mise (Mže) folyócska menti Czernoschinban a Schönthal családtól. Ez a helység a cseh–német határ közelében van, és Černošin néven található a mai térképeken. Rehlingen leírja, hogy édesapja „a dicsőség tövises útját felcserélte a falusi csend nyugalmával", hogy a horatiusi életelvet követhesse: „Boldog, aki a közügyektől távol él..." Czernoschinban született Rehlingen Antal 1807. december 14-én. A római katolikus egyház anyakönyvébe jegyezték be, apja foglalkozását „bérlő" (Häusler) szóval jelölve.[7] Ennek az – eddig teljesen ismeretlen – adatnak a felkutatásával fény derült életének egyik rejtélyére. Ő azonban nem követte apja életfilozófiáját, s a reformkor kezdeti szakaszában a közügyeknek szentelte rövid életét.

Az önéletrajzi feljegyzések szerint családi életük boldog lehetett. A szülők szeretetteljes gondoskodással vették körül és készítették fel az életre. Verses emlékezésében gyermekkori élményeit idézi, amelyek a családi miliőbe engednek némi bepillantást, ha kellő empátiával követjük e halvány nyomokat legbelsőbb gondolatairól, érzelmeiről. Verseiből egyet előadtak 1828 karácsonyán a krisztinavárosi kisdedóvó gyermekei – a szerző nevének említése nélkül.[8] Ez a vers megvan nagyszombati, saját kezűleg írott verseskönyvében is, s joggal tételez-

[7] Rehlingen Antal születési adatait az alábbi források tartalmazzák: Protocollum susceptionis 2. kötet. Susceptio medicorum I. Anno 1827/28. No. 72. és 1828/29. No. 60. Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Lt. 1/c. – Matrika narozených řim. katol. fary Černošín sv. 9. pag. 342–343. A Rehlingen család származásával kapcsolatos adatok a következő nemesi életrajzi lexikonokban és almanachokban találhatók: *a)* E. Kneschke: Neues allgemeines deutsches Adels-Lexikon, VII. kötet. Leipzig, 1867. 403–404. l. *b)* Siebmacher's Großes und Allgemeines Wappenbuch, IV. kötet. Nürnberg, 1856. 54. l. *c)* Siebmacher's Wappenbuch: Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, XII. rész. Nürnberg, 1886. 48. l. – *d)* J. Siebmacher: Niederoesterreichischer Adel, VI/4 kötet. Nürnberg, 1909. 374. l. – *e)* Allgemeine Deutsche Biographie, 131. füzet, 27. kötet. Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig, 1888. 597–600. l.

[8] L. M. A. Diesing: Ueber die frühzeitige Bildung der Kinder in den Klein-Kinder-

hetjük fel, hogy a „Nincs szebb ünnep a földön, mint a karácsony" sorokkal Rehlingen lelkéből olyan sok szép emlék és élmény fakadt fel, ami csakis sajátja lehetett, de amiből nem akart semmi személyeset, semmi szubjektívet felfedni kortársai előtt. Többi visszaemlékező költeményét már halálos betegen írja, reminiszcenciával az elvesztett otthon, a szülők iránt, akiktől ő, az egyetlen fiú távol került, akiken nem tud segíteni, s bár ez a tehetetlenség fájón kínozza, róluk, sorsukról mégsem árul el semmit. A családi témájú költemények tartalma mégis vitathatatlanná teszi, hogy nemes érzelmeit, tiszta, egyenes erkölcsi felfogását, mélységesen humanista életelveit, meggyőződéses vallásosságát a szülői házból hozta. E versek mondanivalója egészíti ki rövid életrajzi töredékét, szórványos feljegyzéseit, s más forrás híján bízvást elfogadhatjuk önéletrajzi tájékoztatásnak.

Tanulmányairól, diákéveiről sem kéziratában, sem könyvében nem tesz említést. A vele kapcsolatos egyéb anyagban is csak arra találtunk utalást, hogy Pesten a Királyi Magyar Tudományegyetemen orvostanhallgató volt, de nem fejezte be tanulmányait.[9] Írásainak választékos, irodalmi színvonalú, csiszolt nyelve értékes tartalmi iskolázottságra, magas szintű műveltségre vall. Németül kitűnően beszélt és írt, ez volt az anyanyelve. Egy kis eszmefuttatást is készített a német nyelvről elmélkedve.[10] Jól ismerte Bécset, Prágát, de hogy már tanulmányai idejéből vagy csak későbbről, nem tudjuk. Feltételezhető, hogy magyarul is tudott. Bizonyosnak látszik, hogy magyar nyelvű publikációit németül fogalmazta meg, de hogy ő fordította volna magyarra, az kétséges, mivel a budapesti és nagyszombati levéltárban az ő kézírásával kizárólag német nyelvű anyagokat talál-

schulen, eigentlich Bewahrungs- und Bildungs-Anstalten im Allgemeinen, und die erste dieser Anstalten im Kaiserthum Oesterreich zu Ofen im Königreiche Ungarn eingerichtet von der Frau Gräfin Therese von Brunswik nach Wilderspin's, Wilson's, Brown's Grundsätzen überhaupt, und Wertheimer's Anleitungen und Zusätzen insbesondere. Wien, 1830. 41. l.

[9] Brunszvik Teréz naplói. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (a továbbiakban FSZEK) B 0910/55/J 13/57.

[10] Anton von Rehlingen: Eine Betrachtung über die deutsche Sprache (Elmélkedés a német nyelvről). Pesth, 1832. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Quart. Germ. 1390/2/26.

tunk. Feltevésünket erősíti meg egyik magyar nyelvű publikációja, amelynek szövegében egy zárójelbe tett, Rehlingent dicsérő megállapítás található, ez pedig egyéniségének ismeretében semmi esetre sem származhatott tőle magától.[11]

Szlovák források szerint csehül is tudott, és megértette a Nagyszombatban élő szlovákok nyelvét. (Prágai kapcsolataiból Jakob Schiller nevét ismerjük csupán, vele azonban német nyelven levelezett.)[12] Nem találtunk bizonyítékot arra, hogy tudott volna angolul, az angol óvodapedagógiai műveket német fordításban olvashatta. De a német nyelvről készült írásában olvasható nyelvészeti összehasonlítások alapján úgy véljük, hogy nemcsak a latin és görög, hanem az olasz és francia nyelvben is járatos lehetett.[13]

Nagyon fiatalon került Brunszvik Teréz közelébe. A grófnő már 1826-ban említést tesz róla irataiban.[14] 1830 júniusáig Budán, a Várban, a Brunszvik-házban élt. Ebben az időben folytatta egyetemi tanulmányait. Úgy tűnik, házitanítóként lakott Brunszvik Antalné házában.[15] Gyűjtési felhívások, röpiratok, lapok tudósításai – amelyek alatt Rehlingen nevét olvashatjuk – bizonyítják, hogy már az első kisdedóvó megnyitása előtt részt vett Brunszvik Teréz tevékenységében. Titkára, korabeli szóval titoknoka lett annak a nőegyletnek, amely Brunszvik Teréz ösztönzésére alakult, és nagy szerepet vállalt az első kisdedóvók megszervezésében, az óvodaterjesztő propagandában. Amikor később, 1830-ban Brunszvik Teréz létrehozta az „intézetek egyesülését", a Nemzeti Egyesületet,[16] Rehlingen Antal lett az új egyesület első titkára. Ez már eddigi munkájából is természetesen következett. Mindenesetre ő volt a legalkalmasabb e tisztségre. Erre az egyesületre már széles körben odafigyeltek, s így került Rehlingen

[11] Hasznos Mulatságok, 1830. 12. sz. 94. l.

[12] M. A. Diesing: i. m. 30. l.

[13] OSZK Quart. Germ. 1390/2/26.

[14] Brunszvik Teréz grófnő vegyes iratai 1817–33. FSZEK B 0910/55/5258–5270/M. 24 73.

[15] Brunszvik Teréz naplói. FSZEK B 0910/55/J 13. (passim)

[16] L. Horváthné Pereszlényi Éva: Brunszvik Teréz és az óvodákat terjesztő „Nemzeti Egyesület". Ma és Holnap, 1975. 1. sz. 53–56. l.

is a korai reformkor kibontakozó egyesületi mozgalmába. Brunszvik Teréz kétségkívül támaszkodott rá az első években kisdedóvókat szervező és irányító munkájában. Hagyatékában találtunk egy költeményt, melyet a grófnőnek ajánl mint „titkár és munkatárs".[17] A kisdedóvásról szóló könyvét ugyancsak neki ajánlja elismeréssel és mély tisztelettel.

Rehlingen Antal részt vett a krisztinavárosi első kisdedóvó intézet létrehozásában, oktató-nevelő tevékenységének megszervezésében, az intézet életének irányításában. Gyakorlati pedagógiai tevékenységet már ebben az időben vállalt.[18] Szabad belépése volt az intézetbe, sőt minősítési joga Brunszvik Teréz később keletkezett intézményeiben is. Minden okunk megvan tehát a feltételezésre, hogy a krisztinavárosi kisgyermekiskola működésének megindításában oroszlánrésze volt Rehlingennek. Diesing már idézett könyvében közli Dresnitzer József győri kanonok és tanulmányi felügyelő 1828. december 17-én keletkezett beszámolóját a krisztinavárosi kisgyermekiskoláról. Ebből kiderül, hogy Rehlingen 1828 őszén Csehországba utazott, majd háromhavi távollét után visszatérve nem győzött csodálkozni azon, mekkora fejlődés mutatkozott a gyermekek tudásában és magatartásában. Mintegy 80 tisztán öltözött, rendes, szelíd gyermek fogadta.[19] Dresnitzer Rehlingen beszámolójából szerezte ezt az információt, amiből mi Rehlingennek a kisdedóvás iránti nagy érdeklődésére nézve nyerünk megerősítést.

Rehlingen Antal helyzetét mégsem értjük igazán. Tény, hogy Brunszvik Teréz nem boldogult nélküle adminisztrációs teendőivel. Éveken át ő intézte ügyeit. Levelezett, szervezett, alkotott, Brunszvik segítségére volt minden munkában. 1830-ban még kiállítást is rende-

[17] ŠOAT, TDO–122, 31–32. l. Magyarul olvasható Bilibok Péterné–Sebestyén Istvánné: Szöveggyűjtemény a magyar óvodai nevelés tanulmányozásához. Segédanyag intézeti használatra. Szarvasi Óvónőképző Intézet, 1980. 5. l.

[18] Brunszvik Teréz grófnő töredékes feljegyzései 1796–1858. FSZEK B 0910/55/M 24 5262.

[19] M. A. Diesing: i. m. 27. l.

zett a kisdedóvók javára.[20] Az óvodaszervezés terén elért eredményeket a sajtóban publikálta. Munkájáért javadalmazásban részesült.[21]

1830 nyarán Rehlingen budai tevékenységének hirtelen vége szakadt. Augusztusban új tisztikart választottak a Nemzeti Egyesületben, s ebből Rehlingen kimaradt. Brunszvik Teréz azzal indokolta a változást, hogy Rehlingen Antal egy utazás miatt tovább személyesen együttműködni nem tud, s ezért veszi át más a tisztét. Egyben a legmelegebb hangon mondott köszönetet többévi munkájáért.[22] Hogy hová és milyen céllal utazott el Rehlingen, hogy meg kellett válnia kedvelt munkájától? Hogy hova utazott el, azt részben kideríttettük, de nem értjük, hogy miért kellett kihagyni őt a Nemzeti Egyesület tisztikarából. Erre nem találunk magyarázatot. Esetleg Brunszvik Teréz neheztelt meg rá? Ez is lehetséges. De ennek ellentmond az a tény, hogy Rehlingent 1830 nyarán Pozsonyban találjuk, ott fáradozik egy kisdedóvó létesítésén és egy fenntartó egyesület létrehozásán. Augusztusban beadványt nyújt be Pozsony „szabad királyi koronázó város" tanácsához egy kisgyermekiskola felállítása ügyében, és ehhez „alapító okiratot" is mellékel a kisgyermekiskolát fenntartó egyesület engedélyeztetése céljából. A beadványon a következő dátum olvasható: 1830. augusztus 18.[23] Úgy tűnik, hogy e tevékenység Brunszvik Teréz indítására vagy legalábbis egyetértésével történt, mert Rehlingen könyvében[24] is megemlíti, hogy Pozsonyban „B. grófnő és a szerző nyitottak kisdedóvodát". Beadványában arra hivatkozik: V. Ferdinánd küszöbön álló megkoronázása idejére akarja tető alá hozni a kisdedóvó megnyitását mint maradandó emléket. Ez az esemény pedig 1830. szeptember 28-án ment végbe.[25] Ha Rapos József adatai pontosak, akkor az első két óvoda 1830. május

[20] Gazdasági iratok, elszámolások 1829 novemberétől. OSZK Quart. Germ. 1390/1/57.

[21] Uo.

[22] Vereinigte Ofner-Pester Zeitung, 1830. aug. 12. 1059–60. l.

[23] Archív Mesta Bratislavy. Spolky pre detské školky (Pozsony Város Levéltára. A kisgyermekiskolák egyesületei). (Jelzet nélkül)

[24] Anton von Rehlingen: Die Bewahrschule für kleine Kinder von zwei bis sieben Jahren. Pest, 1832. 85. l.

[25] V. Ferdinándot még apja, I. Ferenc életében (aki 1835-ben halt meg) magyar királlyá koronázták.

1-én és június 1-én kezdte meg működését.[26] Amennyiben ez így van, akkor Rehlingen erőfeszítései egy harmadik kisdedóvó felállítása érdekében történtek. De érvek szólnak amellett is, hogy Rapos téved, és ez a második kisdedóvó alapításának előkészítése volt.

Mi úgy ítéljük meg a dolgokat, hogy Brunszvik Teréz és Rehlingen Antal útjai itt szétváltak. A pozsonyi dokumentumok azt mutatják, hogy Rehlingen továbbra is az óvodaügy területén dolgozott. Feltehetően Bécsben, Prágában és másutt is járt, közben tapasztalatokat gyűjtve. 1832-ben német nyelven megjelent könyve: „Óvóiskola 2–7 éves korú gyermekek számára"[27] azt mutatja, hogy Rehlingen túllépett az addigi gyakorlaton, elméletileg is túlmutat a mű a jelenen. Nagyszombati óvodai munkája pedig előrehaladást jelent az addigi iskoláskor előtti neveléshez képest.[28] Ezt az előrelépést vette észre és elemezte Mikleš Rehlingenről szóló munkájában.[29] Az „óvóiskoláról" szóló könyvének címlapja azt engedi sejteni, hogy Rehlingen Prágában is tett erőfeszítéseket kisdedóvó létrehozására.[30]

1832-ben Rehlingen Antal elfoglalta állását a nagyszombati kisgyermekiskolában. Nem tudjuk pontosan, hogy milyen módon került ide. Általában elfogadott tény, hogy Brunszvik Teréz javaslatára hívták Nagyszombatba, aki mintegy „átengedte" őt. Azonban Brunszvik Teréz ekkor már régen nem rendelkezett Rehlingennel. Természetesen Brunszvik javasolhatta, de véleményünk szerint történhetett a dolog másképp is. Rehlingen hagyatékában nem található ezzel kapcsolatban semmilyen információ. Még Brunszvik Teréz látogatásait sem jegyezte be naplójába. Más adatok nem állnak rendelke-

[26] Rapos József: Brunswick Teréz grófhölgynek, a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve; vagyis a köz-alapnevelés-ügy múltja és jelene hazánkban. Pest, 1868. 82. l.

[27] Rehlingen: i. m.

[28] Bilibokné–Sebestyénné: A gyermekek foglalkoztatása az első kisdedóvókban. Óvodai Nevelés, 1979. 4. sz. 135.-l.

[29] J. Mikleš: i. m. 43. l.

[30] Rehlingen könyvének külső borítóján a cím alatt ezt olvassuk: „Der Ertrag ist zur Errichtung einer Kleinkinder – Bewahranstalt in Prag gewidmet" (A bevételt egy Prágában létesítendő kisgyermeki óvóintézet létesítésére ajánlják.) Az Országos Széchényi Könyvtárban található példányon az „in Prag" kifejezést utólag áthúzták.

zésünkre. Annyi bizonyos, hogy Brunszvik Teréz figyelemmel kísérte Rehlingen idején a nagyszombati kisdedóvó működését. Az intézet látogatói között fel van jegyezve egy Dezasse grófné, Révay-Motesiczky grófné; gyakori látogató volt Szerdahelyi grófné, akikkel Brunszvik Teréz atyafiságban állott. Az ő rokonai törődtek Rehlingennel akkor is, amikor már súlyos beteg volt.

Rehlingen Antal 1832. november 1-én kezdte írni a nagyszombati kisgyermekiskola naplóját, és 1833. április 30-án írta bele az utolsó feljegyzést. A kisgyermekiskola melletti szobácskában dolgozott, ott írta minden munkáját. Állandóan szorgalmazta, hogy a városfal tövében álló, kisdedóvó céljára alkalmatlan, kényelmetlen első épületből kertes házba telepítsék át az intézetet. Ez április 24-én meg is történt, sajnos ő már csak néhányszor gyönyörködhetett a kertben játszadozó gyermekek látványában. Valószínűleg akkor sem volt egészséges, amikor megkezdte a tanítást, de nagy lelkesedéssel és kitartással dolgozott. „Minden – már kihunyófélben levő – életerejét, képességét a nagyszombati kisdedóvónak szentelte", írja pedagógiai hagyatékának rendezője, Jozef Šimončič.[31] Fél év alatt egy jól megalapozott, színvonalas, elismert intézményt hozott létre, és kiváló érzékkel jó nevelőmunkát végzett. Betegsége fokozatosan súlyosbodott, naplójában panaszkodik a tanterem poros levegőjére, a szellőztetés elégtelenségére, s elmélkedik a friss levegő fontosságáról. Egyre jobban fárasztja a sok látogató is. A naplóban feljegyzi, hogy karácsonyra az intézet patrónusától, Apponyi grófnétól meleg sálat és mellényt kapott ajándékba, mivelhogy gyakran köhög. Gyanítható, hogy anyagi helyzete nem lehetett jó, ebben az időben komoly szükséget is szenvedhetett anyagi javakban. Jövedelméről semmi feljegyzést nem találtunk. Arról sem tesz említést, hol lakott. De feljegyzi, hogy a Benedek-rend rendházában étkezett. Hogy mivel foglalkozott szabad idejében a munkáján kívül, volt-e baráti köre, nem tudjuk biztosan. Tény azonban, hogy Wirth Adriánnal, a Benedek-rendi gimnázium igazgatójával barátkozott. Betegsége rohamosan csökkentette erejét. Apponyiné már 1833. január 12-én írt Brunszvik Teréznek, alkal-

[31] Jozef Šimončič: Trnavská detská opatrovňa, 1832–33. Inventár fondu. Trnava, 1970. 2. l.

mas tanító küldését kérve, nyilván a beteg Rehlingen kisegítésére. Brunszvik akkor még azt válaszolta, hogy a kérés teljesítése nem olyan egyszerű dolog, mivel alkalmas nevelőket találni nehéz – „nem teremnek minden bokorban" –, képzésük fáradságos és nem mindig eredményes. De azért megígérte segítségét.[32] Április 16-i levelében azonban már ő sürgette, hogy mivel látogatása alkalmával a tanítót (Rehlingent) nagyon betegnek találta, okvetlenül állítsanak mellé segédet.[33]

Rehlingen április 30-án még „levizsgáztatja" a gyermekeket. A rehlingeni naplók ezzel lezárulnak, egyúttal a pedagógiai tevékenysége és lassan élete is. Az utolsó időben már nagyon gyengének érezte magát. Mind a gyermekek, mind a munkatársak igen sajnálták távozását. 1833 őszén már nem tudott új tanévet kezdeni. Hátralévő hónapjaiban – feljegyzései szerint – Révay-Motesiczky grófné, Brunszvik Teréz unokatestvére[34] gondoskodott ápolásáról. Nem tudjuk, hogy Rehlingen Nagyszombatban tartózkodott-e ebben az időben. A Révay és Motesiczky birtokok Túróc és Nyitra megyében voltak, vadregényes hegyvidéken. Lehet, hogy a család valamelyik birtokán a levegőváltozástól remélte egészségének jobbrafordulását. Hálásan fogadta, hogy a grófné „anyai gondoskodással ápoltatja a jó Rehlingent".[35] Azonban minden gondoskodás, ápolás hiábavalónak bizonyult. Nem gyógyult, ereje egyre fogyott. Utolsó napjaiban az a gondolat gyötörte, hogy nem tudott gondtalan életet biztosítani szüleinek, ami szent kötelessége minden gyermeknek.[36]

1834. március 29-én halt meg 26 éves korában. A latin nyelvű nagyszombati halotti anyakönyvben[37] csak nevét, életkorát találjuk meg, valamint azt, hogy Csehországba való. Lakóhelyéül Nagyszom-

[32] J. Mikleš: i. m. 39. l. (E levelet már nem találtuk meg.)

[33] Rapos József: i. m. 86. l.

[34] *a)* Kempelen Béla: Magyar nemesi családok. Budapest, 1911. VII–VIII. kötet, 572. l., IX. kötet, 699. l. – *b)* Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. Eger é. n. II. kötet, 70. l.

[35] ŠOAT, TDO–122.

[36] ŠOAT, TDO–122.

[37] Matricula defunctorum L. R. C. Tyrnaviensis, de anno 1834. 354. l. (ŠOAT)

bat[38] van beírva, foglalkozásaként nevelő, a halál okaként tüdővész. A nagyszombati „új" temetőben temették el. Sírja ismeretlen. Jozef Šimončič mindent elkövetett felkutatására, sajnos, eredménytelenül.

Befejezetlen naplója egy üresen maradt lapjára gróf Apponyi Józsefné Serbelloni Teréz grófnő a következő, nekrológnak beillő sorokat jegyezte: „Ennek az embernek az életével a jeles intézmény elvesztette a gyermekek iránti oly nagy szeretetet is, mert ritkán egyesül ily sok tudással, a gyermekek tehetségének és képességeinek ily alapos ismeretével az a módszer, ahogy őket vezetni kell. Béke legyen vele!"[39]

A fentiekben foglaltuk össze a Rehlingen Angal életére vonatkozó, eddig fellelhető ismereteket. A következőkben ő maga is megszólal naplójának lapjain.

[38] Latinul Tyrnavia. Ma Trnava néven Csehszlovákiához tartozik.
[39] ŠOAT, TDO–9. 15. l.

Rehlingen Antal naplója

Rehlingen Antal Brunszvik Teréz mellett kétségtelenül szintén úttörője a magyar óvodai nevelésnek, befolyása volt az óvodai mozgalom kezdeteire. Brunszvik Teréz tanítványának kell őt tekintenünk. A gyermekszeretetben, a gyermekek sorsáért érzett felelősségben, a mélységes humanizmusban, a lelkes óvodaszervező buzgalomban érezzük ennek hatását. De Rehlingen továbblépett Brunszviknál abban, hogy az angol mintához szintén lazábban kötődő pest-budai kisgyermekiskolákénál még kötetlenebb, a gyermek személyiségéhez jobban alkalmazkodó nevelési stílust ajánlott, sőt a gyakorlatban eszerint nevelt. Nagyszombati kisdedóvó intézetében más az atmoszféra, felszabadultabb a légkör, rugalmasabb a napirend, mint a többi magyar és általunk ismert külföldi kisgyermekiskolákban ebben az időszakban.

Amikor naplóit közreadjuk az olvasónak,[40] ezzel indokoljuk e lépésünket. Írásunknak célja, hogy a korai magyar kisdedóvó intézetek gyakorló nevelői közül olyan embert emeljünk ki, aki szorgalmas, tervszerű napi munkával, egész életét betöltő hivatásérzettel végezte

[40] A napló 10 db 20 × 24 cm formátumú, 8–16 lapnyi terjedelmű füzetből áll. Német nyelven írta. Címe: Tagebücher über die Tyrnauer Bewahrschule. A füzetek 1-től 10-ig vannak számozva. Jelzetük: TDO 1–10. A feljegyzések dátum szerint készültek, ez megkönnyíti a tájékozódást. (A lapszámok lekoptak vagy töredékesek.) A füzetek keltezés alapján a következőképpen oszlanak meg:

TDO–1. 1832. XI. 1–11.
TDO–2. 1832. XI. 13–24.
TDO–3. 1832. XI. 26–XII. 15.
TDO–4. 1832. XII. 17–31.
TDO–5. 1833. I. 1–15.
TDO–6. 1833. I. 16–26.
TDO–7. 1833. I. 28–II. 16.
TDO–8. 1833. II. 20–III. 13.
TDO–9. 1833. III. 18–IV. 13.
TDO–10. 1833. IV. 15–30.

A tíz füzet a nagyszombati levéltárban van (ŠOAT). A levéltári jelzést ezért a naplófüzetek esetében a továbbiakban mellőzzük. Az idézeteket jelzet és dátum szerint közöljük, és nem írjuk ki az évszámot.

feladatait, s előrevitte az óvodai nevelést, fejlesztette a tartalmi és módszertani nevelő és oktató munkát. Nem tudni, miért ment Rehlingen Buda, Pozsony és Prága után Nagyszombatba, ahol – saját naplójának bejegyzése szerint – akkora a sár, mint egy török faluban. Ez a vidék egészségének sem volt jó. Élére állt egy újonnan szerveződő kisgyermeki óvóiskolának, és minden erőfeszítésével ennek felvirágoztatásán dolgozott.

Kétségtelen, hogy nem mindennapi felkészültségű ember volt. Ennek következtében mert vállalkozni arra, hogy az akkor már terjedelmes, a nemzetközi szakirodalomban megjelent művek ismeretében és saját tapasztalatai alapján jól használható gyakorlati kézikönyvet készítsen, amelynek alapján kisgyermekiskolákat szervezni s azokban dolgozni lehet. Könyve előszavában világosan leszögezi célját:

„A Gondviselés által arra hivattatva, hogy immár három éve közreműködjünk a kisgyermeki óvóiskoláknak a monarchiában való felállításában és elterjesztésében, sokszor éreztük ... szükségét egy rövidre fogott műnek, amelyik az érdeklődő emberbarátoknak megadná a kívánt tájékoztatást erről az igen fontos és érdekes tárgyról. Hisszük, hogy ez az értekezés megfelel a várakozásnak."[41]

Hasonló célból kezd a naplóíráshoz Nagyszombatban is. Már a legelső bejegyzésben megfogalmazza, mit akar vele elérni:

A nevelésről szóló eddigi írások vagy csupán elméleti fejtegetések voltak, vagy tapasztalatokra alapozott és ebből következtetett tanítások. Bizonyára értékes és fölöttébb kívánatos egy kisdedóvó iskola gyakorlati nevelésének történetét megírni.[42]

Naplója nyomán tehát betekinthetünk egy 150 év előtti kisdedóvó intézet mindennapjaiba. Még pontosabban határozza meg egy belső incidens alkalmával, hogy milyen szerepet szán a naplónak:

A naplónak a jövőben is vezérfonalként zsinórmértékül kell szolgálnia, mivel ez az egyetlen célja.[43]

[41] Rehlingen: i. m. 4. l.
[42] TDO–1. XI. 1.
[43] TDO–3. XII. 4.

Mindez arra érdemesíti Rehlingen naplóját, hogy a nyilvánosság elé tárjuk, tartalmi értékeit megismertessük. Nem a maga számára, hanem a nevelőmunka támogatására írta feljegyzéseit.[44]

A nagyszombati kisgyermeki óvóintézet megnyitása

A nagyszombati óvóintézet Brunszvik Teréz ösztönzése nyomán alakult. A grófnő Kunszt Ignác városi lelkészhez fordult azzal a céllal, hogy megnyerje támogatását egy kisgyermekiskola alapításához. Kunszt Ignác a városi tanács ülésén tolmácsolta Brunszvik Teréz kérését, s hivatkozva a Magyarország egyes városaiban már sikerrel működő intézményekre, javasolta, hogy Nagyszombat városa is állítson kisgyermekiskolát 2–7 éves gyermekek számára. A tanács 1832. augusztus 25-én tárgyalta az indítványt, és elfogadta a javaslatot azzal a megkötéssel, hogy az alapítás költségeit nem a város viseli, hanem felhívást intéznek a lakossághoz, és aki teheti, önként csatlakozik. E nap dátumával és Szlovatsek János városi jegyző aláírásával készült el a felhívás német nyelven a következő címmel: *Aufruf zur Errichtung und Erhaltung von Kleinkinderschulen der Königlichen Freystadt Tyrnau* (Felhívás kisgyermekiskolák létesítésére és fenntartására Nagyszombat szabad királyi városban). A nyomtatott felhívás az addig kibocsátott budai, pesti, pozsonyi felhívások, felterjesztések, röpiratok alapján készült. Elsősorban az 1829-ben létesített besztercebányai kisgyermekiskola szervezéséhez használt propagálóanyagok szövegét használták fel megfogalmazásához. A nagyszombati felhívás a létesítendő intézmény alapeszméjét a vallásos és erkölcsös nevelés-

[44] Hogy a naplót nem saját maga számára írta, igazolja az a bejegyzés is, amelyet helyettese, Max Planger 1833. október 8-án írt a saját naplójába. Itt arról van szó, hogy Rehlingen – aki ekkor már súlyos beteg – meglátogatta az intézetet, ahol a gyerekek kitörő örömmel fogadták első érdemes tanítójukat. Rehlingen magával vitte 10 füzetből álló naplóját és megígérte, hogy visszaadja azt az intézetnek. Így is lett, megvannak ma is. (Mikleš: i. m. 51. l.)

ben jelölte meg. Kitért arra, hogy nem fárasztó módon oktatják a gyermekeket, hanem gyengéd, szeretetteljes bánásmóddal gondozzák őket, gondosan vigyáznak rájuk, amikor a célszerűen berendezett játszóhelyen idejüket vidáman és jámboran töltik el.

A gyermekeket egy tanító és egy tanítónő felügyeletére bízzák, akik szükség esetén kisegítőket is kaphatnak. Iskolaszolga vagy segéd segíti még munkájukat. A gyermekek olyan korán jöhetnek a létesítendő intézménybe, amikor akarnak, a magukkal hozott vagy utánuk küldött ennivalót elfogyaszthatják, s egész nap az iskolában maradhatnak. A leendő intézmény legfőbb célja a szegény és munkával házon kívül elfoglalt szülők gyermekeinek gondozása, de a polgárok gyermekei számára is nyitva áll, „akiket eddig hanyag, tapasztalatlan és képzetlen" szolgákra hagytak – olvashatjuk a felhívásban. Már kéthéves koruktól olyan helyre küldhetik tehát őket a szülők, ahol gyengéden bánnak velük, hasznosan foglalkoztatják, minden kártól megvédik, erkölcsös magatartásra szoktatják őket, nemes szívű, képzett emberbarátok felügyelete alatt jámborságra és erkölcsösségre nevelődnek.[45]

Az intézet alapításához szükséges tőke megteremtésére gyűjtőíveket bocsátottak ki abban a reményben, hogy az összegyűjtött pénzből nemcsak személyzetet tudnak fogadni, de épületet is vásárolhatnak. Ez utóbbi egyelőre nem sikerült. Elsőnek a Káptalan utcában a székesegyház mellett béreltek egy házat, majd az intézet még néhányszor költözött, amíg önálló épülete lett.[46]

Az alapítás és fenntartás biztosítására egyesületet szerveztek.[47] A fenntartó egyesület elnökségi tagjai mágnáshölgyek és a város polgárasszonyai voltak, élükön Apponyi Józsefné Serbelloni Teréz grófnővel, aki több évtizeden át patronálta, sőt időnként irányította, igazgatta is az intézetet. Ezt azért kellett előrebocsátani, mert az

[45] *a)* Jozef Šimončič: Trnavská detská opatrovňa... 1970. 1–2. l. Lásd még a 3. jegyzetet. – *b)* Bilibokné-Sebestyénné: Óvodai élet 1832-ben. Óvodai Nevelés, 1979. 4. sz. 129–136. l. – *c)* A felhívás a nagyszombati állami levéltárban található. (Eredeti nyomtatott példány, külön számozása nincs.)

[46] Mikleš: i. m. 39. l.

[47] „Gesellschaft zur Beförderung des Guten", magyarul: A Jó Előmozdítására Alakult Társaság.

egyesület tagjaival a napló lapjain rendszeresen találkozunk látogatói vagy felvigyázói minőségben.

A nagyszombati kisgyermeki óvóintézet naplói 1832. november 1-től egészen 1864-ig folyamatosan tartalmazzák az intézmény életének krónikáját. 1856-tól 1864-ig a római katolikus egyházközség igazgatása alatt állt a kisdedóvó. 1864-ben megalakult a „Nagyszombati Kisdedóvó Egyesület", amely az intézetet visszaszerezte az egyháztól, s az újból világi intézménnyé lett.

Rehlingen Antal naplója különbözik a pest-budai intézetek heti jelentéseitől, mivel napról napra készít feljegyzéseket tapasztalatairól, megállapítja a tanulságokat, és feladatokat szab a jövő számára. Halála után az intézet az ő irányelvei szerint működött tovább. Apponyiné soha nem ellenőrizte Rehlingent, de tartotta magát a nála megszokott színvonalhoz. Így aztán, amikor a későbbi naplók zökkenőket, néha felületességet, kevesebb hozzáértést, gyengébb pedagógiai munkát tükröztek, Apponyiné grófnő időnként igen sűrű beírásokkal, tanácsokkal, javításokkal irányította az intézet tevékenységét.

Rehlingen Antal naplóiban a nagyszombati kisdedóvót a következő elnevezésekkel emlegeti: kisgyermeki óvóiskola, óvóiskola, iskola, kisgyermeki óvóintézet, óvóintézet, intézet.[48] Ezeket az elnevezéseket mi is átvettük a fordításban, s a lehetőségekhez mérten az eredeti szöveghez hűen alkalmazzuk.

Mivel a Rehlingen vezette naplók csak 1832. november 1-től 1833. április 30-ig terjednek 10 füzetben, nem időrend, hanem problémakörök szerint rendeztük el anyagukat. A problémakörökön belül természetesen lehetőleg időrendet is tartunk.

A napló szövegét majdnem teljes egészében közöljük, de vannak benne érdektelen, ismétlődő részek (pl. hiányzásra vonatkozó adatok, látogatók felsorolása, egyszerű ügyviteli kérdésekre vonatkozó közlések, napi bosszúságok feljegyzése egy-két odavetett szóval, mondat-

[48] Németül Kleinkinder-Bewahranstalt, Bewahranstalt, Anstalt, Kleinkinder-Bewahrschule, Bewahrschule, Schule. Leggyakrabban az „Anstalt" (intézet) kifejezés fordul elő, ritkábban a „Schule" (iskola). A többit szórványosan használja a naplójában és egyéb feljegyzéseiben.

tal), melyek nem tartoznak az érdemi mondanivalóhoz, közlésük felesleges, sőt értelemzavaró lett volna.

A kisdedóvó intézetben Rehlingen Antal vezető tanító, Eck Katalin tanítónő, egy gondozónő és egy szolga vagy segéd működtek. Szó van a naplóban egy kertészről is, de ez valószínűleg azonos a „segéddel".

1832. november 5-én nyitotta meg kapuit a kisdedóvó-iskola. Rendkívül figyelemre méltó, ahogy Rehlingen ezt az első napot levezeti. Nem kezdő ebben a munkában, az bizonyos.

Ma nyílt meg az intézet. Délelőtt 7 gyermek volt jelen, délután 10. Hagytam, hogy a gyerekek játsszanak és ismerkedjenek egymással, velem és a tanítónővel meg a helyiséggel. Megfigyeltem őket, tanulmányoztam jellemüket. 10 óra felé, amikor észrevettem, hogy a játékba unalom lopódzik, abbahagyattam, és kezdtem őket rászoktatni a rendcsinálásra, aztán néhány mondókát és egy vallásos ének első szakaszát tanítottam nekik. A menetelés és a végtagok mozgatása megtette – mint rendesen – jótékony hatását.[49]

Meglepő, hogy a Rehlingen szervezte délelőtt mennyire emlékeztet a későbbi, sőt a mai óvodai délelőttökre. A későbbiekben is kitűnik a feljegyzésekből, hogy az egész napot a kötetlenség jellemezte, ezen belül voltak fix pontok a foglalkozások. Ezt az intézet tanrendje vagy hetirendje nem tükrözi, ott csak a foglalkozási tárgyak vannak felsorolva, legtöbbször félórás időtartammal.[50]

Gyermeklétszám, a gyermekek életkor szerinti megoszlása

A nagyszombati kisdedóvó intézet levéltárában megtaláltuk a Rehlingen működési ideje alatt beírt gyermekek felvételi névsorát.[51] Eszerint 32 gyermeket írtak be. A dokumentum tanúsága szerint folyamatosan vették fel a gyerekeket. Rehlingen naplója utolsó feljegyzésében

[49] TDO–1. XI. 5.
[50] Bilibokné–Sebestyénné: Óvodai élet 1832-ben. 132. l.
[51] ŠOAT, TDO–288.

1833. április 30-án ezt írja: „Eddig 44 gyermeket vettünk be az intézetbe." Ezt a teljes névsort is megtaláltuk, mégpedig az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában. Valószínűleg Brunszvik Teréznek juttatta el Rehlingen vagy Apponyi grófné.[52] E névsorban megtalálható mind a 44 gyermek neve, életkora. Ezek alapján az 1832. november 1-től 1833. április 30-ig a kisdedóvóba beiratkozott gyermekek korát meg tudjuk állapítani. A naplóban található feljegyzések arra engednek következtetni, hogy a szülők információja szolgált alapul az életkor beírásához. Csak a betöltött életéveket vették alapul, amiből az következett, hogy pl. a három évet be nem töltött gyermekek a kétévesek kategóriájában szerepeltek. De így is megközelítőleg hű képet kaphatunk az életkori megoszlásról.

Évek száma	2	3	4	5	6
Gyermekszám (Összesen 44)	6	4	12	19	3

Ezekből az adatokból világosan látható, hogy a 4–5 éves gyermekek voltak a legnagyobb számban a gyermekcsoportban. (Erre különben a napló szövegében is többször történik utalás.) Ezek a gyermekek már mind betöltötték a harmadik évüket, de egyik se töltötte be – felvételkor – a hatodik életévet. Tehát, ha a 3 hatodik évét betöltött gyermeket is odaszámítjuk, a 44-ből 38 gyermek a mai gyakorlat szerint is „óvodás korú" volt. A kétéveseket úgy tekintjük, hogy beíratáskor még nem töltötték be a három évet. Legtöbbjük – a naplóban rögzített megnyilatkozásaik és viselkedésük alapján – megütötte a három év körüli szintet. Legfeljebb a megkövetelt fegyelemnek nem tudtak mindenben megfelelni, s a dac – érthető okokból, amibe erősen belejátszott a családok konzervatív vagy elhanyagoló, esetleg szigorú-durva nevelési koncepciója – náluk erősebben jelentkezett. Azt is tudjuk a levéltári anyagból, hogy a hetedik évüket betöl-

[52] OSZK Quart. Germ. 1390/5/16.

tött gyermekeket az intézetből elbocsátották, és javasolták nekik az iskolába járást. Tankötelezettség abban az időben nem volt, így további sorsukról keveset tudunk. Sok szülő szívesen hagyta volna gyermekét továbbra is az intézetben, de Rehlingen e tekintetben hajthatatlan volt. Nem akart még heterogénebb csoportot, és felismerte, hogy a több fejlődési fázisba tartozó gyermekek együtt nevelése nem kívánatos. Ezt naplójában többször megjegyzi és hangsúlyozza, talán kissé el is túlozza.

E témához hozzá kell még tennünk, hogy a gyermekek hiányzását Rehlingen folyamatosan figyelemmel kísérte, s a megfelelő – legtöbbször szerintünk is reális – tanulságokat levonta. Rendszer volt a nyilvántartásában, és személyesen ismerte minden gyermek gondjait, körülményeit.

Az intézet felügyelői és látogatói

A fenntartó egyesület[53] tagjai voltak a kisdedóvó intézet fő patrónusai. Látogatták az intézetet, és támogatták Rehlingent a különböző nehézségek leküzdésében, a problémák megoldásában.

Mindenesetre sok zavaró körülmény is keletkezett a látogatók révén. Amúgy is állandóan ott tartózkodott Rehlingenen kívül a tanítónő, a gondozónő, sőt időnként annak a férje is.

Hivatalos, rendszeres látogatója volt az intézetnek Apponyi grófné, a fenntartó egyesület elnöke, a kisdedóvó intézet gondviselője. Nagyon értékelte Rehlingen munkáját, elismerte tudását, nem avatkozott az intézet nevelési ügyeibe. Rendszeresen, hetenként legalább egyszer megjelent, minden szükségletről gondoskodott. A naplóban Rehlingen a grófné minden látogatását és annak célját regisztrálta, amiből a szeretetteljes és bőkezű gondoskodást látjuk.

A grófnő látogatása nagyon felderítette a gyermekeket. Az alma, a finom ajándék felkeltette a kívánságot, hogy hamarosan ismét látogassa meg őket.[54]

[53] Lásd a 47. jegyzetet.

[54] TDO–1. XI. 5.

Ez volt a gyerekek első találkozása a grófnéval. Amennyit személyéről eddig tudunk, úgy véljük, hogy nem is csupán az ajándékozott alma, hanem szeretetreméltó, nemes személyisége is rögtön megnyerte őket. Gyakran a férjével együtt jött.

Ma magas látogatók jártak nálunk. Apponyi gróf úr és felesége tisztelte meg jelenlétével az intézetet... A gróf úr kegyes volt, és a gyermekek nagy örömére játékszereket ígért.[55] *Apponyi gróf úr... hozott a gyermekeknek – legutóbbi ígéretét teljesítve – egy kocsit, elé fogott lóval és egy bűbájos síró pólyásbabát.*[56] *...Mivel kedvezett az időjárás, kivittem a gyermekeket a játszótérre. Ide érkezett a gróf úr és a grófné, hogy teljesítsék a játékszerekre vonatkozó ígéretüket. A valóban pompás kocsi és a szép lovak, a csinos díszítések, a kényelmes bőrülések óriási hatással voltak a gyermekek érzelmeire, valamennyien vágytak rá.*[57]

Az ajándékok valóban szépek, értékesek és ritkák lehettek, de Rehlingennek nyilván sok gondot okozott, amíg be tudta osztani, hogy minden gyermek hozzájusson e számukra egyébként elérhetetlen játékszerekhez. Adódtak is ebből konfliktusok a naplók szerint.

December 17-én örvendezve írja jegyzeteibe Apponyi grófné és Zamoysky grófné látogatását.[58]

A nagyságos grófnők ezúttal megbeszélték, hogy boldog és fényes karácsonyestét rendeznek a gyermekeknek.[59]

A karácsonyi ünnepség, amelynek előkészületeiről a későbbiekben még szó esik, valóban boldog és fényes volt. Apponyi grófné többi látogatását nem iktatjuk ide, hiszen nagyon sűrűn járt az intézetben, tárgyalt a soron levő feladatokról, intézkedésekről Rehlingennel, aki csak félmondatokban jelzi ezeket naplójában.

Sokszor látogattak a társulati hölgyek mintegy „hivatalból", hogy találkozzanak a gyermekekkel, Apponyinén kívül Ghyczyné (a másodelnöknő), Semsey grófné, Rudnyánszky grófné, Zamoysky-Traun

[55] TDO–2. XI. 14.
[56] TDO–3. XII. 10.
[57] TDO–2. XI. 17.
[58] A Zamoysky család lengyel származású felvidéki gazdag főnemesi família volt. Rokonságban állt több európai uralkodóházzal. A naplóban a mágnáshölgy neve lengyel nyelvi alakban, „Zamoyska" formában szerepel.
[59] TDO–4. XII. 17.

grófné, Szerdahelyiné Péchy Amália grófné (Brunszvik Teréz rokona), Zay-Prónay grófné és még sokan mások a főnemesség köreiből. Sok mágnásasszony – a vezetőségieken kívül is – látogatta az intézetet. Jó részük azért, mert akkor divatos dolog volt a kisdedvédő intézményeket látogatni, támogatni. Végeredményben ez csak használt Rehlingen tekintélyének. E magas körökből látogató hölgyek anyagi támogatást is nyújtottak az intézetnek. Ám az iskola és Rehlingen igazi támogatói Nagyszombat város polgárai voltak. Közülük került ki a legtöbb látogató, a legtöbb közreműködő, segítséget nyújtó ember. Az ő feleségeik küldték egyre-másra a tízórait vagy uzsonnát a gyermekeknek. E hölgyek vállalkoztak legtöbbször a felügyeletre, vagy azért, mert tagjai voltak a fenntartó egyesületnek, vagy mert a gyermekük is a kisdedóvóba járt. E városi polgárok nagyrészt iparosok, kereskedők, tisztviselők voltak: könyvkereskedő, könyvnyomtató, kéménysepőmester, vaskereskedő, rézműves, szűcsmester, postamester, gyógyszerész, orvos, rendőrfőnök (városkapitány), főbíró stb. A szorgalmas látogatók közé tartoztak a Nagyszombatban állomásozó ezred tisztjei és feleségeik, akik időnként egy-egy elhalt vagy nyomorékká lett katona gyerekét is beajánlották a kisgyermekiskolába.

Ki szeretnénk térni néhány szóban a „felügyelő", „felvigyázó" hölgyekre. A leírtak alapján nem lehet tisztázni, hogy mi volt a feladatuk. A naplóban közvetlenül a dátum után vagy a feljegyzések végén találjuk nevüket megjegyzés nélkül, esetleg egy-két odavetett szó jelzi, hogy helyettesít az illető, vagy másodmagával jött stb. Hogy a felügyelő, felvigyázó asszonyok mennyi segítséget tudtak nyújtani, arra nézve csak következtetünk, mert a naplóban erre semmi utalás nincs. Az biztos, hogy csak a nap egy részében (délelőtt vagy délután) voltak jelen, akkor érkeztek és távoztak, amikor akartak. Néha párosával jöttek, egyesek barátnőiket, ismerőseiket is magukkal hozták, sőt más érdeklődőknek is megmutatták az intézetet. Véleményünk szerint inkább akadályozták, mint segítették az intézetben folyó munkát.

Rajtuk kívül bármikor megjelentek a kisdedóvóba járó gyermekek szülei is. Bárki bejöhetett az utcáról, néha egész családok időztek az intézetben, zavarva az ott folyó tevékenységet. Az alkalmi látogatók egyike-másika ugyancsak furcsa benyomást keltett.

Délután a közelben temetés volt. Sok becsületes polgár gyűlt össze, és egy ferences barát vezetésével nagy sietve az intézetet is megtekintették. A tisztelendő úr anélkül, hogy alaposabban körülnézett és bármivel törődött volna, nyomban elkezdte a gyermekeket a matematika első tantételéről kérdezgetni. „Mi a pont? Mi a vonal? Miből áll a vonal? Hány pontból áll a j *betű?" A gyermekek úgy gondolták, hogy a* j *betű egy vonalból és egy pontból áll. A tisztelendő azonban kézzelfogható módon meg akarta magyarázni, hogy szerinte 3 pont és egy „vak" pont, aztán ismét 1 pont, tehát 4 vagy 6, vagy 5 pont szükséges a betűkhöz. De ez a gyermekeknek kínaiul hangzott. S lám, ekkor fedezte fel a kis Gétzy, hogy a tudós úr nem vette le a fejéről a sapkáját, és így szólt: „Illetlen dolog az iskolában fent hagyni a sapkát!" De az urak már eltávoztak, mert éppen megszólalt a harang.*[60]

Szintén egyedi eset a következő:

Ma Fiedler úr, mint mondta, unalomból tisztelte meg becses jelenlétével az intézetet. – Borzasztó lehet egy unatkozó élet! Bárcsak ez a látogatás néhány percre felvidította volna![61]

A mindig tevékeny, aktív, még betegen is nevelési feladatokkal foglalkozó és perspektívákkal rendelkező Rehlingen valóban csodabogárként szemlélhette a fenti urat.

Természetesen üdítőbb látogatói is akadtak. Ezek közé tartozott Benyovszky Péter Pest vármegyei táblabíró, aki ugyanezen év december 1-én „Pest, Pilis és Solt Törvényesen Egyesült Vármegyék" többi vezetőivel együtt Brunszvik Teréz meghívására látogatást tett a pesti Szép utcai kisdedóvó intézetben. Brunszvik Teréz a kisdedóvók terjesztése és támogatása céljából fordult Pest megye rendjeihez, és hívta meg őket egy pesti kisgyermekiskola megismerésére. Valószínűsíthetjük, hogy ott hallott Benyovszky a nagyszombati kisdedóvóról, és Brunszvik Teréz tanácsára ment el tájékozódni Rehlingenhez is december 15-én.[62]

A napló tudósít arról, hogy amíg nem került függöny az ablakokra, sok bámészkodó nézegetett be az ablakon. Ez így volt az első hónapban.

[60] TDO–2. XI. 16.
[61] TDO–4. XII. 18.
[62] TDO–3. XII. 15.

Lindnerné átküldött 2 ablakra függönyt a szükséges vaspálcákkal. A függönyök kívánságom szerint átlátszó anyagból készültek, melyeken át ki lehet látni, be azonban nem. Ezzel végre megszűnik az a lehetetlen állapot, hogy az ablakok előtt mint valami színházi páholyban egész nap népes csoport áll leskelődve és hallgatódzva.[63]

Rehlingen leleményességére utal, hogy olyan függönyt gondol ki, amely – noha kizárja a kíváncsiskodókat – nem fogja fel a beáramló fényt. Bár nagyon zavarhatták a meg-megálló járókelők az intézeti munkát, így visszatekintve mégis az érdeklődést példázza ez a jelenség is.

Betévedtek a kisdedóvó intézetbe másféle látogatók is.

Lám, ma egy szlovák, jókívánságot mondó „köszöntő ember", aki azonban bennünket foglalatosságainkban megzavart, hívta fel a figyelmemet a tovasuhanó időre, a búcsúzó esztendőre. A szokást, amely eredetét az egymással törődésnek, köszöntésnek és barátságnak köszönheti, most joggal – mivel nagyrészt csak alakoskodás a célja – mint terhessé vált jámbor szokást mellőzik. Ezek a köszöntők csak a pénzünkre áhítoznak.[64]

Egészen másképp fogadják a vándorlegényt:

Ma délután, amikor kötelességtanból ugyanazt a mondást memorizáltuk,[65] *nyílt az ajtó és egy vándor iparos lépett be alamizsnát kérve, azaz az ő szavai szerint: „Egy éhes vándorlegény kér egy darab kenyeret." Szívesen láttuk. Kérdeztem a gyermekektől... mit adjunk neki, s máris többen hozták az uzsonnakenyerüket, hogy odaadják. Way Gyuláét is, akinek a legszebb, legnagyobb darab kenyere volt, odaadtuk.*[66]

A dolgos iparoslegénytől, aki vándoréveit járta a mestervizsga letételéhez, és közben az emberek jószívű adakozása tartotta el, Reh-

[63] TDO–3. XI. 28.

[64] TDO–4. XII. 31.

[65] ŠOAT, TDO–122. A szóban forgó 21. számú mondás (tanítás) eredetiben a következőképpen hangzik:

Wenn ich durch die Straßen gehe	Gütiger als gegen diesen
Und die Armen weinen sehe,	Hast Du Dich an mich erwiesen
Dann denk' ich an mich zurück,	Bittend geht von Tür zu Tür
Und erkenn', o Gott, mein Glück.	Hungrig dieser, wohl ist mir.

[66] TDO–5. I. 9.

lingen nem sajnálta az adományt. Szemlélete szerint ez megdolgozott azért, amit kapott.

Még egy jellemző eset a látogatások közül:

Vidám hangulatban fogadták a gyermekek a kéményseprő megjelenését. Amíg a gyerekek a piszkosságát nevették, a kis Zach elkezdett sírni. Fivére megmagyarázta, hogy több esetben ijesztgették vele a húgát.[67]

A napló bejegyzései alapján látjuk, hogy szorgalmasan látogatták az intézetet a helybeli római katolikus papok, szerzetesek, teológiai tanárok, a fővikárius, az evangélikus lelkész is. Sűrűn jelentek meg a város jómódú polgárai: iparosok, kereskedők, hivatalnokok, akik közül néhányan tartós pártfogóknak bizonyultak.

Nem panaszkodhatott a pedagógus kollegák közömbösségére sem Rehlingen. A Benedek-renddel igen jó kapcsolatai voltak, gimnáziumának tanáraival barátkozott, sokszor meglátogatták intézetét. A helybeli „iskolamesterek" (tanítók) szintén gyakran jöttek, hogy tapasztalatokat cseréljenek Rehlingennel. Mindannyian részt vettek az 1833. április 30-án tartott „vizsgán" is.

A hét két utolsó napján eljött a két itteni zsidó tanító. Azt hallották, hogy én igazán kedves úr vagyok, és az intézet valami ritkaság, ahol egy felnőtt is sokat képes profitálni. Ezért vették maguknak a merszet, hogy javaimból a maguk hasznára fordítsanak valamit. Az egyik azt is mondta buzgalmában, hogy már javasolta is övéinek, küldjenek ide gyerekeket is, mert az intézmény a keresztényi türelem valóságos csodája, és a zsidók számára is nyitva áll. Amennyire csak futotta az időből, megismertettem őket a legkiválóbb növendékekkel, s ez úgy meghatotta őket, hogy azt mondták, a Paradicsomban sem lehetne kellemesebb órákat tölteni, mint nálunk.[68]

Ez a naplórészlet azért érdekes, mert Rehlingen felvilágosodott, modern, toleráns felfogását tükrözi. Mi sem bizonyítja jobban, hogy ennek híre már elterjedt Nagyszombatban, mint hogy vették maguknak a bátorságot a zsidó tanítók, hogy elmenjenek hozzá. A zsidók emancipációjának nagy társadalmi harca csak a következő években kezdődik, s az 1839–40. évi országgyűlésen bontakozik ki. Az egyenjo-

[67] TDO–5. I. 9.
[68] TDO–8. III. 9.

gúságot végül 1867-ben mondja ki a törvény. A naplóban használt „kereszténvi türelem" a más vallásúak iránti toleranciát jelenti, ami Rehlingen felvilágosodott felfogásából eredt. Erre mutat, hogy az evangélikus lelkész is meglátogatta.

A következő tanulságos eset Rehlingen iróniába hajló humorérzékére is utal:

A városbíró és Kolosváry úr látogatták meg az intézetet. A bíró úr jó tanácsokat adott a gyermekeknek, amelyeket egykor, ha elérik a 15 éves kort, tudnak majd hasznosítani.[69]

Rehlingen nyilvánvalóan arra gondolt, hogy a kicsik emlékezetéből réges-rég kipotyog az életkoruknak nem megfelelő tájékoztatás, mire túl lesznek a 15. évükön.

Kitűnik Rehlingen naplójából, hogy a látogatók legnagyobb része látni szeretett volna valamit: produkciót akart. Így aztán állandóan készen kellett állni a szereplésre. Apponyiné és Zamoyskyné egyik látogatásáról írja egy helyütt:

A gyermekek egy kisebbfajta vizsgát tettek a jelenlévők előtt, akik 2 ostorral, 2 karddal és játékdobozokkal ajándékozták meg őket.[70]

Ez még a jobbik eset, hiszen a vezetés Rehlingen kezében volt. Nemegyszer viszont a látogatók akarták „vizsgáztatni" a gyermekeket. A felnőtteknek nyilvánvalóan fogalmuk sem volt a gyermekek szorongásairól, gátlásairól. Csak Rehlingen sejtett meg ebből valamit, de ő sem minden esetben látta meg, hogy mi az oka a gyermekek zavarának, „tűnődésének" vagy éppen ilyenkor kitörő dacos magatartásának.

A nagyszombati kisdedóvó intézet mögött eléggé szilárd egyesület állt, ami viszonylag biztos anyagi alapot jelentett. Mindez azonban nem tette feleslegessé a folyamatos gyűjtést. A kisgyermekiskolában persely állt, hogy a látogatók beledobhassák adományaikat. Más módon is törekedett az egyesület az alaptőke gyarapítására: a tehetősebb polgárok időnként uzsonnát küldtek a gyermekeknek. Ezeknek a megvendégeléseknek nem volt alamizsnaosztás jellege, amitől Rehlingen olyan nagyon irtózott.

[69] TDO–2. XI. 24.
[70] TDO–4. XII. 17.

A budai kisdedóvó iskoláknak már kezdettől fogva volt saját orvosuk. Nagyszombatban az első kisgyermekiskola megnyitása idején (1832. november 5-től) a városi orvos látta el az új intézményben is az alapvető közegészségügyi teendőket. A kisdedóvó intézetnek 1833-ban már külön orvosa volt, aki rendszeresen látogatott.

Délután eljött az intézet orvosa. A gyermekek figyelmét felhívta a nagyobb tisztaságra, amelynek nemcsak a kézmosásban kell megnyilvánulnia, ami már szokásukká vált, s a legkönnyebben elérhető, amire az intézetben is lehetőségük van, hanem az arc, a fej, a test, a ruházat és egész környezetük tisztaságára is törekedniök kell, amit hosszabb időn át tartósan ellenőrizni fog. A mondóka is gyakran emlékeztet erre az erényre:

Törekedj mindig a tisztaságra,

Mosd meg arcod, kezed, felső- és alsóruhád.[71]

Ezek szerint a kézmosás szokását is kialakították a gyermekeknél, ahogy ezt a következő naplórészlet is mutatja:

W. S. ma sírva jött, s a kérdésre, miért kesereg ennyire, a testvére azt válaszolta, hogy piszkos a keze, de otthon senki nem mosta meg. Min csodálkozzon az ember jobban? A becsületességen az egyik oldalon vagy a hanyagságon a másikon?[72]

A gyermek tehát hozzászokott az intézetben a kézmosáshoz, de otthon ezt nem erősítették meg. A sírás azt a hiányérzetet fejezi ki, amit a kialakult szokáscselekvés elvégzésében való akadályoztatás okoz. Másrészt tisztában volt az elvárással, amit e tekintetben az intézet támasztott vele szemben, s nagyon restellte a dolgot.

Az orvos fokozatosan kiterjesztette a hatáskörét. 1833. március 22-én már ezt olvassuk a naplóban:

Az intézet orvosa ma jelen volt az új növendékek felvételénél, és szíves volt felhatalmazni a tanítót, hogy a piszkos gyermekeket visszaküldhesse.[73]

Az első „elkülönítő"-ről is olvasunk a naplóban:

[71] TDO–8. III. 8.
[72] TDO–7. II. 9.
[73] TDO–9. III. 22.

Wohlleben Erzsi lázasan jött ma az intézetbe. Haza kellett volna vinni, de hatalmas tiltakozással és buzgó kéréssel könyörgött, hadd maradjon csak nálunk. A kályhánál a pihenőhelyet rendeztük át neki nyugvóhelyül.[74]

Ugyanitt folytatólag egy betegségstatisztikát is közöl Rehlingen:

Ezzel kapcsolatosan kínálkozik jó alkalomnak, hogy a gyerekek betegségeiről néhány általános észrevételt leírjak.

Az elmúlt félév során a betegségek így oszlottak meg:

1 gyermek himlős volt (enyhe lefolyású),
2 gyermek bélférgességben szenvedett,
1 gyermek köhögött,
1 gyermek fejgyulladást kapott,
2 gyermek gyengeségben,
1 gyermek influenzában szenvedett.

De azt is meg kell jegyezni, hogy a betegség nem a szorgalmas gyermekeket érte utól; ők mindig jól érezték magukat, mindegyik jött, még rossz idő esetén is az intézetbe.[75]

A himlő minden bizonnyal feketehimlő. Másutt is említi Rehlingen, hogy egy kislánynak a szemére ment rá a betegség, és meg fog vakulni. A bélférgesség sajnos nagyon gyakori, a szegényebb néposztály mindennapos betegsége volt ebben a korban, a naplóban is többször olvasunk róla. A köhögés szamárköhögést jelent, ezt a betegséget is többször említi Rehlingen. A fejgyulladás nyilván járványos agyvelőgyulladás (encephalitis) volt. A gyengeség a vérszegénységet valószínűsíti. Az utolsó megjegyzéssel azt akarja mondani Rehlingen, hogy a kisdedóvóban a gyermekek egészséges életmódot folytatnak, s ezért a rendszeres óvodalátogatók edzettebbek, nehezebben betegszenek meg.

Rehlingen orvosi tanulmányaiból és olvasmányaiból sok mindent tudott az emberi testről, az egészségről, meg mivel ő maga gyógyíthatatlan betegségben szenvedett, nagyon foglalkoztatta az egészséges életmód, és mindenekfelett a természet gyógyító ereje. Olvasta Rousseau *Emil*jét, ismerte Hufelandot, aki megsejtette a homeosztázis tényét. A naplóban olvashatunk a „természetes" fejlődésről, amely

[74] TDO–10. IV. 17.
[75] TDO–10. IV. 17.

belső törvényeken alapszik. Nagy fontosságot tulajdonított amellett a környezeti hatásoknak, az életmódnak is, valamint az egészségvédelemnek.

A természetnek megvannak az eszközei a test növekedésének előmozdítására, ami ellen sohasem szabad dolgozni. Nem jó a gyermekeket mozdulatlan ülésre kényszeríteni, ha járni akarnak, és járásra, amikor álldogálni kívánnának. Fussanak, ugráljanak, kiabáljanak, ha kedvük tartja vagy inkább a természet őket erre ösztönzi. Minden mozgásuk testi alkatukból adódó szükséglet.[76]

Nagyon fontosnak tartja az aktív pihenést, az élettani ritmust, s megsejti, hogy a gyermekek mozgási szükséglete a biológiai fejlődésből ered.

Elkövetkeznek a pihenés és komolyság szünetei is, amelyeket – ismét más módon – bölcsen ki lehet használni.[77]

A városban szamárköhögési járvány volt. Ezért minden érdekli, ami a betegség gyógyításával kapcsolatos. Nyilván a sajtóból értesül a levegőváltozás és a „klímakamra" eme ősi formájáról:

A leghíresebb orvosok, miután hiába alkalmaztak különböző gyógyszereket, azzal gyógyították ezt a betegséget, hogy néhány órán át gyorsan futó nyitott szánkán levegőre vitték a gyermekeket.[78]

A pestisjárvány megszűntének emlékére tartott hálaadó ünnepről írva felvilágosodott, művelt felfogásról tesz tanúbizonyságot Rehlingen:

Ma ünnepnap volt. Az emberek özönlöttek a templomba hálát adni Istennek, hogy megszabadította őket az átkos emlékű pestistől. Tehát pestis-ünnep volt. Ez ugyan nagyon jó, de azt hiszem, a legfontosabbat elfelejtették, azt ugyanis, hogy azzal\szabadította meg őket borzasztó bölcseletüktől, hogy engedte olyan eszközök felfedezését, amivel a járványnak gátat vetettek. Ha akkor hallgattak volna a jó tanításokra, mivel Isten akkor sem művelt csodát közvetlen módon történő megszabadításukra, a koleravész idején sem kellett volna csodára várniok. „Ha Isten nem akar segíteni, akkor nem segít", mondták a beképzelt bölcselkedők. Ó, ti rossz intézmények, rossz intézkedések! Semmit sem tettetek, és Isten

[76] TDO–4. XII. 18.
[77] TDO–4. XII. 18.
[78] TDO–4. XII. 19.

sem művelt csodát, s a semmibe vett népnek életével kellett fizetnie. Ennek a bölcsességnek 1000 ember esett áldozatául. – A bölcsnek ennyi elég.[79]

Ebben az elmélkedésben főleg a vakbuzgó vallásosság ellen fakad ki, amely lebecsüli a tudományt, valamint a magasabb társadalmi osztályok közönye ellen, amivel tétlenül szemlélték az 1830-as kolerajárványt.

Tetszetősek és értékesek azok az elvek, amelyeket a szabad levegő, a napfény, a szabadban való mozgás, a játék előnyös voltáról vall Rehlingen Antal:

Mivel az idő kedvező volt, közös sétát tettünk a ház tornácán és az udvaron, mialatt a helyiségeket takarították.[80]

A kis kert a ház mögött, bár elég kicsi, kora tavasszal jól használható, ugyanis körös-körül magas falak védik, viszont elegendő napfény éri. Micsoda öröm volt, amikor ma kimentünk ide, jövendő nyári lakunkba, és ott odaillő játékokat játszottunk.[81]

Rehlingen azt tervezte, hogy nyáron az egész napot ott tölti a csoport. A szabadban való időtöltés nagyon foglalkoztatja. Szakmai tudása, valamint olvasmányai közrejátszanak véleménye alakulásában. A szabadban való mozgásról ír a következőkben:

A szabadban töltött vidám percek teljesen felüdítik a gyermekeket: sétálnak, menetelnek, futnak, szökdelnek, ugrálnak. Egy kis versenyfutás erősíti a mellüket. Különösen sok vidámságot szerez nekik egy bot fölött átugrani.[82]

Nem másról van itt szó, mint szabadban végzett testgyakorlatokról. Ezekre a továbbiakban is látunk példát:

Mivel az időjárás kedvező, gyakorlatainkat a szabadban mondjuk föl. Ebben is örvendetesen szép előrehaladás figyelhető meg. Olyan gyerekek, akik... rendesen járni sem tudtak, már ugranak; olyan ügyetlenek, akik sírtak, amikor legelőször ugraniok kellett, reszketnek érte, s a kedvüket inkább fékezni kell.[83]

[79] TDO–2. XI. 21. – A XVIII. század végi nagy pestisjárványok elmúltával rendelték el a hálaadó ünnepet, ekkor állítottak ún. „pestisoszlop"-okat is, amelyek szintén egyházi jellegű emlékművek.

[80] TDO–8. III. 5.

[81] TDO–8. III. 13.

[82] TDO–9. III. 18.

[83] TDO–9. III. 19.

Az új épületbe átköltözés azt is jelentette, hogy az intézet kertje is nagyobb lett. Íme a birtokbavétel:

A nagy, vásári tolongás miatt ezek után a szép kertbe vonultunk. A gyermekek átadták magukat az örömnek és vidám játéknak, mivel éppen szép tavaszi nap volt. Sétáltak, futottak, ugráltak, szökelltek, ficánkoltak, akár a kiscsikók, amikor először üdvözlik a friss levegőt. Végül mindenféle állathangot utánoztak – micsoda szívderítő játék volt![84]

A gyermekek menetelése, vonulásai, általában járás útján történő mozgatása nem Rehlingentől ered, ezt Wilderspintől vette át. De az ő intézetében ezeknek a gyakorlatoknak kisebb szerepe volt, mivel a szabad levegőn való kötetlen mozgásos játéknak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított.

Azt már láttuk, hogy az egészségi szokások közül milyen nagy figyelmet szentelt a kézmosásnak. Gondolkodása más szokásokra is kiterjedt:

Több gyermeken örvendetes módon megmutatkozik a tisztaság fokozódása. Két fiú, aki eddig orrát zsebkendő helyett ruhájába mázolta, több gyerekkel együtt leszokott erről a csúfságról.[85]

Természetesen a kor oktatására jellemző tanversek, mondókák sem maradhattak ki az egészséges életre nevelés kelléktárából:

Gondold meg, mielőtt az ételt megeszed,
A túl sok mily egészségtelen.[86]

*

Legyen az idő hideg vagy meleg,
Légy, csecsemő, ifjú vagy öreg,
Akár egészséges vagy, akár beteg,
Csak a friss víz legyen italod![87]

Van belőlük sok, e kettőt azért iktattuk ide, mert Rehlingen a mértékletes táplálkozás nevelési feladatához használta őket. A szülőket hibáztatja a helytelen étkeztetésért. A gyermekek tisztaságára sokat ad,

[84] TDO–10. IV. 25.
[85] TDO–9. III. 27.
[86] TDO–8. III. 25.
[87] TDO–7. II. 1.

helyteleníti, hogy sok szülő nem fordít gyermekére gondot ilyen vonatkozásban (nyilván saját magára sem). A gyermekek felvételekor megjegyzi, hogy némelyik „holt koszos", másik „borzalmasan elhanyagoltnak látszik", sőt még azt is mondja két újonnan felvett gyerekre, hogy „piszokfészek". Ismerve Rehlingen disztingvált beszédmódját, választékos stílusát, nagyon kihozhatta sodrából a látvány, ha ilyen kifejezésekre ragadtatta magát.

Erkölcsi, érzelmi nevelés

Az erkölcsi nevelést Rehlingen nevelőmunkájában a valláserkölcsi felfogás irányította racionalizmus hatotta át. Moralizáló elmélkedéseiben, az erkölcsi beszélgetésekben, a gyermekek tetteinek megítélésében sokszor nem tudja a gyermek tetteit másként értelmezni, mint hogyha felnőttek lennének. Megnyilvánulásait mélységes humanizmusa ellenére áthatja kora társadalmi felfogása.

Délután vettem a kabátomat, hogy a közelben egy szükséges látogatást tegyek. Frici, akinek ez feltűnt, tudakolta, hogy hová és miért megyek el, és kért, hogy vegyek neki valamit. A többiek ugyanezt mondták. Elmagyaráztam nekik, hogy van ruhájuk, ami véd a hidegtől, lakásuk és a szükséges élelem kedves szüleiknél, játék és tanítás szívük vágya szerint az iskolában. Megkérdeztem, mi lenne még, amit akarnának, ha meggondoljuk, hogy bőven akadnak gyermekek, akik nem oly szerencsések, mint ők, mivel nincs ruhájuk, cipőjük, meleg szobájuk és fagyoskodniok kell. Ha megéheznek, gyakran nincs mit enniök. Ekkor D. Teréz könnyes szemekkel mondta: Ó, nekem semmi sem kell! A többiek is egyetértettek ezzel a felkiáltással. Számomra alkalmas pillanat volt, hogy elmondjam a 21. számú erkölcsi tanítást:

Ha megyek az utcán ...[88]

Ugyanúgy kissé merevnek tartjuk őt a gyermekek „eltulajdonításainak" elbírálásában. „A bábu elrablása" feljegyzés legalábbis útonál-

[88] TDO–4. XII. 17. – Lásd még a 65. jegyzetet. Ugyanarról a szövegről van szó itt is.

lást sejtet, de kitűnik, hogy egy kislány, akinek még soha semmi játéka nem volt, megpróbálja hazavinni az egyik babát a kisdedóvóból. „Nyomozás"-sal deríti ki Rehlingen az igazságot. A számonkérés néha olyannak tűnik, mint egy bírósági tárgyalás, a szemrehányás pedig egy „lélektisztító" prédikáció erejével hat. Természetesen ez nem rí ki a korabeli „fegyelmezésből". De bizonyos, hogy Rehlingent a „Ne lopj" bibliai parancs vezette. A büntetés, amit ezekben az esetekben kiszabott, humánus volt: a „bűnösök" sokszor megúszták a puszta ténnyel, hogy elkobozták tőlük a kérdéses tárgyat, esetleg szemrehányásokat kaptak. Soha nem szégyenítette meg őket tetteikért, s a testi fenyítésnek még nyomát sem találjuk nevelési rendszerében.

Rehlingen naplóját áthatja a mély gyermekszeretet, a humánum. Ő maga gazdag érzelemvilággal rendelkezett, ezért tudott olyan mély kapcsolatokat kialakítani a gyermekekkel. A nagyszombati „iskolában" az egész nevelési folyamat át volt szőve érzelmekkel. A napló olvasásakor ez fogja meg legjobban az embert. A következő naplórészletet azért iktattuk ide, mert benne az érzelmek szerepe döntő jelentőségű.

Az emberek, különösen pedig a gyermekek boldogsága elsősorban az éneklésben jut kifejezésre: az öröm dalra fakaszt, és a dal ismét vidítja a kedélyt... A gyerekek szívesen és sokat énekelnek, játszásukat, munkájukat felvidítja az ének, könnyeiket leszárítja a dal. A zenében varázserő van minden szellemi képesség kibontakoztatására.[89]

Rehlingen zeneileg művelt, zeneszerető, abban feloldódni tudó ember volt. Ezekben a sorokban az ő személyiségére is rálátunk, s megérezhetünk valamit lelki nemességéből. Ám ugyanakkor a zene nevelő hatásáról is újszerű és értékes gondolatokat olvashatunk.

Az érzelmeken keresztül történő nevelés sok példáját és az eredmények egész sorát találjuk meg a naplóban.

Diesing már idézett könyvéből,[90] „egy szemtanú tollából" tudomást szerzünk arról, hogy a krisztinavárosi kisgyermekiskolában Teréz-napi és karácsonyi ünnepségeket tartottak. A könyvben közölt

[89] TDO–6. I. 25.

[90] Diesing: i. m. 40. l.

köszöntő versek stilisztikailag és verstanilag Rehlingen szerzeményének tűnnek. Az első nagyszombati karácsonyesti ünnepség a gyermekekben méltán keltett mély érzelmi benyomást. Ezért, valamint mivel ez az első részletes beszámoló karácsonyi ünnepélyről a korai óvodai nevelés idején, ideiktatjuk a napló teljes szövegét:

A délelőtt nagyobbrészt rendezkedéssel és meghívásokkal telt el. Csak néhány gyermek jött el a legközelebbi szomszédságból, ők az alma és dió aranyozásával szórakoztak. A karácsonyfát, egy fenyőt, amelyet a grófnő messziről szállíttatott ide – mivel a síkságra épült Nagyszombat környékén közel s távol tűlevelű fát nem lehet látni –, egy edénybe ültették, majd az asztalokat és terítőket rendezték el. Délután hamarosan sok gyermekbaráttól érkezett ajándék szétosztásra. Alma, dió, füge, kalács, mézeskalács, kétszersült és torta Apponyi, Zamoysky és Zay grófnőktől, a városi plébánostól, Szerdahelyinétől és Plancznétól. A képek, könyvek, kötőkosarak, osztrák és magyar nemzeti hímzéssel díszített övek, angol kötőfonalak, mindegyiken a megajándékozottak nevével – mind-mind Apponyi és Zamoyska grófnék ajándéka. A két hölgy még 3/43 előtt megérkezett az intézetbe, hogy mindent megszemléljen. A fát feldíszítették és ajándékokkal úgy teleaggatták, hogy az ágak alig bírták el, ehhez járult a plébános úrtól ajándékozott gyertyákkal való felékesítése, majd a fát az asztalra helyezték. A többi ajándékot, amelyet nem lehetett a fára rakni, s amelyek közül sok a szülőktől érkezett a gyermekeknek szóló külön ajánlással, három asztalra kúp-, piramis-, oszlop- és más alakzatban halmozták fel. Egyes és kettős gyertyatartókat helyeztek el a teremben alkalmas helyeken, minden gyertyát meggyújtottak és az ablakokat befüggönyözték.

Meglepő, varázslatos és az alkalomhoz illő látványt nyújtott a ragyogó szoba. Számos csoportban töltötték meg az ifjúság barátai a helyiséget, s éppúgy örvendeztek, mint a most belépő gyermekek, akik igen ügyes rendezéssel a szomszédos házban gyülekeztek nagy számban, mivel sok meghívott vendég is volt köztük. Ott együttesen boldogan és izgatottan várakoztak a hívásra, amely számukra a paradicsomot nyitotta meg. Hármas sorban álltak fel az asztalok körül. A kép, amely most elénk tárult, éppen olyan volt, amint azt a szép karácsonyi ének leírja, de sokkal szebb; az itt egymásra találó és együtt dobbanó szívek bensőséges átélésével még gyönyörűségesebb. Bárcsak ez a pillanat örökké tartana!

Miután a gyermekek a csábító látványban eleget gyönyörködtek... az ajándé-

kok szétosztása kezdődött, abban Apponyiné és Zamoysky grófnők, a fővikárius úr és Szerdahelyiné egymást segítették.

Nem akarom most ismét a gyönyört leírni, amelyben a gyermekek úsztak, mert aki ifjúkorában ilyen örömet átélt, visszaálmodhatja magát abba a boldog időbe; aki pedig nem, annak hiábavaló minden szó...

A befejezést az izgalom feloldódása hozta meg. Két gyermek – egy fiú és egy lány – egy zölddel bekeretezett kis táblát tartott a kezében, amire a KÖSZÖNJÜK volt írva, előttük egy váza állt, amelyből fellobbant a görögtűz...[91]

A karácsonyi ének, amelyet az ünnepség leírásában említ, saját költeménye, soraival gyermekkorát idézi. Most is nosztalgiával gondol a szép gyermekkori napokra, és így még jobban átérzi a gyermekek örömét.

Vallásos nevelés felvilágosult szellemben

Megnyilatkozásai, életmódja alapján Rehlingent mértéktartó, felvilágosodott vallásosság jellemzi. A kisdedóvó intézetben a vallásos nevelést a gyermekek fejlődési sajátosságaihoz igyekezett alkalmazni, s távol akarta tőlük tartani azokat az ismereteket, amelyeket nem érthettek meg. Mivel az intézet újszerű világi intézmény volt, sokan már eleve bizalmatlanul fogadták. Nagyszombati polgárok, a város papjai, a papi szeminárium tanárai, a gimnázium paptanárai, a szerzetesek és kanonokok sűrűn adták egymásnak a kilincset az intézetben. Nagy részük művelt, felvilágosult ember volt, többek közt barátja, Wirth Adrián, a Benedek-rendi gimnázium igazgatója. Ők megértették Rehlingent. Mások viszont sok mindent kifogásoltak az életkorhoz alkalmazott felvilágosodott nevelésében. A bigott vallási felfogás, melyet az átlagos nagyszombati polgárok egy része képviselt, kellemetlenség forrásává is vált egyszer-egyszer.

[91] TDO–4. XII. 24.

Rehlingen a vallásos nevelésről a következőképpen elmélkedett:

Minden tanítás, amelyet a gyermeki értelem fel nem fog, nyilvánvalóan céltalan, sőt mindig a szándékkal ellentétes eredménnyel jár... A gyermeket meg akarják tanítani imádkozni, néhány imaformát megismertetnek vele, amit nem ért ugyan, amivel mégis évekig kínozzák. Lelke ahelyett, hogy Istenhez emelkednék, elfordul tőle. Mielőtt még a legcsekélyebb fogalma kialakulna a legfőbb lényről, már imádkoznia kell hozzá. Ezért fordul elő a rúgás, hajtépés, pofon, az ütések mindenféle neme figyelmeztetésként.

Este már álomittas a gyermek, és mert korábban idejük sem volt gondolni rá [a szülőknek], mégis felmondatnak vele egy imát, amit gyakran maguk a felnőttek sem értenek, különben az ártatlan kicsinyeket nem kínoznák vele. Álmodó szemeim előtt megjelenik az az idő, amikor ezt a bánásmódot nem kell elszenvedniök.[92]

Rehlingen helytelennek tartotta az imádságok verbális memorizáltatását, ezért helytelenítette a szülők fent említett tanítási eljárásait. Ő maga mindig konkrét alkalmat keresett az imák megtanításához, hogy a gyermek a megfelelő szituációban átérezze annak értelmét, amit mond, s könnyebben felfogja az imádság jelentőségét.

Mivel ma délben több gyermek is az intézetben étkezett, holnap meg akarom nekik az asztali imát tanítani. A Miatyánkot se tudja egy gyerek sem. Ketten mondogatnak ugyan valamit belőle, de hogy milyen fájdalmak árán, arról meggyőztek azoknak a vesszőcsapásoknak a nyomai, amelyeket anyjuktól kaptak. Az imádság szentségéről ugyanis olyan rossz felfogásuk van, hogy vigyázatlanul még az éjjelin ülve is elmondatják velük.[93]

Rehlingen nem híve az imádkozás vulgarizálásának, és meg van róla győződve, hogy így csak megutáltatják. Egyébként is ellensége mindenféle „magolás"-nak. Hogy ezt mennyire komolyan vette, láthatjuk naplójából, amikor segíteni akar a gyermekeknek, akik képtelenek elsajátítani a hosszú és számukra érthetetlen „Úr imáját". Így aztán a „Miatyánkot" lerövidítve, leegyszerűsítve, a gyermekek fejlettségéhez igazítva tanította. Ily módon a gyerekek egy-kettőre megtanulták az imádságot.[94]

[92] TDO–7. I. 28.
[93] TDO–3. XII. 14.
[94] TDO–7. I. 30.

Még egy jellemző részt szeretnénk idézni a naplóból, amely a szituációhoz kötve, tehát a gyermek értelméhez, érzelméhez közelebb hozva igyekszik megértetni a vallás tanításait.

A húsvéti ének egy szakasza:

Hosszú téli álomból felébredt,
S az egész Teremtés újra éled,
Bensőséges gondolattól áthatva,
Minden szív a Teremtőhöz emelkedik.

Ez adta a lehetőséget, hogy a gyermekekkel Istenről, akit az egy és jó Istennek ismertek meg, mint Teremtőről is beszéljek, és megismertessem velük a mindenható, a legjóságosabb, a legbölcsebb, a mindentudó és igazságos Istent.[95]

A naplóban nem beszél Rehlingen arról, hogy az emberek megszólják, háta mögött támadják szabadabb vallási felfogását. Csak akkor szerzünk tudomást erről, amikor egy bizottság érkezik az intézetbe, hogy kivizsgálja, tanítják-e imádkozni a gyerekeket.

A fizika professzorának vezetésével több lelkész jött el, hogy bizonyosságot szerezzenek azon híresztelésről, vajon a gyermekeket tanítjuk-e imádkozni vagy nem. Nyíltan beismerték, mennyire csodálkoznak ezen az ostoba fecsegésen, s kifejezték, mennyire meg vannak elégedve a tanításommal.[96]

Többször panaszkodik, hogy például a városkapitány felesége lebeszéli a szülőket arról, hogy az általa vezetett kisdedóvóba beírassák gyermekeiket, hogy a főbíró ellenséges stb. Ugyanakkor a fővikárius, a Benedek-rend főnöke, Bartakovics és Schuster kanonokok, a papi szeminárium rektora, a város legtekintélyesebb polgári személyiségei állandóan dicsérik munkáját, elismerik tevékenységét.

Mégis tavasszal egyszerre sikerrel csábítanak át gyermekeket az apácák. Nagyszombatban ugyanis a XVIII. század elejétől foglalkozott az Orsolya-rend leányok nevelésével. Ezt később kiterjesztették a kisebbekre, tehát valószínűleg kisdedóvó jellegű „iskolájuk" is volt.

[95] TDO–9. III. 29. – A húsvéti ének eredeti szövege:
Vom langen Winterschlaf erwacht
Die ganze Schöpfung neu belebt,
Vom innigen Danke angefaßt
Sich jedes Herz zum Schöpfer hebt.
[96] TDO–7. II. 9.

Ez nyilván szegényesebb volt, mint az ő kisdedóvója, a nővérek is képzetlenek, de erősebb egyházi befolyás érvényesült benne, s lehet, hogy ezzel akarták bizonyos befolyásos körök ellensúlyozni az egyesületi kisdedóvó hatását. Rehlingennek mindez nagyon rosszul esett.

Tegnap óta néhány gyermek intézetünkből az apácákhoz jár iskolába, kiváltképpen intézetünk gondozónője, Mirka asszony tevékeny és szorgos közreműködése révén. A jó emberek – anélkül, hogy velem tanácskoztak volna – így rendezték el ezt, nem érdemesítették az intézetet egy sor értesítésre vagy egy köszönő szóra sem.[97]

... Mirka Johannáról, Czink Máriáról, Moszkall Jozefáról tudjuk eddig, hogy az apácák iskolájába járnak.[98]

Némi elégtételt jelentett Rehlingennek, hogy a vizsga alkalmával a következőket is feljegyezhette a naplóba:

Egy lelkész (normaiskolai tanító, különösen szelíd lélek) nyíltan megmondta a városbíró úrnak, csak azt sajnálja, hogy nem jött el már régen ide, hogy ezt a kiváló módszert megismerje. Ma nagyon sokat tanult, és gyakran el fog ide látogatni, hogy az oktatás szellemét teljesen magába szívja.[99]

Mindezekből arra lehet következtetni, hogy elég nagy port vert fel Nagyszombatban az új típusú intézmény. S bár sok tépelődést okoztak ezek az események Rehlingennek, intézete kiállta a próbát, és tartósan meggyökeresedett Nagyszombatban.

Életrend az intézetben

Rehlingen naplójában megragadó feljegyzéseket olvashatunk arról, hogy milyen nagy hatást gyakorolt a gyermekekre az intézet légköre, szabályozott, de mégis rugalmas, kötetlen életrendje. A gyermekek hamar megérezték, hogy minden őértük történik itt, akkor is, ha alkalmazkodást várnak tőlük. Ez sokak számára a biztonság érzetét

[97] TDO–9. IV. 11.
[98] TDO–9. IV. 3.
[99] TDO–10. IV. 30. – Megjegyzés: normaiskola = kiemelt anyanyelvi iskola.

nyújtotta, másokat meg arra késztetett, hogy alárendeljék magukat a rendszeres életnek. A legtöbb esetben ez sikerült is.

Rehlingen kezdettől fogva figyelemmel kísérte a gyermekek beilleszkedését. Jupita Károlyról (akinek szülei hirtelen elhaltak, s most, mint olvashatjuk: „mesterének kényére-kedvére ki van szolgáltatva") már az első napon ezt jegyezte fel:

Egy óra elteltével már úgy tűnt, mintha elemében lenne, és amikor elvitték az intézetből, még szeretett volna maradni.[100]

Két nappal később ugyancsak róla már a következőket írja:

Az elmúlt két nap folyamán összeférhetőbbé váltak a gyerekek, különösen Jupita Karcsi, akit mindennap figyelmeztettem, hogy nem szabad a másikat bántania.[101]

Más gyermekekkel kapcsolatban is lát fejlődést már az első héten. Ezért az első tanítási hét befejeztével röviden összegezi a tapasztalatokat, tanulságokat.

Az intézet fennállásának első hetéről szóló beszámolót befejezzük. Láttuk és megmutattuk, hogyan lehet a rendetlenségből rend és egyensúly, az engedetlenségből engedelmesség és szófogadás, az egyenetlenségből egység és harmónia. Kezdetben káosz volt, minden összevissza ment, egymást keresztezte. Püfölés, lökdösődés, ordítás, sírás, visítás, fütyülés, trombitálás és micsoda zűrzavar uralkodott. Még ebből is kitűntek a féktelenebb mozgások, kihallatszottak az indulatosabb hangok, mint ahogyan a vihar egészéből kivillan a villámlás és visszhangzik a mennydörgés. Lassanként elült a zűrzavar vihara, elcsendesedtek a vad szenvedélyek, a látvány derűsebbé vált, és egy kisdedóvó intézet szép képét látjuk, amelyben a gyermeksereg az engedelmesség erényét tanulja, ami nélkül minden más hiábavaló.[102]

Figyelemreméltóan írja le Lindner Friderika esetét, aki az „iskolában" csendes, passzív, sőt gátlásos, a felvigyázó asszonyok legnagyobb csodálatára, mert szerintük:

... a kislány otthon teljesen elnevelt és az egész városban a legrosszabb gyermek hírében áll. Nem vitatkozom. Ha a legkülönfélébb gyermekekre gyakorolt otthoni és intézetbeli hatásokat számításba veszem, biztos vagyok benne, ez

[100] TDO–1. XI. 5.
[101] TDO–1. XI. 7.
[102] TDO–1. XI. 11.

mindig 1 : 100 arányban áll, előrebocsátva, hogyha a tanító vagy tanítónő a szó igazi értelmében az.[103]

El lehet gondolkodni azon, mennyire objektív egy olyan vélemény, amely szerint egy négyéves kislány a város „legrosszabb gyereke", de mindenesetre a jó nevelési környezet erre a gyerekre csillapítólag hatott. Legalábbis egy időre „meghúzza magát", de lehet, hogy simán beilleszkedik.

Mennyire örvendezik Rehlingen egy újonnan beiratkozott kisfiú – Bartos János – beszoktatásában elért sikerének!

Örömömre szolgál, hogy itt megjegyezhetem az új növendék, Bartos János javulását. A példamutatásnak igazi, élő hatalma van! Hasonló volt [Bartos] egy vad paripához, amelyet hámba fognak, hogy az ember hasznára legyen. S akkor, hogy gondtalan szabadságát védelmezze, kézzel-lábbal, foggal-körömmel áll ellent. Dacos vadságát hamarosan megtörte a tervszerű játék, a dalok vidáman csengő hangja, s már kedvét leli a gyerekek vonzó gyakorlataiban. Vadságának azonban volt más hatása is. Ismeretes, hogy Rappelkopf az „Alpesi király" című műben csak úgy szabadítható meg elviselhetetlen és megbotránkoztató jellemvonásaitól, hogy egy másik személy azokat megtestesíti. Hasonlóképpen hatott a két Way fiúra Bartos zavaró viselkedése. Bosszankodtak féktelen pajkossága miatt – és ez a hatás a két fiú magaviseletét észrevehetően kedvező irányba terelte.[104]

Eleinte Rehlingen mindig félt a hétfőtől, mert magatartásukban visszaestek a gyermekek.

Ma, hétfőn igazi „Szent Heverd el napja" volt az intézetben, mert a gyermekek figyelme sokkal jobban elkalandozott, mint máskor. Ami jót az előző 6 nap hozott, a vasárnap részben lerombolta. Ezért nagyon célirányos volt az első budai kisgyermekiskola rendje, hogy vasárnap délután összejött néhány anya az intézetben, ott fogadták látogatóikat, és közben felügyeltek a meghívott gyermekekre. Kár, hogy ettől a szokástól oly gyorsan eltértek. Vajon lehet-e a nemes hölgyeknek szebb fogadószobája, mint a kisdedóvó, ahol az ifjúság köréjük gyülekezik?[105]

[103] TDO–2. XI. 19.

[104] TDO–7. I. 31. – Rappelkopf = hóbortos, forrófejű; az „Alpesi király" c. mese vagy mesejáték szereplője.

[105] TDO–2. XI. 13.

Az otthoni negatív hatásokra különösen érzékenyen reagál. Megjegyzi például, hogy a szülők farsangi mulatságának utóhatása a gyermekek viselkedésében kellemetlenül tükröződött.[106]

Tavasszal viszont örömmel könyveli el a következőket:

A gyermekek a hosszas tavaszi szünet ellenére sokkal jobban viselkedtek, mint ez várható lett volna, pedig az intézet 8–10 törzsnövendéke kivételével a város legelhagyatottabb és legelhanyagoltabb gyermekei.[107]

Ez valóban szép eredmény. Nem volt hiábavaló a munka, mert a szünet utáni első napon 20 gyermek jelent meg, ami azt mutatja, hogy szerettek járni a kisgyermekiskolába, második otthonukba.

Hogy a szerencsétlen sorsú gyermekek második, sőt egyetlen otthonra a kisdedóvó intézetben tettek szert, arra iskolapélda Rehlingen Antal naplójában Moszkall Jozefa esete. Sokszor olvasunk róla a feljegyzésekben. „Talált gyerek", egy, az intézettel szemben lakó kévekötő asszony gondozza. A gyerek gátlásos, félénk, tanítója szavaival élve „szemét annyira a földre süti, hogy nehezére esik az égre feltekinteni". Később megint szóba kerül a kislány, amikor egy babát próbál eltulajdonítani. Nyilvánvalóan soha nem volt semmi játékszere, s nem tudott ellenállni a kísértésnek. Persze a dolog kiderült, s Rehlingen bosszúsan ír a kis tolvajról, nem talál számára mentő körülményt, pedig jól ismeri nyomorult helyzetét. Később megenyhül iránta, megsajnálja, és igyekszik kárpótolni otthoni sivár környezetéért.

Moszkall Jozefa egészen biztosan istentelen bánásmódban részesülhetett. Magatartása arról tanúskodik, hogy az egész emberi nemzetséget ördögnek ismerte meg. A fokozottan szeretetteljes bánásmód és a kedves figyelmesség azonban már fel tudja deríteni arcát. Meg kell tapasztaltatni vele, hogy a föld mégsem pokol.[108]

Most már állandóan figyelemmel kíséri a gyermeket, s minden módon enyhíteni igyekszik sorsán. Sőt egészen gyakorlati dolgokban is támogatja.

M. Jozefa, ahelyett, hogy rendesen járna, csak tipeg. Rossz vagy kényelmetlen

[106] TDO–8. II. 20.
[107] TDO–9. IV. 10.
[108] TDO–9. III. 22.

lábbelire, esetleg sebes lábra gyanakodtam. A vizsgálatnál kiderült, hogy harisnyája olyan, mintha spárgából nagyon lazán kötötték volna, a cipő meg kicsi, s így minden szál belevágott a bőrébe, rányomva a kötés teljes hálózatát a gyermek lábára.[109]

Végtelen emberséggel, türelemmel foglalkozik ezzel a senki gyerekével, aki igazán rászorul a szeretetre, s ezt az intézetben meg is kapja. Nem csoda, hogy keserűséget jelent Rehlingennek, amikor megtudja, hogy az apácák ezt a gyereket is átcsábították. Bizonnyal a gondozóját környékezték meg, aki nagyon nyomorult anyagi helyzetben lévén, apró előnyökért mindenre kapható lehetett.

Rehlingen felfogása a családi nevelésről és az óvóintézet szükségességéről

Van egy érdekes feljegyzése Rehlingennek, amely a kisdedóvó intézetek szükségességét indokolja a konkrét nagyszombati helyzeten keresztül.

A gyermekek otthon szinte terhére vannak szüleiknek és fölöslegesek. A hosszas unalom, ami a gyermekeket gyötri, visszahat a szülőkre, akik képtelenek egész napra kellemes elfoglaltságot, célszerű szellemi táplálékot nyújtani. A gyermek gyötri a szülőt, s ez majdnem mindig viharhoz és zivatarhoz vezet házon belül. Ha a gyermekek a kisgyermekiskolába jönnek, a szülők megszabadulnak ettől a terhes köteléktől, figyelmüket a saját elfoglaltságaikra fordíthatják, kedélyük szabadon fellélegezhet...[110]

Tanulmányozva a feljegyzéseket, úgy találjuk, hogy Rehlingen a családi nevelésnek elsősorban a negatív példáit írja le naplójában. Minden bizonnyal voltak jó tapasztalatai is, de ezekről kevés szót ejt. Ez érthető, hiszen a naplót „zsinórmérték"-nek szánta, így elsősorban a megszívlelendő eseteket rögzítette. A családi nevelést illetően főleg

[109] TDO–9. III. 26.
[110] TDO–6. I. 24.

két végletet írt le: a kényeztető nevelést és a teljes elhanyagolást. Az előbbiről a következőket olvashatjuk:

A gyermekek következetesebbek, mint a felnőttek, akik a majomszeretetnek egy gyönge pillanatában ugyanis képesek az értelem uralmát feladni, s a gyermeknek adják át a vezetést. Minő esztelenség! A tapasztalatlan és értelmében fejletlen gyermek parancsolni kezd. Az apa és anya pedig engedelmeskedik és szolgálja őket, ahelyett, hogy támogatná. Ha azonban nem teljesítik akaratát, akkor grimaszol, kiabál, dühbe gurul a gyerek, ami mérgezi temperamentumát.[111]

Egy hasonló naplórészlet sokkal valószínűbb képet mutat az elkényeztető nevelésről, amely önállótlansághoz vezet:

Hogy milyen fontos a gyermek gondozása, ápolása és kiszolgálása között levő különbséget megérteni, arra ma jó példát láttunk. A kiszolgálás révén ... a gyermek nem tanulja meg a rendet, ami neki fogódzóként kellene hogy szolgáljon. Nem tanulja meg az engedelmességet, hogy is tanulná meg az őt kiszolgálótól?... Nem ébreszti az ember a gyermekben a tetszést, ha odanyújtják neki azt, amit ő maga is képes lenne teljesíteni...[112]

Vannak sikerei is a szülőknél. Egy anya beíratta gyermekét az intézetbe. A gyermek elriasztó képet mutatott. Rehlingen előírta, milyen külsővel kell a gyermeknek az iskolában megjelennie. A másnap reggel megérkező növendéket így jellemzik a következő sorok:

A kis újonc Klutsovszky ma egészen tisztán, a tegnapi előírások szerint jött az intézetbe. A disznózsírt lemosták a fejéről, a haját lenyírták, a nadrágját kimosták, s minden maszat az orra alól a vízben maradt. Kezei megtisztultak, körmeit levágták. Rongyok helyett gombokkal megerősítve tartott rajta a ruha, csizmája kitisztítva.[113]

Ebből a leírásból azt is látjuk, hogy festhetett előző nap a gyermek, s együtt tudunk örülni Rehlingennel az „átváltozáson" és a szülő együttműködésén.

A másik véglet a szülői magatartásban, amit észrevesz és elítél, a gyermek elhanyagolása. Legtöbb esetben a gyermekek tisztasága hagy maga után kívánnivalót.

[111] TDO–3. XII. 14.
[112] TDO–5. I. 14.
[113] TDO–5. I. 15.

Markó Ignácot a keresztanyja nevelte, ő hozta az intézetbe. A naplóban ez áll róla:

Felvettünk egy új gyermeket, Markó Ignácot. Olyan piszkos volt, hogy a többiek undorodtak tőle... Keresztanyjának, a gondozójának a tisztaságot figyelmébe kellett ajánlani. De ő sem lehet jobb, ha védencét ilyen elhanyagoltan képes volt felhozni az intézetbe.[114]

Egy héttel később pedig ezt olvassuk ugyanerről a gyermekről:

A tisztaságra vonatkozó elengedhetetlen figyelmeztetésnek, amelyet az árva Markó Ignác gondozójához, egy helybeli polgárasszonyhoz intéztünk, meglettek az elmaradhatatlan következményei. Ahelyett, hogy a gyermeket szép tisztán küldte volna az iskolába, otthon tartotta a maga mocskában. A szomszédainak viszont azt mondta: ez az intézet csak a gazdagok gyerekeinek való. – Csak a gyermeket sajnálom. Sok ember, aki egész életét erkölcsi és fizikai értelemben egyaránt piszokban élte le, azzal teljesen azonosulva, oly nehezen bír abból kiszabadulni, hogy inkább megmarad abban, akár egy mocskos ingben.[115]

Markó Ignác nevelőanyjával még akadt nézeteltérés, de a gyerek viszonylag rendesen járt később az intézetbe.

Rehlingen gyermekismerete, gyermekekkel való bánásmódja

Meglepően jól tájékozódott Rehlingen a gyermekek életkori fejlettségi szintjét illetően. Helyesen látja, hogy a túl fiatal és a túlkoros gyermek nem való az óvóintézetbe. A mai értelemben vett óvodáskor és kisgyermekkor közti határt elég rugalmasan állapítja meg. Amikor olyan gyermekeket hoznak felvételre, akik koruk szerint nem illenek a kisdedóvóba, nem küldi el őket anélkül, hogy tanácsaival ne segítene gondjaikban.

Néhány parasztasszony kívánta felvetetni gyermekét. Az egyik azonban túl

[114] TDO–1. XI. 8.
[115] TDO–2. XI. 18.

nagy volt, a másik túl kicsi. Az idősebbet rendes iskolába küldtük, a kicsinek tavaszig várnia kell.[116]

Sokat foglalkoztatta az életkorok kérdése.

Az idősebb testvérek látogatása az intézetben nem túlságosan kívánatos, mert ... túl hangosak. Bár néhány szóval figyelmeztettük őket, de a nagyobb gyermekek, akár az erősebb fácskák, nehezen hajlíthatók.[117]

Az életkori fázisokkal kapcsolatos tapasztalatait közli a következőkben is:

...a kisgyermekiskolában a kisebb gyermekeket sokkal könnyebben lehet irányítani, és sokkal kevesebb zavart okoznak, mint a nagyok.[118]

Ez a megállapítás fokozatosan alakult ki benne, mivel igen sűrűn kellett elutasítania az idősebb gyermekeket. Mégis voltak esetek, amikor ottmaradtak a nagyobbak, és sok gondot okoztak.

Mindenesetre figyelmet érdemel az a tény, hogy Rehlingen rájött, nemcsak mennyiségi különbség van az életkorok között. Észrevette a periódusváltozást a 6 éves kor táján, és meglátta, hogy amely módszerrel a kicsiket nevelni lehet, az a nagyokra nem elég hatásos. A 7 éves kort elhagyó gyerekek kívül estek azon az életkori szakaszon, amelyre nevelési gyakorlatát építette. Ezt szemlélteti idézetünk is:

Kochnak, az itteni rézművesnek a gyermekei, egy 11 éves leányka és egy 8 éves fiúcska jöttek ma anyjuk ajánlójával az intézetbe, és azt kérték a tanítónőtől, hogy minden iskolai szünnapon eljöhessenek. A tanítónő közbenjárására beleegyeztem. Ez azonban bajos dolog, mivel az ilyen és ehhez hasonló erős és elnevelt fácskákat helyrenevelni nagyon sok figyelembe kerül. Ami különben a kisebbeknek a javát szolgálná, ők gyakran fel se veszik.[119]

Nem gondolt ő törvényszerűségre, de észrevette, hogy a nagyobbak mintegy „kilógnak" a sorból. Ugyanúgy a kicsik esetében egy gyerek problematikus viselkedésének leírásakor mindig hozzátette, hogy a harmadik évet még nem töltötte be. Inkább a neveltségi szintbeli különbségekre gyanakszik, érzi, hogy megszokott eszközei az idősebb gyermekek nevelésére már nem elegendők.

[116] TDO–2. XI. 13.
[117] TDO–2. XI. 15.
[118] TDO–5. I. 5.
[119] TDO–3. XI. 29.

Jó megfigyelésre, de kissé sablonos következtetésre mutat az alábbi két naplórészlet:

Szlavik János nagy bőgések közepette állított be az intézetbe, mivel anyja ígérete ellenére sem vitte magával Hermándra. Hiába volt minden rábeszélés, amíg a könnyeshordó ki nem ürült, de aztán igen vidám volt, és úgy tűnt, mintha az elmaradt kirándulásért akarná kárpótolni magát. – Ilyenek a gyermekek, könnyen átcsapnak egyik végletből a másikba. Bizonyára helyes, hogyha a gyermeket, aki valamely okból sírva fakad, nem méltatjuk figyelemre (abban az esetben, ha nem történt semmi baja). Ha azonban vigasztaljuk, csitítgatjuk, annál jobban és tovább sír, és ha nem is fáj semmije, beképzeli magának.[120]

W. Lajos ma újból kimutatta durva, dacos természetét. A szoba közepén ügyetlenségének tanújelét adva, elvágódott, vagy inkább teljes hosszában elfeküdt és várta, hogy a tanítónő megfelelő szánakozással engedelmesen felemelje. De mivel ez nem történt meg, soha nem hallott módon lármázott és fekve maradt. Sírása és nevetése rendszerint megjátszott ordibálás.[121]

Ez a megnyilvánulás elsősorban dac eredménye, ami életkori jelenség. Természetesen, nevelési hiba is hozzájárul. Rehlingen a dacot mint önállósodási tendenciát nem ismeri, azt azonban jól érzi, hogy vannak helyzetek, amikor az a helyes teendő, amit alkalmazott. A gyermekek érzelmeinek egyik végletből a másikba hirtelen átcsapása többször meghökkenti, pedig ez a 3–6 éves korosztály érzelmeinek jellemző vonása, és természetes jelenség.

Sokszor meditál Rehlingen Antal a gyermekek között levő egyéni különbségeken, de ennek magyarázatához már van elméleti alapja.

A felnőttek gyakran elvárják a gyermekektől, hogy elsajátítsanak bizonyos dolgokat, amelynek megtanulása azonban az egyiknek teljesen lehetetlen, de a másiknak könnyen megfogható és elsajátítható.[122]

A gyermekek teherbírásának vannak határai – ezt jól tudja. Egy számára nagyon fontos látogatás apropóján teszi meg a következő érdemleges feljegyzést:

Sajnos, hogy nem jól választott időben... történt a látogatásuk, mivel a délután sokkal kedvezőtlenebb a délelőttnél. Így van ez már ½5-kor, amikor a gyermekek

[120] TDO–2. XI. 13.
[121] TDO–3. XI. 30.
[122] TDO–2. XI. 23.

figyelme kimerül, az ülésben is kifáradnak, és szellemileg kikapcsolódni kívánnak, s mint fiatal madarak tagjaikat nyújtogatni, mozgatni akarják...[123]

Az előbbiekben már írtunk arról, hogy Rehlingen a gyermekek életkori periódusai között – noha inkább ösztönösen, mint tudatosan – igyekezett eligazodni. Nagyjából körül is határolta a 3–6 éves fázist. Közben azonban sok olyan jelenséggel találkozott, amelyeket kizárólag egyéni tulajdonságoknak fogott fel, vagy értetlenül szemlélve e dolgokat, nem tudta, mit kezdjen velük. Most a gyermekek egyéni viselkedésének megismerésére irányuló erőfeszítését vesszük szemügyre, mivel ezt tartotta legfőbb feltételnek a gyermeki viselkedés szabályozására, s következtetései alapján dolgozta ki egyéni bánásmódja módszereit.

Amikor a kis Gétzy Lajos megjelenik első nap az óvodában, Rehlingen döbbenten szemléli. Nem is csoda. A napló színes leírása szerint ő a nehezen nevelhető, agresszív gyerek iskolapéldája.

... a kis Gétzy Lajos a rossz nevelés sajátos példája. A fiú környezetének kegyetlen zsarnoka. Jellemvonásai: gonoszság, durvaság, hatalmaskodás és önzés, amelyeket oly kevéssé tud elrejteni, mint a macska a körmeit. Szomszédait és játszótársait ütésekkel, lökdösődéssel bántalmazza. A hibái ellen való erélyes fellépést panaszos üvöltéssel és félelmes grimaszolással próbálta kivédeni. Amikor helytelen viselkedése miatt szemrehányást tettem neki, megfenyegettem veréssel is, inkább csak azért, hogy lássam, vajon a korrekciónak ezt a módját nem próbálták-e ki már rajta. Erre ő kajánul megjegyezte, hogy ez itt nem történhet meg. A kisfiú kétéves.[124]

Ez a viselkedés valóban a környezet, a rossz családi nevelés következménye: vagy túl szigorúan nevelték, vagy nagyon szabadjára engedték a gyereket. Ezt Rehlingennek sem sikerült megtudnia. A korai óvodai nevelés szakirodalma az óvodák szükségességét környezeti okokkal indokolta. Rehlingen, aki tájékozott volt a szakirodalomban, igen önálló, konkrét módon vizsgálta meg minden felvett gyermek családi környezetét. Mivel több árva, félárva, „talált" és egyéb kalló-

[123] TDO–9. IV. 11.
[124] TDO–1. XI. 5.

dó gyerek volt a kisgyermekiskolában, bizonyosra vehetjük, hogy a felvételnél ez volt az elsődleges szempontja. Viszont felnőttes személyiségjegyekkel ruházta fel ezt a gyereket is, az erkölcsi nevelés terén nem tudott szabadulni a konzervatív felfogástól. Mindenesetre ma sem örülne egyetlen óvoda sem egy „Gétzynek". Azt, hogy kétéves, nem szó szerint kell értelmeznünk. Egész viselkedése fejlettebb szintet árul el. Nyilván nem töltötte be a három évet, s mint fentebb már szóvá tettük, ilyen esetben Rehlingen kétévesnek írta be a gyermekeket. Mindenesetre okos fiú volt a kis Gétzy, mert nagyon hamar kitapasztalta, hogy ebben az intézetben őt verni nem fogják. A vele kapcsolatos gondok nem szűntek meg egy csapásra. Néhány nap múlva ezt a bejegyzést találjuk:

Ma délután ismét megjelent Gétzy Lajos. Árgus szemekkel kellett rá ügyelni. Csépelte és fojtogatta a kis Stetzl Misit. Csak szigorúsággal lehet rá hatni. Amint a szél nem az ő kedve szerint fúj, bevonja vitorláit.[125]

Gétzy Lajos neve sokszor előfordul a naplóban, főleg csínytevései miatt. Nagyon nehezen adta be a derekát, hogy kisebb-nagyobb haszontalanságairól lemondjon. Mivel azonban a tanító és a tanítónő kérlelhetetlen, hamarosan le kell mondania a nyílt agresszióról. Ezután új stratégiát eszel ki, ami semmivel sem okoz kevesebb gondot nevelőinek.

Gétzy Lajos nagyon le van törve, mivel többé nem verheti a gyermekeket, és mindenféle lökdösődés szigorúan tilos. Ezért kieszelt egy újabb cselt, hogy pajkosságát a kicsiken, különösen a síró Stetzl Misin gyakorolhassa: olyan erővel öleli át, hogy annak eláll a lélegzete. Néha megjátszani hívja, de hamar kiderül, hogy csak kalimpál a lábával, mintha egyedül lenne, hogy pajtását elgáncsolja. Ha észrevétlenül is, de állandóan figyelemmel kell kísérni.[126]

Egy hónap múlva Rehlingen boldogan jegyzi fel naplójába:

Jupita Károly, aki hosszabb ideig beteg volt, ma ismét megjelent gyülekezetünkben. Valamivel könnyebben lehetett irányítani, talán Gétzy Lajos példája nyomán, aki nem sokkal marad már el szófogadás dolgában a többi gyermek mögött.[127]

[125] TDO–1. XI. 8.
[126] TDO–1. XI. 11.
[127] TDO–3. XII. 6.

Ezután is fel-felbukkan a kisfiú neve a naplóban. Most már arra ügyel Rehlingen, nehogy Gétzy rossz példát lásson, és újra visszatérjen tűrhetetlen magatartása. Amikor a gyerek betegeskedni kezd, egy-egy mondatos feljegyzésben fejezi ki, mennyire aggódik egészségéért. Később egy részletesebb beírást találunk:

Gétzy Lajos a javulás útjára lépett, olyan türelmesen viseli fájdalmait, mint egy bárányka. Ereje teljesen elhagyta, és testének gyöngesége, úgy látszik, szellemét akaratának teljes feladására ítéli. Nem vágyik már semmire sem, minden jó neki, ahogy van. Tevékenysége teljesen összezsugorodott, és élete, amely korábban úgy világított, mint a szurokfáklya, most csak halványan pislog, mint egy éjjeli lámpácska.[128]

Már-már úgy tűnik, hogy Gétzy nem jön többet az intézetbe, Rehlingen feladja a reményt. De február elején újra megjelenik a gyerekek között. A napló ezt így rögzíti:

Gétzy Lajos, aki sokáig hurutos betegségben szenvedett, testvérével együtt ma újra eljött az intézetbe. Szerzett ismereteiből semmit sem vesztett, s már a belépéskor elkezdte a „Csönd, csönd..." kezdetű dalt.[129]

Rehlingen boldog, s egy-két nap múlva ismét feljegyzi, hogy távolléte alatt semmit sem felejtett. Ezután már nemigen esik szó róla, beilleszkedhetett a csoportba. Szép eredményt könyvelhetett el Rehlingen, s remélhetőleg a gyermek is megszabadult veszélyesnek indult betegségétől.

Rehlingen nevelési sikereinek titka abban van, hogy mindig keresi a gyermek egyéniségének megfelelő eljárásokat. De nem restelli bevallani kudarcait sem:

W. Karolin azon véleményét nyilvánította ki este gyertyafény mellett, amikor figyelmeztettem, hogy ne lökdösse az asztalt: „Engem nem szabad megbüntetni, mert a mamám kiabálni fog!" – Büntetésül azt parancsoltam neki, álljon az ablakhoz. Amikor nem engedelmeskedett, odavitték. De nem akart ott állni, hempergett a földön, mérhetetlen hangosan üvöltött, és úgy viselkedett, mint egy őrült. A gondozónő és a férje, akik a földről fel akarták szedni, csak növelték

[128] TDO–3. XII. 27.

[129] TDO–7. II. 5. Eredetiben Zibolen Endre „Brunszvik Teréz kisgyermekiskolái" c. tanulmányának 81. jegyzetében olvasható. – A szöveg a TDO–122. füzetben található „Hymnen und Lieder" címszó alatt.

a bajt, mert ezzel erősítették makacsságában. Erre azt parancsoltam, hagyják magára, mire hamarosan elcsendesedett.[130]

Rehlingen megtalálta a gyermekkel való helyes bánásmódot, ami eredményt is hozott. A gyors helyzetfelismerés és helyzetmegoldás nagyon fontos feltétele a nevelés eredményességének. Rehlingen itt sem mentes a moralizáló nevelési felfogástól. A továbbiakban ezt írja:

Amikor később a tanítónő felszólítására bocsánatkérésre megjelent, a lelkiismeret-vizsgálásnál azt vallotta, hogy ezt a viselkedést Rézi cselédlánytól tanulta, aki az intézetbe szokta őt kísérni. Ha ugyan ez igaz.[131]

A lelkiismeret-vizsgálat célja – a vallás tanítása szerint – a bűntudattól való megszabadulás, és ennek nyomán alázatosságra nevelés. De ha Rehlingen nevelési céljait tekintjük, ő a gyermekeket elsősorban őszinteségre, a hiba megbánására és további elkerülésére, tisztességes, becsületes életre akarta nevelni. Ennek érdekében nagy szerepet tulajdonított az őszinteségnek. A megbánásban is az őszinte vallomást értékelte, ez nem rítt ki kora nevelési szokásaiból. A fenti idézet utolsó mondata Rehlingen elbizonytalanodását tükrözi, mintha megingott volna a módszer helyességébe vetett hitében.

Érdekes a következő eset, amikor a nevelő megérzi, hogy a gyermek zaklatottságának – amivel az intézetbe érkezett – valami konkrét oka lehet, és ezért a társakat tapintatos magatartásra készteti.

W. Karolin ma nem akart a többi gyermekkel a gyakorlatokhoz felsorakozni, hanem egészen mogorván leült a padra. A gyerekek erősködtek, hogy lépjen közéjük, ám ő nem volt hajlandó. Megmagyaráztam nekik, hagyják békén, valami rossz dolog történhetett vele, hogy így viselkedik. Egyúttal megelégedésemet fejeztem ki buzgalmukért és szófogadásukért. Igazán felvidító gyakorlatokat vettünk, és lám, végül is csatlakozott a sor végéhez, és együtt csinálta a többiekkel.[132]

Figyelemre méltó Rehlingen fejtegetése arról, hogy a rendszertelenül óvodába („iskolába") járó gyermekek nemcsak lemaradnak és elszoknak a többitől, hanem az újbóli megjelenést szorongások, félel-

[130] TDO–1. XI. 10.
[131] TDO–1. XI. 10.
[132] TDO–4. XII. 18.

mek is akadályozzák, szinte taszítják a gyermeket, mert fél a többi gyermektől, a tanítóktól és a beilleszkedés újrakezdésétől.

A szorgalmas iskolalátogató szívesen jár az iskolába, mert annak az előrehaladásnak, amit képzésében elér, minden ember örül; ellentétben azokkal, akik, mint mondani szokták, minden szökőévben egyszer jönnek, és kényelmetlenséggel érzékelik a különbséget és távolságot maguk és mások között, ami természetesen kényelmetlen is nekik, és a kényelmetlen benyomásokat az ember lehetőleg elkerüli.[133]

Felfigyel a rendellenes viselkedésű gyermekekre is, próbál magyarázatot találni e viselkedésre és módszert a leküzdésére. Több megfigyelését olvastuk a naplóban, egyet ide iktatunk szemléltetésül.

Egyik tanítványom (egy kisfiú) abban az állapotban van, hogy látszólag a legcsekélyebb ok nélkül sírni kezd, és nem hagyja egykönnyen abba. Csak áll mozdulatlanul, előrenyújtott karokkal, úgy, mint egy bőgőmasina, amit ha egyszer felhúztak, jár, míg a maga részét le nem darálta. Beszélhet neki az ember, mutathat új, feltűnő és érdekes dolgokat, hogy figyelmét elterelje – hasztalan. Nem lát, nem hall, fel nem vidul, pillanatnyilag ő a bőgőmasina. Milyen ennek a gyermeknek a kedélyállapota? Van biztos szer a szeszélyből és nyakasságból fakadó sírás ellen – mégpedig az, amiről korábban szó esett, csak a gyerekek ne vegyék észre a szándékot és önkéntelenül felviduljanak.[134]

Erőfeszítések az értelmi nevelés hatékonyabbá tételére

Rehlingen Antalt sokat foglalkoztatta a gondolat, hogyan lehet az oktatási anyagot, az ismeretelsajátítást, alkalmazást a gyermek fejlettségi szintjéhez igazítani. Ugyanennyire izgatta, hogy a nevelési kérdésekben, különösen a szóbeli meggyőzés során milyen nyelvi eszközöket használjon fel, hogyan fogalmazza meg, amit a gyermeknek mondani akar, milyen példákkal támassza alá mondanivalóját, hogy a gyermek

[133] TDO–4. XII. 20.
[134] TDO–4. XII. 31.

megértse, elfogadja és magáévá tegye mindazt, amire nevelni akarja.[135]

Szakmai olvasmányainak hiányosságai is késztették erre az erőfeszítésre, hiszen könyvében saját maga panaszolja, hogy a legtöbb mű elméleti fejtegetés csupán, vagy csak tapasztalatok közlése. A legtöbb korabeli szakkönyv hibája, hogy a gyermekek életkorát nemigen vette figyelembe. Igaz, erre vonatkozó mértékük a szerzőknek nem volt.

Rehlingen naplóját egészében az a gondolat vezérli, hogy az oktatás, nevelés a gyermekhez alkalmazkodjék. Úgy igyekezett irányítani a gyermekek viselkedését, tevékenységét, minden cselekvését, hogy közben hibáikat leküzdjék, jó szokásokat és magatartásformákat vegyenek fel, értelmileg, érzelmileg és szociálisan gazdagodjanak.

Általában minden tanító azon fáradozik, hogy a gyermekeknek a nagy mennyiségű haszontalan dolog helyett, melyet értelmükkel meg sem képesek fogni, inkább kis mennyiségű, de jól megválasztott és érthető tanítást nyújtson. Erkölcsi, fizikai jelenségekben egyaránt igyekezni kell egy félresikerült utánzat helyett a természet ősi képét a maga igazi nagyságában megláttatni. Meg kell kísérelni az értelem legkönnyebb útján a gyermekeket az erényre vezetni, és a gonosztól visszatartani őket; a következő büntetés szükségszerűségét a legkisebb gyermekkel is megértetve.[136]

Az 1832. év végén, kéthónapos működés után összegezi az eddig elért eredményeket, egyben meghatározza a továbbhaladás feladatait.

A gyermekcsoport, amely most benépesíti az intézetet, jól rendezetté vált. Minden gyakorlatukat kedvvel, rendszeresen végzik. Az iskola szent hely számukra, amelyet emlékezetükben a jó szellem karácsony estéjén ünnepélyesen beszentelt, és átérzik e szavak jelentését: Az iskolának templomnak kell lennie. – Egy akarattól vezérelve szabadon élnek itt, amelyet nem ismernek, de létszükségletükké vált. – Csak az új növendékek érkezésétől félek.[137]

Mindezt Rehlingen a nevelőmunka eredményeire érti, még akkor is, amikor – a kor szokása és felfogása szerint – képletesen, vallásos képekben fejezi ki magát. Utolsó mondatában kifejezett aggodalma

[135] TDO–9. III. 19.
[136] TDO–3. XII. 7.
[137] TDO–4. XII. 28.

is érthető. Egy összeszokott csoporttal, 34 gyermekkel szép eredményeket ért el. Mit hoz az új év, és az újonnan érkező gyermekek milyen problémákkal jelentkeznek? Velük mindent újra kell kezdeni. Egyre romló egészségi állapotában, fokozatosan fogyó erejével egyre nehezebb megszokott életvitelét folytatnia. Érthető aggódása, a jövőtől való félelme.

A gyermekek értelmi fejlődését különös figyelemmel kíséri, és állandóan mérlegeli, milyen tananyagot lehet számukra kiválasztani, mit értenek meg, milyen területen, mi módon fejleszthetők.

A tanítónő néhány nappal ezelőtt megemlítette, hogy a gyermekeknek elbeszéléseket és történeteket szeretne mondani. Én azonban elejtettem a tervét, mert úgy találtam, hogy a gyermekek még nem elég fejlettek ahhoz, hogy akárcsak néhány rövid, szűkös látó- és tapasztalati körükön kívüli beszélgetésnél egyebet, még az oly gyermeki történeteket is, képesek legyenek felfogni. Ezért csak ma vette elő a tanítónő a történeteket tartalmazó könyvet, s felolvasott belőle egy elbeszélést. De azonnal kiderült, hogy nem tudta behatárolni a kisgyermekek ismereteinek körét, s ennek az lett a következménye, hogy a gyermekek figyelmét – minden fáradozása ellenére – már a második mondatnál nem tudta lekötni.[138]

Rehlingen a továbbiakban leszögezi, hogy megnyugodott, mivel helyesen ítélte meg a helyzetet. Ez a tény viszont Eck Katalin tanítónőt sértette. Rehlingen távollétében átkutatta írásait, a saját magára sértőnek tartott sort áthúzta, ráadásul be is panaszolta Rehlingent az egyik patrónusnál. Rehlingen meglehetősen bosszankodott az önkényes eljárás miatt, s a naplóban hangsúlyozta – mint ezt már az előbbiekben szó szerint idéztük –, hogy a napló tanulságai, következtetései, a benne meghatározott feladatok irányadóak, sőt kötelezőek az intézet dolgozói számára. Az áthúzott ominózus sor egyébként a következőképpen hangzott: „... megbizonyosodtam afelől, hogy ők ezt nem értik." Rehlingen megállapításai az elbeszélések tekintetében jogosak voltak, meg is indokolta kifogásait.

Mindenesetre úgy látszik, nagy harag nem lett az incidensből – hála Rehlingen humánus, bölcs, mindent megbocsátó személyiségének. S az idő is őt igazolta. Három hónappal később a következőket jegyezte fel a szóban forgó témával kapcsolatban:

[138] TDO–2. XI. 18.

Az elbeszéléseket figyelmesen hallgatják a gyermekek, néhányan ügyesen el is tudják mondani.[139]

Meglepő, hogy milyen hamar sikerült a gyermekeket a nevelési folyamatba bevonni. Az alább következő naplórészlet Rehlingen csodálkozását is kifejezi a 3–6 éves korú gyermekek nagyfokú érdeklődésén, fogékonyságán. Alig két héttel az intézet megnyitása után íródtak e sorok:

Bizonnyal nem könnyű dolog a gyermekek különböző fejlődési szakaszainak megfelelően a tanítandó tárgyak tartalmát és formáját egymáshoz illeszteni. Egyébként a gyermekek képzési állapota nagyon fejlett. Ennek legjobb bizonyítéka a tanítónő kijelentése, hogy nem győz eléggé csodálkozni a gyermekek egymás közti viselkedésének csiszolódásán, ismereteik bővülésén, tanulni vágyásán, növekvő szófogadásán, szabadabb és jobb kinézetén és gyermeki lelkületükön.[140]

Egyre több megelégedést kifejező bejegyzést találunk. Hogy a tanulásról csak egyet idézzünk:

Csak csodálni lehet, milyen nagy kedvvel tanulnak már a gyerekek.[141]

Ugyanúgy el van ragadtatva beszédük fejlődésétől, a játékban, kötésben való előrehaladásuktól, érzelmi finomodásuktól. Fekete bárányok persze akadnak, de hát ez a reális helyzet, sokféle gyerek jött össze az óvóiskolában.

A korabeli óvodai nevelés szokása szerint ő is sokat memorizáltatott. Majdnem mindent versbe szedve vésték akkoriban a gyermekek emlékezetébe; ez végeredményben megfelelt az óvodás korú gyermek önkéntelen bevési képességének. De Rehlingen az értelmetlen verbalizálástól eltérően igyekezett megértetni a gyerekekkel, amit meg kell tanulniok. Már e tanulmány lapjain több példát közöltünk, amikor egy-egy konkrét szituációt megragadva, tanította meg nekik a tanverseket, mondókákat. Ez már nem csupán az értelemre hatást, a beszédmegértést, hanem a szituáció felismerésére való erőfeszítést is jelenti. A szituációban cselekvések is lehetségesek, segítségükkel a megértés és bevésés még eredményesebb. Sajnos, a mondókák szövege nem alkalmazkodott mindig a gyermek fejlettségi szintjéhez, ennek

[139] TDO–8. II. 22.
[140] TDO–2. XI. 18.
[141] TDO–8. III. 16.

következtében a nagyszombati kisgyermekiskolában is bőven volt olyan memorizálás, amikor a vers szövegét a gyermekek nem értették.

Nevelési eljárások

Rehlingen konkrét nevelési módszereit, eljárásait is feljegyzi naplójában.

Ahogy egy merészen megfogalmazott és kimondott utasítás az együtt jelenlevő társaságot az illendőség megtartására készteti, éppúgy vezethet a kicsinyek csoportjában a lágy, finom szó is áhítatos csendhez és tettrekészséghez, figyelemhez. Ma éppen ilyen pillanat volt: szétszóródott figyelem uralkodott közöttük, de hirtelen elhallgattam, és egy kérdő, kutató pillantással meggyőződtem, hogy felfogták a helyzetet.[142]

Megállapítása reális, őt pedig a beteg tüdejével egy kissé pihentette a hallgatás. Többször említ hasonló szituációkat, amelyek kissé Montessori Mária „csendleckéire" emlékeztetnek.

Ha nem is nevezhetjük Rehlingen nevelőmunkáját mai értelemben vett közösségi nevelésnek, mivel túlságosan kötődött hozzá az „enyém-tied" értelmezés; ám ugyanilyen intenzitással nevelte a gyermekeket a közös, a „mienk" tudatosítására is.

Egy gyermek ma sokáig egyedül játszott egy bábuval, és amikor a többiek végül kérték tőle, megtagadta. Megkérdeztem a kis barátságtalantól, kié tulajdonképpen a bábu. – Nem az enyém – szólt elpirulva, s átnyújtotta játszótársának.[143]

A gyermek helytelen tettét követően Rehlingen nem idegenkedett a megtorlástól. Megszokott büntetés volt óvodájában súlyos esetekben a közösségből kiemelés, „kiállítás" a kályha mellé.

Ez a büntetésfajta még jó száz évig megmaradt óvodáinkban.

Írásaiból is, gyakorlati munkájából is határozottan kiderül, hogy teljesen kizárta a testi fenyítés minden formáját a büntetések sorából.

[142] TDO–3. XII. 1.
[143] TDO–3. XII. 7.

... Way Gyula egy építőkockával megdobta Bittrowot, s természetesen a kályha mögé kellett állnia, s mivel már meg kellett gyújtani a lámpákat, úgy érezte magát, hogy kirekesztették a jó gyermekek társaságából, akik szentül tartják magukat a szabályhoz: Senkinek sem szabad rosszat tenni, különösen olyat, ami fáj.[144]

Ez volt a legnagyobb büntetés, ami egy gyereket a Rehlingen vezette kisdedóvóban érhetett.

Tanácsokat olvashatunk a naplóban arról, hogyan lehet elkerülni a büntetést.

... az ember sose vonakodjék a gyermek valódi szükségletének a kielégítésétől, de sohase engedjen szeszélyeinek a legkisebb mértékben sem. Ezért az első jelre engedjük meg azt, amit nem akarunk megtiltani. Ne adjunk túl sok elutasító választ, de ne is vonjuk vissza, amit mondtunk. Éppen ezért gyakorolnunk kell magunkat az éleselméjűségben, tudni kell a gyermekek szórakozását úgy szervezni és vezetni, hogy természetüknél fogva együttműködésre késztessük őket.[145]

Figyelmet érdemel a következő megállapítás is:

Egy gyermeknek nyújtott legcsekélyebb kitüntetés, jutalom vagy dicséret a többiekben mindig irigységet és nemtetszést ébreszt. Az efféle... segédeszközöket minden rendes nevelő- és képzőintézetből száműzni kell.[146]

Nagyon szépen, szakszerűen fogalmazza meg Rehlingen, hogy ne kívánjunk a gyermektől olyat, amit nem tud teljesíteni. A büntetést pedig – ha nem kerülhetjük el – igyekezzünk minél hamarabb végrehajtani, hogy tudja a gyerek, miért kapta, és így hasznára váljék.

Sohasem szabad a gyermekeket egy ígéretre rávenni, még akkor sem, ha önként tennék is, ha természetük szerint nem tudják teljesíteni, mert úgy szinte belekényszerülnek a hazugságba... Ha valamiben vétkeznek, feddje meg az ember őket, oktassa ki, s ha azt hiszi, hogy még a büntetés is szükséges, azonnal adja meg, vagy bocsásson meg és felejtse el az egészet. Feljegyeztem azt a kevés esetet, amikor lehetségesnek tűnt büntetnem. Ezt a feledés mindig oly gyorsan követte, mint a villámot a mennydörgés, s ennek hatása volt mindig a legjobb. A vétséget

[144] TDO–5. I. 8.
[145] TDO–4. XII. 18.
[146] TDO–5. I. 10.

sokszor még egészen el sem követték, és a felelősségre vonás rövid eljárás keretében már meg is történt.[147]

Érdemes elolvasni az alábbi naplórészletet:

Way Gyula szívesen jár iskolába, Hermann nem. Gyulával ugyanis roppant mostohán bánnak otthon, testvérét meg kényeztetik. Ilyen megkülönböztetés itt nincs, s egyformán jár ki a jutalom, a büntetés. Nincs semmi túlzó anyai kényeztetés, s ez a kis emberkének nem kényelmes, jobban érzi magát anyja védszárnyai alatt.[148]

Mindez a kisdedóvó intézet biztonságos, jó légkörét dicséri.

A játékszerek abban az időben igen ritkák voltak, főleg az olyan drága játékok, amilyenekkel az Apponyi házaspár lepte meg a gyermekeket. Már említettük, hogy emiatt sűrűn kellett igazságot tenni. Más problémakör kapcsán arról is szó volt már, hogy viszonylag gyakran fordult elő az eltulajdonítás kísérlete. Rehlingen mindig nagyon felháborodott egy-egy ilyen esetben, a tetteseket megbüntette. Pesszimistává azonban nem vált. Ha nem is vizsgálta sokoldalúan az esetek hátterét, de a gyermekek személyiségét ismerve, sokszor talált számukra mentséget. Különösen egy-egy gyermek első eltulajdonítási kísérlete alkalmával volt hajlamos a megbocsátásra.

Nem hiszem, hogy mélyebb gyökeret vert volna benne ez a rossz szokás. Eddig még a legcsekélyebb ilyesféle hajlandóságot sem fedeztem fel.[149]

Egy feljegyzésében nevelési tapasztalatokat összegez a gyermekekkel kapcsolatos megfigyeléseiről és a módszerek kiválasztásának alapelveiről:

Kellemes és változatos elfoglaltságokkal tápláljuk a gyermekek víg kedélyét, mert bármi foglalkozás is legyen, ha hosszú ideig tart, káros és ártalmas. A gyermekeknek nem mindig kellemes az, ami a felnőttnek tetszik. Szabad tevékenykedésükben fel kell ismernünk természetes kedvteléseiket. Megfigyeltem a gyermekeket, hogy egy frissen metszett, öntött vagy csiszolt kép, amelyen a felnőttek annyi ízlést vagy ízléstelenséget találnak, a gyermekeknek egyáltalán nem tetszik. Éppoly kevéssé örvendeznek a nyomorúságos ólomkatonáknak vagy más hasonló dolognak. Ahol az ilyen dolgok a gyermeket szórakoztatják, ott a

[147] TDO–5. I. 11.
[148] TDO–5. I. 11.
[149] TDO–6. I. 16.

dolognak az a magyarázata, hogy a természetes fejlesztés hiányában és az unalom következtében a valódi gyermeki mentalitásától eltértek. Még nagyobbnak bizonyul a romlás ott, ahol szórakozásként ennivalót kap a gyermek...[150]

Rehlingennek az volt a felfogása, hogy a gyermek tevékenységének a megszervezésénél alkalmazkodjunk magához a gyermekhez. Azt tartotta, hogy változatos, izgalmas játékot kell szervezni, amivel tartósan elfoglalják magukat. Az ólomkatonákra és képekre hivatkozás azt akarja kifejezni, hogy a gyermek olyan tevékenységet szeret végezni, amelynek során formálhat, alkothat valamit, önálló elképzelést valósíthat meg, illetve egy közös terv megvalósításában vehet részt.

A játék szerepe, jelentősége a gyermekek foglalkoztatásában

Rehlingen különösen a szabadban folytatható játék híve. Ezt nemcsak az egészséges életmód feltételének tartja, hanem a játékszabadság megvalósítására is ebben látja a legnagyobb lehetőséget.

Amíg az intézet az első, Káptalan utcai épületben volt, sokszor kivitte a gyermekeket a „játszótérre". E széles utcát – akárcsak ma – füves-fás sáv választotta ketté, itt játszottak jó időben a gyerekek.

Sem a naplóból, sem a Rehlingen-hagyaték többi dokumentumából nem derül ki, milyen játékkészlete volt a nagyszombati kisgyermekiskolának. A naplóból csupán a következőket tudjuk meg: babák, falovak, játékkocsik, játékfogatok, ostorok, fakardok, „játékdobozok" (?), különböző alakú és méretű játékkockák alkották a játékeszközök „törzsállományát". Többször tesz Rehlingen egy-egy megjegyzést, hogy kevés a játékszer, nehéz megszervezni, hogy mindenkinek jusson. Így, amikor az Apponyi házaspár néhány értékes játékszerrel ajándékozza meg a gyermekeket, beírja naplójába, hogy azoknak a gyermekeknek, akiknek az új játékokból „csak a szemlélődés jutott", nem volt kellemes a várakozás, és „alig győzték kivárni, hogy rájuk kerüljön a

[150] TDO–9. III. 20.

sor". A játékszereket állványokon tárolták. A napló egyes sorai arra engednek következtetni, hogy szabad idejükben a palatáblákra is kedvük szerint rajzolhattak a gyermekek. Játszottak társas játékokat (ki mer megmukkanni? helycsere, kérdezz–felelek, utánzás, postásjáték, egyensúlyjáték), továbbá táncos-énekes játékokat is, de nem tudjuk, hogy ezek miben álltak. Nagy változatosságot mutatnak azok a játékok, amelyeket a szabadban lehet játszani: cél- és dobójáték, labdajáték, tekejáték, fogócska, bújócska, „cserkészés", katonásdi.

Rehlingen következetesen törekedett a gyermekek mozgásszükségletének kielégítésére: a reggeli gyülekezési időben a kertben vagy a teremben játszottak a gyerekek.

A játék kockák kezdettől szerepeltek a kisgyermekiskolák felszerelésében, de nagyrészt kötött feladatok elvégzésére használták. Nagyszombatban a kockákkal való játéknak nagyobb lehetőséget és tágabb teret biztosítottak. Nem tudjuk, mennyi és milyen méretű, formájú kockagyűjteménnyel rendelkezett az óvoda, de a napló tanulságai szerint a gyermekek sok mindent konstruáltak belőlük.

Most például hidat építettek a gyerekek (legalábbis így nevezték azt a hosszú, széles, építőelemekből készült vonalat). Amikor elkészült a „mű", beszéltem nekik a hidak céljáról, hasznáról, építőanyagáról, s most ünnepélyesen meg kellett volna nyitni. Sorbaálltak és rázendítettek ... egy dalra. De a második szakaszt még nem tudják rendesen. Mondtam nekik, addig nem szabad átmenni a hídon, amíg a második szakaszt meg nem tanulják. Aki elsőnek tudja, az áll a menet élére.[151]

Ez az utolsó néhány mondat a játéknak didaktikus jelleget adott, de legalább nem közvetlen, hanem közvetett hatásra enged következtetni a dal megtanulása érdekében. A didaktikus vonások máskor is előjönnek a kockákkal való játék során:

Építőköveinkből ma sakktáblát készítettünk, helyesebben összeraktuk annak mezőit. Ebben a műveletben felfedeztem a formatan és mértékek számára az igazi kincset, hogy ezek az építőkövek mint játékszerek is minden másnál többet érnek, és tanítási eszközök gyanánt még fontosabbak.[152]

[151] TDO–5. I. 10.
[152] TDO–5. I. 12.

A konstruálás értékét Rehlingen hamar felismeri, s nagyra becsüli az alkotó tevékenységet.

A gyermekek sajátos fejlődést mutatnak az építőkockákkal való legkülönbözőbb kombinációkban, mindegyiket felesleges lenne felsorolni, mert mindennap valami mást alakítanak ki.[153]

Egyre nagyobb művészek a gyerekek a kockajátékban:

Egy gyermek ma prést épített, kivitelezése oly tökéletes és szabályos volt, hogy minden jelenlévő csodálatát kivívta.[154]

A játék kockákat sokféle célra használták:

A gyermekek az építőkockával való építés során örvendetes szépérzékről, a rend és szimmetria szeretetéről tesznek tanúságot. A szabályos alakzatok, amelyeket összeraknak, élettel töltik meg az alaktant.[155]

A korabeli szokott módszerekkel tanítja a gyermekeket arra, hogy játék közben és után rendet tartsanak.

Hogy a gyermekeket játék és tréfálkozás közben is szoktassuk és emlékeztessük a rendre, tanultak egy mondókát:

Mókázás közben és vidám játék közepette is
Maradjon célunk a rend.[156]

Az építőkockák szűkös volta a gyermeklétszám emelkedése miatt egyre inkább érződik, s mivel a meglévők még a pihenőidőben sem nyújtanak elég változatosságot, a játék lélektelenné válik.[157]

Rehlingen azonban leleményes:

... ma elhozta az asztalos a fa építőkockákat. Éppúgy, mint a számolókockákat, ezt sem csinálta meg matematikailag jól. De nagyon sok művészi dolgot lehet vele alkotni. Így ma építettünk egy kör alakú templomot, amelyet befedtünk, és keresztet tettünk a tetőre. A templom ajtajához sok lépcső vezetett fel. Kiváló játékszer ez a gyermekeknek, mivel törhetetlen és a legnagyobb változatossággal alkalmazható, elképzelhetetlenül sokféle összeállítást tesz lehetővé, fejleszti az értelmet, pontos szemlélésre és összehasonlításra késztet – kicsinyeknek és nagyoknak egyaránt kedves játékszere.[158]

[153] TDO–7. II. 8.
[154] TDO–8. III. 4.
[155] TDO–8. II. 28.
[156] TDO–9. IV. 12.
[157] TDO–2. XI. 15.
[158] TDO–3. XII. 3.

A játék kockák felhasználhatóságáról szóló fenti sorok, úgy érezzük, nem szorulnak magyarázatra.

Munkára nevelés

A napló egyik bejegyzése alapján Rehlingen gyakorlókertet is szándékozott létesíteni a gyermekek számára. Elsősorban szemléltetésre szánta a termelendő növényeket. De úgy látjuk, hogy átvette a munkára nevelés gondolatát is.

A természetrajzból R. Á. a nagyszombati kisgyermekiskolában a következő hazai növényeket termesztette az iskolai kertben a gyermekeknek oktatás és meghatározás végett: búza, rozs, árpa, zab, hajdina, köles, kukorica, lencse, borsó, bab, len, kender, mák.[159]

Ez a bejegyzés nyilván csak terv volt, hiszen márciusban – amikor írja – még csak éppen el lehetett kezdeni a vetést. A gyermekek kerti munkájáról többet nem tudunk meg.

A legelterjedtebb – szinte egyetlen – munkaforma volt a nagyszombati kisdedóvóban az óvodai nevelés kezdeteire annyira jellemző kötés. Részletesen értesülünk arról, hogy a kislányok mennyire haladtak előre ebben a tevékenységben.

Már minden 5 éves kislány tud kötni.[160]

A gyermekek általában véve jól kötnek, és a munkakosarak, amelyeket Zamoysky grófnő kegyes karácsonyi ajándékaként a tanítónő osztott szét köztük, tovább javítottak a helyzeten.[161]

A gyermekek minden téren jól haladnak előre, nincsenek nagyobb elmaradásaik. Legtöbbjük jobban köt, mint idősebb testvére.[162]

Említés történik még zsinórkészítésről, terményválogatásról, szal-

[159] TDO–5. I. 1. – Az itt leírtak több tekintetben egyeznek a Chimani könyvében található feljegyzéssel. Leopold Chimani: Teoretisch-practischer Leitfaden für Lehrer in Kinder-Bewahranstalten. Wien, 1832. 27. l.

[160] TDO–3. XII. 6.

[161] TDO–4. XII. 29.

[162] TDO–9. III. 29.

mafonásról. De arról, hogy ezeket mikor és hogyan végezték a gyermekek, nem tudunk semmit.

Más gyermekmunkáról – a játékok elrakásán kívül – nem értesülünk a naplóból. De talán – mivel a gyermekek és a felnőttek tevékenységében, akár játékról, akár munkáról van szó, nagy szerepe van a testi biztonságnak, a balesetek elkerülésének, a megfelelő környezetnek – ide iktathatjuk a következőket is.

Rehlingen Antal nagyon körültekintően szervezte meg az intézet életét. Szorgalmazta a rendszeres levegőcserét, az ételszag kiszellőztetését a csoportszobából (tanteremből). Megoldást keresett – a számára is nagyon veszélyes – por eltávolítására. (A gyermekek mozgását nem korlátozta, de igyekezett őket arra ránevelni, hogy egymást kíméljék, ne kerüljenek veszélybe szaladgálás közben.)

Leírja naplójában, hogy a kötéssel foglalkozó kislányok a terem egy sarkában dolgoztak munkájukon, s ezt zsinórral elválasztották a szoba többi részétől, nehogy egy-egy zabolátlanul szaladgáló kisgyerek balesetet okozzon. A palatáblák sarkait lekerekíttette, nehogy sérülést okozzanak.

Körültekintő munkája során nem mulasztotta el az alkalmat, hogy a gyermekeket figyelmeztesse, vigyázzanak testi épségükre.

Ma, kertben tartózkodásunk idején a kertész leánya, akinek ásni kellett a kertben, felmászott a város falát képező kőkerítésre, hogy a kicsik csodálatát kivívja. Én viszont ezt az alkalmat használtam fel a következő bölcsességet tartalmazó mondóka előadására: Szívesen mászol, de gondolj ép tagjaidra, könnyen eltörhetnek, és ritkán lesznek épek újra.[163]

[163] TDO–8. III. 14.

Mit tudunk meg a naplóból Rehlingen oktatómunkájáról?

Mint az előzőekben láttuk, nagy szerepet játszottak a korai kisgyermeknevelésben a versbe szedett tanulságok, tanítások, népszerű tanácsok. Rehlingen életrajzában hivatkoztunk Diesing művére,[164] aki leírta, hogy Rehlingen, háromhónapi távolléte után viszontlátva a krisztinavárosi kisdedóvó-iskolát, nagy fejlődést tapasztalt. Ugyanakkor nagy örömére ugyanazt a mondókát „mondták fel" neki a gyerekek, amelyet a nagyszombati levéltárban fennmaradt gyűjteményében mi találtunk meg.[165] Igaz, ezeket a mondókákat szerzőik szerint nem lehet elkülöníteni, mivel a különböző kisdedneveléssel foglalkozó könyvek szerzői egymástól átvették, lefordították, csiszolgatták, a legtalálóbbakat továbbadták. Még a szó szerint idézett részeket sem jelölték, nemhogy az átvett gondolatokat, tanverseket, mondókákat. Tapasztaltuk ezt a korai óvodapedagógiai művek olvasása során, amikor is egy-egy gondolat, ötlet, megállapítás, jellemzés, érvelés több műből újból meg újból előbukkan.

Rehlingen ismerhetett két gyűjteményt is, amelyből meríthetett: Chimani *Sammlung von Sprüchen für Kinder* című Bécsben megjelent könyvét és Schmidt *Kleine Kindergeschichte* című művét.

Maga így indokolja eljárását:

A mondókákat részben magam írtam, részben igyekeztem másokét megjavítani.[166]

Naplója ismertetése során több mondókáját közöltük. Álljon itt még néhány, ugyancsak a nagyszombati kisgyermekiskola naplójából:

A gyermek pénzbe, fáradságba kerül,
Ezért kíméljétek holmitokat.

Azt akarod, hogy jól menjen sorod?
Enyhítsd akkor felebarátod fájdalmát!

[164] Diesing: i. m. 41. l.
[165] ŠOAT TDO–109. 12. l.
[166] ŠOAT TDO–109. 1. l.

Azt szeretnéd, hogy Téged bántalmazás ne érjen,
Te se okozz másoknak fájdalmat!

Az érett gyümölcs nagyon egészséges,
De az éretlent szádba se vedd![167]

Rehlingen e tanácsok bemagolásának ésszerű magyarázatát adja. Abban reménykedik, hogy a gyerekek „felmondják" otthon az intézetben tanult mondókákat, s a szülő majd csak okul belőlük. Ezt a magyarázatot a kisgyermekiskola nevelő szándékaként értelmezhetjük, a szülő felé irányuló hatásnak fogjuk fel. Hogy mennyire volt hatékony ez a törekvés, arról nincs információ a naplóban.

Rehlingen Antal hagyatékában sok anyagot találunk, amiből rekonstruálhatjuk az intézetben folyó oktatást. Egy kis áttekintést már adtunk.[168] Az egész anyag feldolgozása még hátravan. A naplóban kevesebb szó esik ugyan az oktatásról, mégis érdemes kitérni rá.

Legfontosabb elvként azt szögezi le, hogy az oktatáshoz:

... a gyermek felfogó és értelmi képességeinek megfelelő formát kell megtalálni.[169]

Ezért válogat az elbeszélések, mesék között is, igyekszik a gyermekek fejlettségének megfelelő történeteket ismertetni.

Pestalozzi elemi oktatásának ismeretében elemzi naponkénti oktatómunkáját:

A gyermekek szellemi ereje a folyamatosság törvénye szerint napról napra fejlődik az alakok, számok és szavak területén, ahol célszerű gyakorlatokkal kedves kis erejüket fejleszthetik és növelhetik.[170]

Mindig keresi a legjobb módot, hogy a gyermekek felfogják és megértsék, amit tanulnak.

Az elvont szavakat és kifejezéseket, ezek nehézkes összetételeit, amennyire csak lehet, kerülni kell, mivel nemcsak nem értik a gyermekek, hanem meg sem lehet

[167] TDO–7. II. 1.

[168] Bilibokné–Sebestyénné: A gyermekek foglalkoztatása az első kisdedóvókban. Óvodai Nevelés, 1979. 4. sz. 133–136. l.

[169] TDO–7. I. 30.

[170] TDO–6. I. 23.

nekik magyarázni, mint pl. azt, melyek a dolgok fő alkotórészei. De pl. egy ilyen kérdésre: „Melyek a varródoboz részei?" – már várhatunk feleletet.[171]

A konkrét tapasztalást mint a megismerés alapját határozottan vallja:

Csak sok látás, tapintás, számlálás, mérés, közelítés és távolodás révén tanuljuk meg a tárgyakat helyesen felbecsülni.[172]

A tevékenységnek a tanulásban is fontos szerepet szán:

Ha az a tanítás jó, amelyen a gyermekek jókedvvel és figyelemmel vesznek részt, akkor ez az, amelyet intézetünkben bevezettünk, ugyanis a gyermekek gyakran kérik, hogy sorakoztassam őket.[173]

A korabeli oktatás feltétele volt, hogy a gyermekek felsorakoztak, ha tanulásra (éneklésre, verselésre, leckefelmondásra, olvasásra, tornára stb.) került sor. A fenti megjegyzés tehát a gyermek tanulásvágyának a kifejeződése. A tanítási anyag kiválasztásáról a naplóban keveset olvasunk, csak a beszédfejlesztés, testnevelés és természetrajz anyagából találunk szemelvényeket. Oktatási eszközként íráshoz palatáblát, olvasáshoz könyvet és „oktatógépet", számoláshoz számológépet, pálcikákat, rudacskákat, a természetismerethez képeket használtak. Az oktatási módszerekre nézve a napló nem ad útbaigazítást. Ez nem is volt célja. Egyszer említi Rehlingen, hogy egy helybeli szűcsmestertől szőrmegyűjteményt kapott, amelyben az oktatáshoz szemléltetésre alkalmas nyúl- és bárányprém is volt.

Rehlingen elégedett volt tanítványaival.

Csak csodálni lehet, milyen nagy kedvvel tanulnak már a gyerekek.[174]

Tudott köztük differenciálni. A különböző eredményeket a gyermekek egyenlőtlen fejlődésének tulajdonította. Úgy vélte, a gyermeket felsőbb osztályba engedni vagy visszatartani: korának és felfogóképességének a „gyengeségeihez igazodva" kell.

A naplóban a beszédfejlesztéshez találunk érdekes anyagot. Rehlingen az intézet megnyitásakor a gyermekek beszédét igen alacsony

[171] TDO–3. XI. 22.
[172] TDO–4. XII. 21.
[173] TDO–3. XII. 1.
[174] TDO–8. III. 16.

szintűnek találta. Időnként feljegyzéseiben örvendezik, hogy mennyire fejlődnek ezen a téren.

„Egyszerű készségek" címszó alatt szógyűjtésre, szókincsfejlesztésre alkalmas anyagot közöl a legkülönbözőbb mozgásformák rendszerezésére.

I. állás, járás, futás, ülés, fekvés, lökés, dobás, tekerés, csavarás, ütés, lóbálás, húzás; II. keskeny pályán járás (építőkockákon), gyalulás, fonás, kalapálás, rostálás, favágás, szeletelés, tépés, vízpumpálás, vágás-nyírás.[175]

Hogy hogyan végeztette ezeket a gyakorlatokat, hogyan kérdezett rá az egyes cselekvésekre, nem derül ki a naplóból.

A következő naplórészletet érdekessége miatt iktatjuk ide:

Ez a formatan igazán gyümölcsözővé és szórakoztatóvá válik a természetben és az emberi környezetben fellelhető hasonló tárgyak felkutatásával. Általuk s a viszonyítások megtanulása révén sikerül a helyes szemléletre, a pontos meglátásra, világos fogalmakra, figyelemre eljutni, ami a csalódástól és tévedéstől megóv.[176]

A következő viszonyításokat tárgyalják meg a gyermekek változó fokozatokban:

magas–alacsony, nagy–kicsi, fent–lent, távol–közel, mély–sekély, sima–érdes, széles–keskeny, lágy–kemény, hosszú–rövid, hegyes–tompa, vastag–vékony, egyenes–görbe vagy ferde, bent–kint, kerek–szögletes, nehéz–könnyű, ide–oda, jobb–bal, itt–ott.[177]

Néhány naplófüzetben természetrajzi ismeretekre vonatkozó feljegyzéseket találunk. Csak az anyagot jegyezte ide, talán vezérfonalként az oktatáshoz, ahogy összegyűjtötte, összeállította. Valószínű, hogy ezt memorizáltatta a gyerekekkel.

A ló

Négylábú, emlős állat, *és mindegyik lábán* pata *van. A pata osztatlan vagy* egész láb. *Szép szőrrel borított teste van. Nyakát hosszú szőr díszíti, amit* sörénynek *neveznek. Leghosszabb azonban a szőre a* farkán. *A hím ló vagy paripa neve mén, a nőstényé* kanca, *a fiatal ló a* csikó. – *A ló* nagyon gyorsan

[175] TDO–3. 1. l.
[176] TDO–10. IV. 25.
[177] TDO–10. IV. 25.

tud futni, és igen tanulékony. Használják lovaglásra, *igavonásra,* húzásra *és* utazásra. *Fel lehet használni a* tejét *is. Rövid szőrével vagy sörényével* matracokat, párnákat, székek *ülését vagy* kanapét *töltenek meg, illetve tömnek ki. A farok hosszú szőréből hegedűvonót, férfiaknak nyakravalót vagy más eszközöket készítenek.* – A ló nyerít.[178]

A tehén

Négylábú, emlős állat, *patái hasítottak, vagyis minden lábán* 2 köröm *van, tehát a 4 lábán összesen 8 köröm. A körmök hasított lábak. – Testét rövid szőr fedi. Fején a homlokán mindkét oldalon hajlított szarv van. Hosszú, vékony farkának vége egy pamacs szőr. A hímnemű* szarvasmarha *neve* bika, *a kivágott bika az* ökör, *a nőnemű neve* tehén, *a fiatal állaté* borjú.

A tehén tejét, húsát, zsírját, bőrét, szarvát *és* trágyáját *használjuk fel. Húsát marhahúsnak nevezzük, zsírjából, amit faggyúnak mondunk,* gyertyát *és* szappant gyártanak.

Tejből vaj *és* sajt *készül.*

A finom főtt vagy sült vajat zsírnak nevezik. – A szarvakból a fésűsmester fésűket, *a bőrből a* tímár csizmára *és* cipőre *való* bőrt *készít, a körmökből* enyvet *főznek. Az ökröt, de néha a tehenet is felhasználják igavonásra.*

A bika bömböl, a tehén bőg.[179]

A juh

Négylábú emlős állat, *és mindegyik lábán 2 körme van. Testét finom szőr fedi, amelyet* gyapjúnak *nevezünk.*

Nagyon hasznos háziállat, és elsősorban a gyapja miatt tenyésztik. A hímnemű állat neve kos, szarvai *vannak, a kiherélt kost* ürünek *nevezik. A fiatal állatot* báránynak *nevezik, szelídsége közmondásossá vált.*

A gyapjún kívül, amelyet szövetnek dolgoznak fel, s amiből legnagyobbrészt ruhánkat készítik, haszna van még húsának, zsiradékának, bőrének és tejének. Bőréből finom bőráru készül. – A birka béget.[180]

Úgy véljük, hogy lélektani, pedagógiai, didaktikai ismeretei birtokában feldolgozta a gyermekekkel ezt az anyagot, azután memorizál-

[178] TDO–7. 1. l.
[179] TDO–8. 1. l.
[180] TDO–9. 1. l.

tatta. De ezt a napló alapján nem lehet kimutatni. Az tény, hogy több olyan ismeretet tartalmaznak ezek a kis fejezetek, amelyek nem felelnek meg a gyermekek fejlettségének még akkor sem, ha feltételezzük, hogy 150 évvel ezelőtt a háziállatok a gyerekek közvetlen környezetében éltek.

E téma befejezéséül még egy lazán kapcsolódó naplórészletet iktatunk ide, amely Rehlingen humánus lelkületét és a szülők befolyásolására törekvését is tükrözi.

Mivel ma kínálkozott az alkalom, tanítottuk, hogy az állatokat nem szabad kínozni.

SOSE KÍNOZD AZ ÁLLATOKAT TRÉFÁBÓL!

A gyermekek elmesélik otthon a tanítottakat, a feliratokat és az intézetben előforduló eseteket. Ezáltal némi jó hatás érvényesül a családokban.[181]

Mivel a nagyszombati kisgyermekiskolában olvasni is tanítottak, erről a tevékenységről is beszámolunk a naplók alapján.

Az az ötletem támadt, hogy a gyermekekkel olvasást játszom kártyák segítségével...[182]

Ez a feljegyzés 1832. november 5-ről való; aznap nyílt meg az intézet. Csak játékos gyakorlás lehetett.

A betűk tanulásakor B. K. észrevette, hogy az azonos betűt akkor is képes felismerni, ha más betűkkel, más sorrendben látja.[183]

Ez három hét múlva volt. Decemberben ezt találjuk a naplóban:

A gyermekek egyre inkább haladnak a betűk ismeretében. Az oktatógép berendezése tökéletes.[184]

Egy későbbi feljegyzés:

[181] TDO–2. XI. 11.

[182] TDO–1. XI. 5.

[183] TDO–3. XI. 26.

[184] TDO–3. XII. 3. A feljegyzésből kiderül, hogy az Adelung által konstruált szerkezethez hasonló eszközről van szó. Adelung (1732–1806) a maga korában híres német nyelvész volt. Művei hatással voltak a magyar nyelvoktatásra; tankönyveket is írt (Magyar Pedagógiai Lexikon, 1933). Rehlingen naplójában az „oktatógépről" írva örvendezik, hogy az milyen jól működik. Ugyanakkor odavetőleg megjegyzi, hogy Adelung másképp nevezi (nincs odaírva, hogyan). De valószínűleg ugyanarról az eszközről van szó, amely a krisztinavárosi kisgyermekiskola leltárában is szerepel. Mivel Rehlingen leírása hiányos, nem idéztük a tanulmányban.

A gyermeki emlékezet fejlődését bizonyítja, hogy az ábécé felét kiválóan ismerik. A lehetséges kapcsolatokat tudják alkalmazni a betűkkel.[185]

Februárban már egyszerűsítésre is gondol az olvasástanításnál. A *q* és *x* betűkről van szó. Ezt írja (németül tanít):

Ezeket a német ábécéből igen bölcsen ki is lehetne\iktatni, mint ahogy a magyarban véghezvitték...[186]

Ugyanebben a bejegyzésben azt írja, hogy a gyerekek már majdnem minden egyjegyű betűt ismernek, úgy „előrerukkoltak". Nagy sikerélmény ez a tanítónak.

Február 16-án az olvasástanítás kapcsán a következőket jegyezte be:

Egy időszak teljesedett ki: intézményünk kb. negyedéve áll fenn, s ezalatt a gyermekek megismerkedtek a betűkkel, minden tekintetben annyira haladtak, hogy képesek rövid, gyermekeknek való történeteket felfogni, megérteni és egy korukhoz illő történet cselekményének fonalát figyelemmel kísérni.[187]

Meglátásunk szerint a történetek megértése nem a betűtanítással, hanem a rendszeres fejlesztéssel függött össze.

Az olvasás tanításával kapcsolatos utolsó bejegyzést március 13-án olvassuk Rehlingen naplójában. Ez már komoly eredményről számol be.

Az a kísérlet, hogy könyvből olvassanak; nagyon tetszett a gyerekeknek, és így nagyon jól is sikerült. Alig bírnak megválni a könyvtől, és minden megfelelő szót sikerült elolvasniuk.[188]

[185] TDO–7. II. 15.
[186] TDO–7. II. 1.
[187] TDO–7. II. 16.
[188] TDO–8. III. 13.

Utoljára még kísérjük figyelemmel az 1833. április 30-án tartott „vizsga" lefolyását. Rehlingen részletesen leírja ezt az eseményt.

Április 30. Vizsga. – Ezt 30 gyermekkel kezdtük el. Néhányan azonban éppen a szülők jelenléte miatt ahelyett, hogy közreműködtek volna, csak hallgattak. Ezek a legkisebbek voltak.

Egy kislány, M. J. a következő beszéddel nyitotta meg a vizsgát:

Nagyméltóságú Kegyelmes Grófné!

Nemes Gyermekbarátok!

Kegyes jóindulatuk nyitotta meg az ártatlan gyermekeknek ezt a menedékhelyet, és felszerelték eszközökkel képzésük és fejlődésük érdekében.

A legbensőbb, legszívélyesebb köszönet érte. Felnövekedvén egykor, ezt a jótéteményt igazán komolyan fogjuk tudni értékelni, s emlékének szentelni azokat a gyümölcsöket, amelyek az Önök gondoskodásából bimbóba szökkentek és kivirágzanak.

A Mindenható Isten megfogja áldani Önöket, nemes adakozók, de emberbaráti művüket is, s Önöknek megfizetnek majd Jézus szavai szerint: Aki egy ilyen gyermeket befogad az én nevemben, engem fogad be. S amit megcselekszetek eggyel a legkisebbek közül, énvelem cselekszitek meg.

Teljesítményeinket – zsenge korunkra és az eddigi körülményekre való tekintettel – bizonyára elnézéssel fogják megítélni.

Minden játszópajtásommal mondom: Isten hozott! (Minden gyermek: Isten hozott!)

A vizsga, úgy remélem, minden tájékozottnak és tájékozatlannak egyaránt tetszett. A gyermekek nagyon rendesen és figyelmesen viselkedtek, s egyetlen válasszal sem maradtak adósok. Két óráig tartott a vizsga, de lett volna anyag még másik két órára vagy egy másik vizsgára is...

... Kevés szem maradt eközben száraz. Kegyelmes grófnénkon kívül jelen voltak a fővikárius, a városi plébános, a városi bíró és három itteni normaiskolai tanító (egy világi és két pap).

A leghízelgőbb kifejezésekkel rázták meg a vizsga után a kezemet, és juttatták kifejezésre csodálatukat az új tanítási módszereket illetően...[189]

[189] TDO–10. IV. 30.

A gyermekek szeretete, ragaszkodásuk tanítójukhoz mélyen meghatja a napló utolsó füzetében lapozó olvasót. Amikor meghallják, hogy Rehlingen elmegy, nagyon elszomorodnak.

A gyermekek a húsvéti szünetről visszatérve a tanítónő elé álltak: azt hallották, hogy a tanító úr el akarja őket hagyni. Megkérik, szóljon a nevükben, maradjon velük, inkább nagyon jók lesznek.[190]

A tanítónő válaszában azzal indokolja Rehlingen távozását, hogy a gyerekek rosszak voltak, sokat kellett őket figyelmeztetni, s ettől fáj a tüdeje. Noha mindezt könnyes szemmel mondja, s a gyerekek együtt sírnak vele, nem adhatunk neki igazat. Nemcsak, hogy a valóságnak nem felelt meg a válasza, hanem súlyosan meg is vádolta a gyerekeket.

Rehlingen nagyon fájlalja, hogy ott kell hagynia az intézetet, de ő maga kéri felmentését:

A „Jó Előmozdítására Alakult Társaság" tegnapi ülésén, amelyen nem voltam jelen, mivel mellem beteges állapota ezt nem tette lehetővé, kérésemet, hogy engem épp ezért fárasztó tisztségemből felmentsenek, meghányták-vetették, elhatároztatott, hogy még jelenlétem idején, pontosan április 30-án a kicsiknek vizsgát rendezzünk.[191]

Még berendezi az új épületet, megkezdi ott a foglalkozást a gyerekekkel, örül a jobb körülményeknek, s megtartja a fentebb részletesen ismertetett vizsgát.

Utolsó bejegyzése:

Eddig 44 gyermeket vettünk fel az intézetbe. És ezzel be is fejezzük a nagyszombati kisgyermekiskoláról írott naplót. Fél esztendőt, ezen belőli tevékenységünket öleli fel a napló, amióta az intézet élére állottunk, s ha Istennek tetszik, továbbra is így lesz.

Ezeknek a megfogalmazásában csak az igazság szelleme vezérelt bennünket, és ha néhány észrevétel kellemetlennek, élesnek és keménynek tűnik, úgy biztosíthatjuk legjobb szándékunkról, hogy az ábrázolás így is messze elmaradt a

[190] TDO–10. IV. 22.
[191] TDO–10. IV. 23.

valóságtól, és csak a javítás szándékával, minden hátsó gondolat nélkül történt.[192]

Ezzel nemcsak a naplónak szakadt vége, hanem sajnos Rehlingen Antal pedagógiai működésének is.

[192] TDO–10. IV. 30.

Összegezés, tanulságok

Rehlingen Antal eddig teljesen ismeretlen életútjáról összegyűjtött adatokat adtunk közre e tanulmányban. Az életrajz korántsem teljes, és kevés a remény, hogy sokkal többet megtudhatunk róla. De ezt – a bár hézagos – életleírást kötelességünk a magyar olvasók elé tárni. Pedagógiai tevékenységének dokumentumaiból a nagyszombati kisgyermeki óvóintézet kezdeti szakaszáról vezetett naplóját ismertettük. A napló szinte egyedülálló a maga nemében, bevilágít egy korai magyar kisdedóvó belső hétköznapi életébe. Látjuk, hogyan folyt a munka a gyakorlatban. A feljegyzések nemcsak az eredményeket rögzítik, hanem felszínre hozzák a nehézségeket, akadályokat, kudarcokat is. Sok esetben ezek okát is elemzi a napló írója. Rehlingen Antal mintaszerűen, minden tudása és széles körű tapasztalata birtokában vezette, irányította az óvóintézetet. Naplója nagyszombati munkásságának leghitelesebb dokumentuma; benne legbensőbb, legőszintébb, legszubjektívebb gondolatait is tárgyilagos megfogalmazásban fejezi ki. A napló értékeléséhez a vonatkozó korabeli tudományos műveket, az akkor meglévő, addig ismert gyakorlatot vettük tekintetbe.

Nemcsak a kutató talál a naplóban hasznos anyagot, de a ma pedagógusa is nyerhet megerősítést, hogy a maga posztján más is alkothat maradandót. Rehlingen naplója sajátos feldolgozási módot igényelt. Tisztában vagyunk azzal, hogy milyen nehéz feladatra vállalkoztunk, és igyekeztünk visszaadni nemcsak a napló mondanivalóját, hanem az atmoszférát is, amelyben Rehlingen élt és dolgozott.

1. Jegyzőkönyv a Brunszvik Teréz vezette Nemzeti Egyesület 1830. június 20-i üléséről

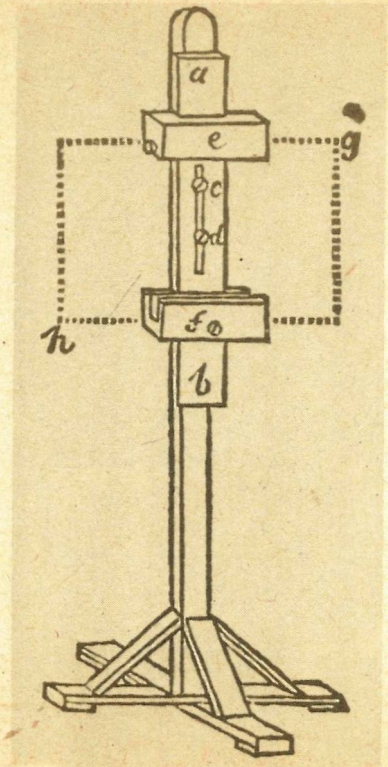

2.

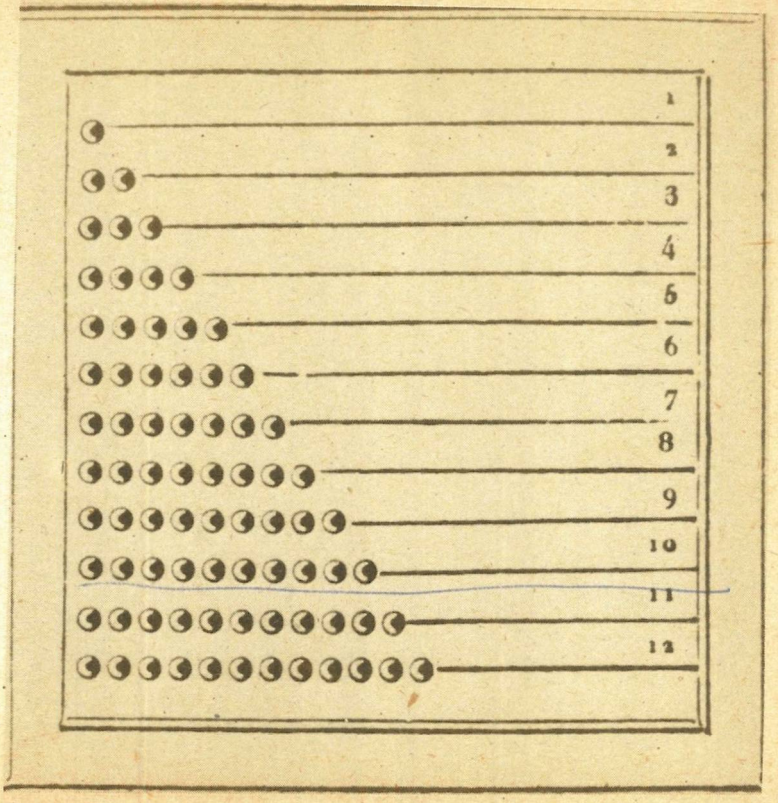

3.

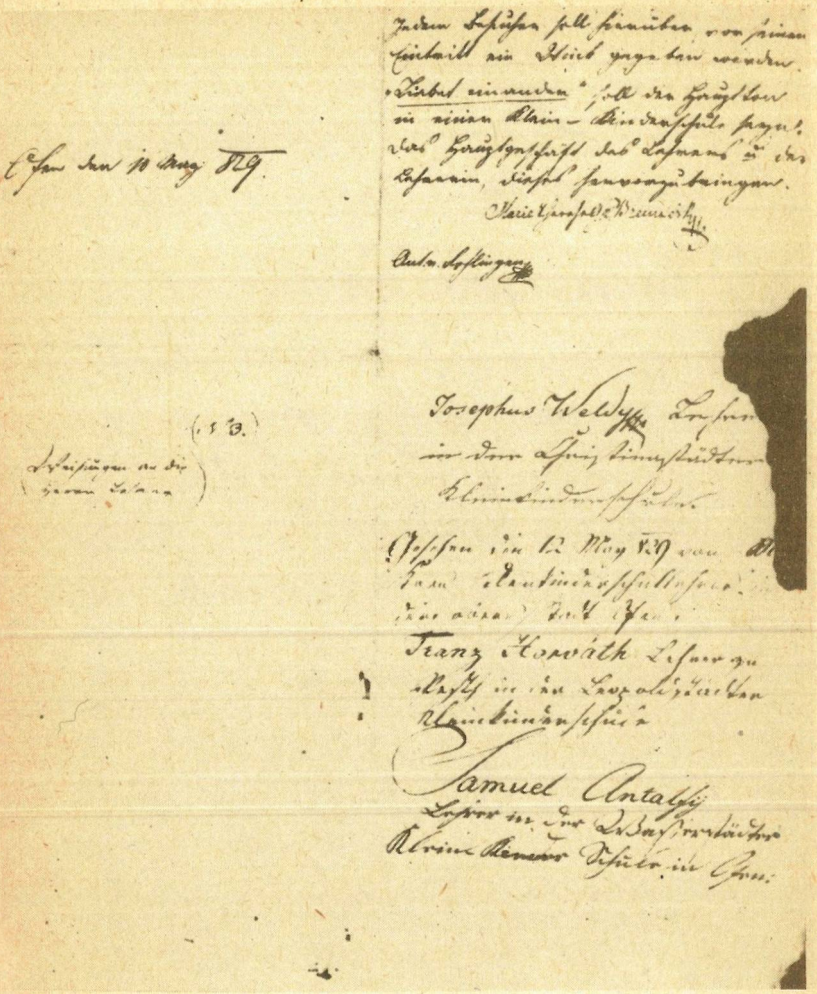

4.

2. A szemléltető állvány rajza Joseph Wertheimer Wilderspin-átdolgozásában
3. A számológép képe Wertheimer művében
4. Az 1829. május 10-i körözvény zárósorai az aláírásokkal

Matthäus Kindermann Schuhmacher

Ofen, am 29. 8ber: 829.

Josepha Baumann.

Lehrerin

Franz [illegible]

Gehilf.

Erhalten am 30ten Octbr 829

erhalten.

Josephus Weldy anheim

Gestl. am 31ten Octbr 829

Aloysia [illegible] Lehrerin

Unterhalts am 31ten Octbr

829

5.

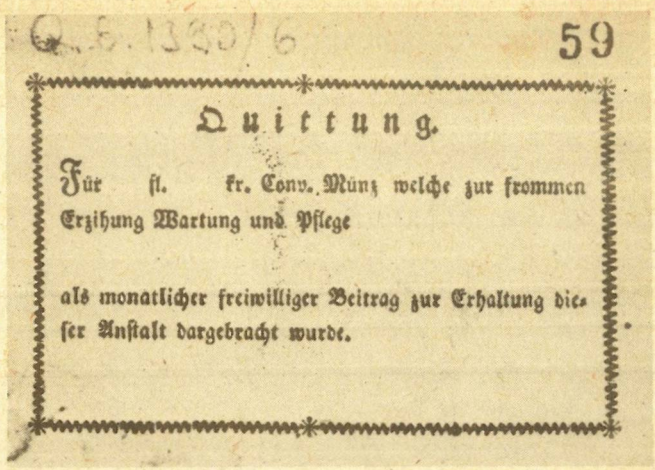

59

Quittung.

Für fl. kr. Conv. Münz welche zur frommen Erzihung Wartung und Pflege

als monatlicher freiwilliger Beitrag zur Erhaltung dieser Anstalt dargebracht wurde.

6.

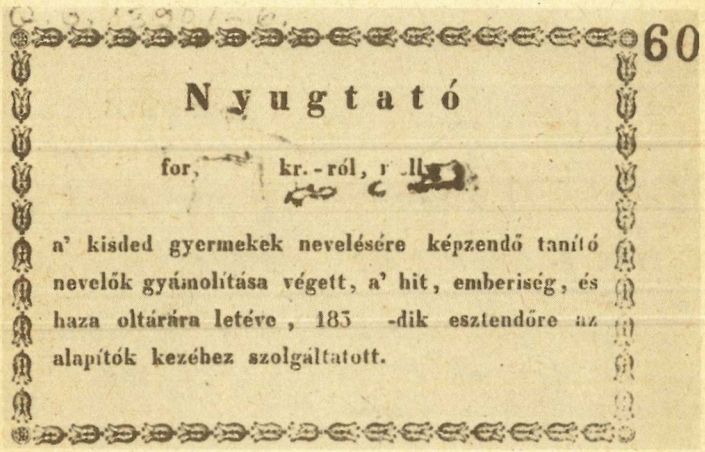

60

Nyugtató

for kr.-ról, r ll

a' kisded gyermekek nevelésére képzendő tanító nevelők gyámolitása végett, a' hit, emberiség, és haza oltárára letéve, 183 -dik esztendőre az alapitók kezéhez szolgáltatott.

7.

5. Láttamozások az 1829. október 28-i körözvény hátoldalán
6. A budai és pesti kisgyermekiskolákban használt „veres" befizetési űrlap
7. Nyugta a kisgyermekiskolai nevelőképzés céljára fizetett adományról

8. Rehlingen Antal naplójának első lapja

9. A Rehlingen-napló 2. füzetének borítója a szerző kézírásával

10. Nagyszombat látképe a XVIII–XIX. század fordulóján

11. Nagyszombat főtere a múlt század első felében

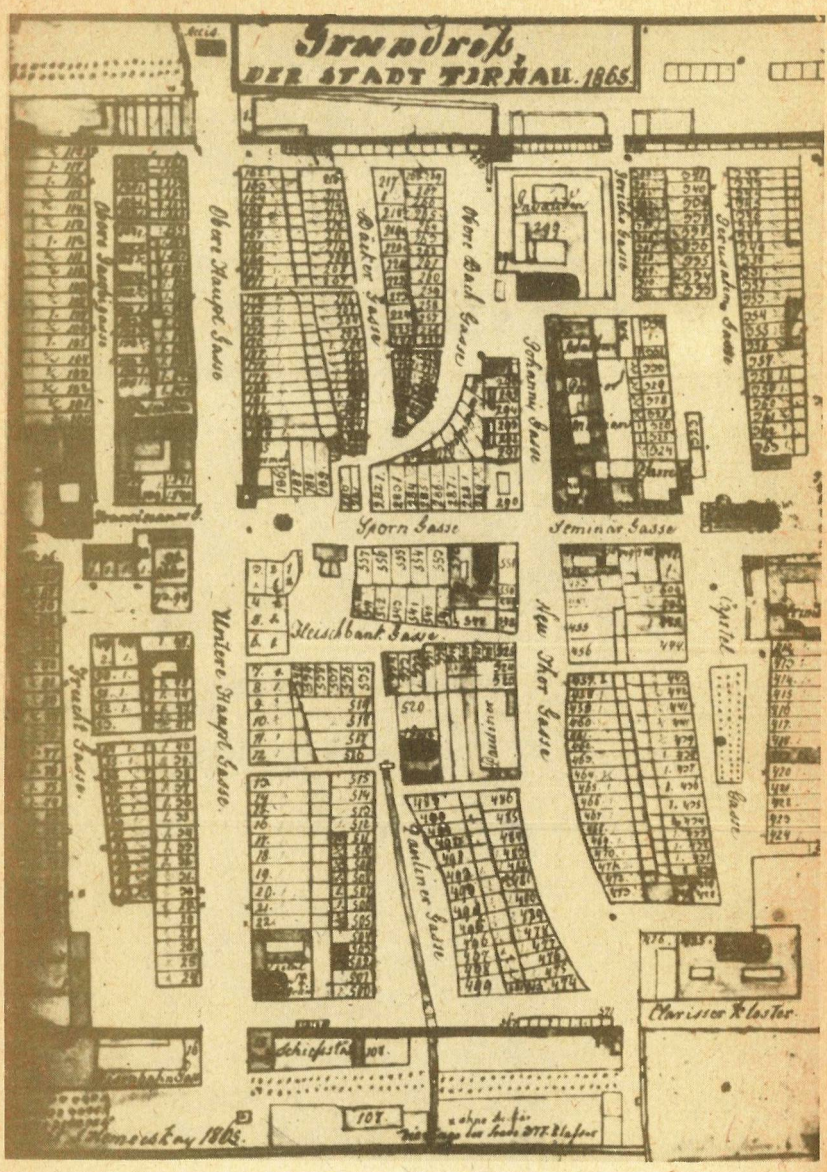

12. Nagyszombat térképe 1865-ből. Jobboldalt a Káptalan utca (Capitel Gasse), ma Staromestská ulica (Óvárosi utca)

Tartalomjegyzék

Előszó 5

Zibolen Endre: Brunszvik Teréz kisgyermekiskolái 9
A kisgyermekiskolák élete, munkája 11
Források 11
Az oktatószemélyzet 19
A kisgyermekiskola helyisége, berendezése 31
A gyermekek fizikai munkája és testi nevelése 36
Szellemi fejlesztés 38
A foglalkozások jellegéről 46
Valláserkölcsi bánásmód és fejlesztés 54
A növendékek 59
Iratok Brunszvik Teréz hagyatékából 69
A krisztinavárosi kisgyermeki őrintézet leltára 69
Utasítás a tanító uraknak 71
Utasítások a kisgyermeki óvó- és képzőintézetek számára . . 74
A kisgyermekiskolai tanítók írásaiból 76
Parabola (Rieder Máté) 76
Ábel (Rieder Máté) 77
A jácint (Rieder Máté) 77
A hét kisgyermek (Rieder Máté) 79
Egy történet (Weldy József) 79
A tanító befolyása az iskola szellemére (Horváth Ferenc) 80
Heti jelentések a Felsővárosból 83

Bilibok Péterné–Sebestyén Istvánné: A nagyszombati kisdedóvó intézet működésének korai időszaka 95
Rehlingen Antal élete, munkássága 97
Rehlingen Antal naplója 109
A nagyszombati kisgyermeki óvóintézet megnyitása 111

Gyermeklétszám, a gyermekek életkor szerinti megoszlása 114
Az intézet felügyelői és látogatói 116
Gondoskodás a gyermekek egészségéről 123
Erkölcsi, érzelmi nevelés 128
Vallásos nevelés felvilágosult szellemben 131
Életrend az intézetben 134
Rehlingen felfogása a családi nevelésről és az óvóintézet szükgességéről 138
Rehlingen gyermekismerete, gyermekekkel való bánásmódja 140
Erőfeszítések az értelmi nevelés hatékonyabbá tételére . . . 147
Nevelési eljárások 151
A játék szerepe, jelentősége a gyermekek foglalkoztatásában 154
Munkára nevelés 157
Mit tudunk meg a naplóból Rehlingen oktatómunkájáról? 159
A vizsga 166
Búcsú az intézettől 167
Összegezés, tanulságok 169

Tankönyvkiadó Vállalat
A kiadásért felelős: Petró András igazgató
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (837769/08)
Dabasi Nyomda (83-1947) Budapest–Dabas
Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató
TA–3655–II/D–11–8486
Raktári szám: 52 949
Felelős szerkesztő: Matisfalvi Istvánné
Műszaki vezető: Lojd Lajos
Grafikai szerkesztő: Gőczey Ildikó
Műszaki szerkesztő: Buda Márta
A kézirat nyomdába érkezett: 1983. szeptember
Megjelent: 1984. március
Példányszám: 3700
Terjedelem: 11,5 (A/5) ív
Készült: fényszedéssel, íves ofszetnyomással,
az MSZ 5601–59 és az MSZ 5602–55 szabvány szerint

23,– Ft

A kötetben olvasható két tanulmány a magyarországi intézményes kisgyermeknevelés kezdeteibe nyújt betekintést. A legelső négy pestbudai óvoda – korabeli nevén kisgyermekiskola – hétköznapjainak, nevelőinek, növendékeinek, az óvodák berendezésének, de mindenekelőtt életének-munkájának lehető részletes ismertetésére vállalkozik az egyik – egykorú híradások és kéziratban fennmaradt adatok alapján. Ehhez csatlakozik a Brunszvik Teréz hagyatékában található óvodapedagógiai tárgyú iratokból összeállított válogatás. A másik tanulmány középpontjában egyetlen terjedelmes és fontos dokumentum, Rehlingen Antalnak, a nagyszombati kisdedóvó intézet első tanítójának a naplója áll. A szerzők a napról napra rendszeresen vezetett feljegyzéseket témák szerint dolgozzák fel; a leghitelesebb forrás alapján rajzolva képet az intézmény első esztendejének eseményeiről és a naplóíró, éveken át Brunszvik Teréz közeli munkatársa pedagógiai nézeteiről.

tk